

Naujasis ŽIDINYS

2023

1

Žaidai

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Laiškas redaktoriui

JULIUS SASNAUSKAS

Niekaip kitaip Vilniuje 1

In memoriam Benediktui XVI

PAULIUS SUBAČIUS. Apie „įsakymus“ 4

JONAS MALINAUSKAS. Popiežius yra tik vienas 6

MANTAS ADOMĖNAS. Benediktas: epochos pabaiga 9

Kritika

TOMAS DAUGIRDAS

Ką prisimename minėdami Klaipėdos krašto metus 12

Paieškos

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Patriotinis auklėjimas 14

Šiandiena

KAZYS PREIKŠAS. Karo stovio metai 18

Poezija

GINTARAS GRAJAUSKAS. Eilėraščiai 20

Mokykla

AISTĖ KUČINSKIENĖ. Ar pažins Jonelis raides, arba Apie lietuvių literatūros istorijos galeriją ir dirbtuves 23

Konversatoriumas

MINDAUGA NASTARAVIČIŲ ir TOMĄ VAISETĄ kalbina JŪRATĖ ČERŠKUTĖ. Apie visus pirmus sakinius 29

Istorija

TOMAS VAITELĖ. Sovietinės popkultūros simboliai televizijoje: Vakarų „agentas“ Blinda ir „disidentai“ Petraičiai 35

Literatūra

VAIDAS ŠEFERIS. Vokiški Kristijono Donelaičio eilėraščiai 42

Muziejų istorijos: sapnai ir kasdienis gyvenimas

AISTĖ PAULINA VIRBICKAITĖ. Svečiuose pas

Juožą Miltinį 51

Slaptieji Vilniaus klubo užrašai

LAURYNAS PELURITIS. Apie Vilnių ir alkoholio kultūrą 55

APŽVALGA

Vytautas Ališauskas. In memoriam

vysk. Jonas Boruta (1944–2022) 61

Markas Aurelijus Piesinas. Skonio reikalas 63

Zenoną Butkų kalbina Mikas Danilevičius.

Didžiųjų valstybių interesai Baltijos šalyse prieš šimtmetį 66

KNYGŲ AIDAI

Giedrė Kazlauskaitė. Ar tai tikrai meilė? 70

Lina Buividavičiūtė. Tanatofobija, širdies kompasai ir neišverčiamos patirtys 72

Ramūnas Čičelis. Kartojimo prasmė 74

Titas Krutulys. Nauji nervų ligų istorijos puslapiai 76

Nerija Putinaitė. Marksistinė sovietinių mentalitetų istorija 78

Knygų mugė 80

Skilčių logotipai: *Kritika* – Dictionnaire Encyclopédique des amusements des sciences mathématiques et physiques. Paris. 1792. Graviūra; *Paieškos* – Gimnastikos pratimas. 1900. Graviūros fragmentas.

Viršelyje – Atvirlaiškis „Pasveikinimas iš Vilniaus“. XX a. pradžia. Juliaus Sasnausko kolekcija.

Ketvirtame viršelyje – Atvirlaiškis su Vilniaus vaizdu. XX a. pradžia. Juliaus Sasnausko kolekcija.

Šiame NŽ-A numeryje publikuojame ir daugiau Juliaus Sasnausko kolekcijos atvirlaiškių.

LAIŠKAS REDAKTORIUI

Niekaip kitaip Vilniuje

Julius Sasnauskas

Evgenia Levin nuotrauka

Sveikas, Antanai, vyriausiasis redaktoriau!

Parašiau tą kreipinį ir šyptelėjau. Tavo senelis, kaip visi žino – irgi Antanas Terleckas, – per porą metų redagavo tai *Lietuvos balsą*, tai *Laisvės šauklį*, tai *Vytį*. Viena garsia, ilgai tveriančią redakciją, ir dar pačioje jaunystėje, tu jau gavai. Bus ir daugiau. Viskas juk tęsiasi, kartojasi, net jeigu to nenori ir nesieki. O jeigu mėgini siekti, vis tiek lengviau ir aiškiau nebūna, nes atiduodi laiką ir jėgas dalykams, kurie neatrodo nei naudingi, nei labai prasmingi. Viskas dėl bendraminčių rato. Pats taip sakei.

[strigo, ką neseniai per „Mažąją studiją“ kalbėjai apie Izraelio generolą Icchaką Aradą ir mokytoją iš Jurbarko Petrą Paulaitį. Kaip abu jie tą pačią 1942 m. vasario 16 d., toli vienas nuo kito, sukuria labai skirtingas pagrindžio organizacijas. Kovoti su okupantais. Aišku, Icchakui, narsiam berniukui iš Švenčionių geto, priešas buvo vokiečiai, fašistai, ir jų talkininkai. Mokytojas Paulaitis, katalikas inteligentas, prisiskaitęs *Židinio* straipsnių ir prisiziūrėjęs Vakarų Europos, turėjo už ką nekęsti tarybų valdžios. Tu gerai vaizduoji pasipriešinimo anatomiją: pirmiausia – mentalinis veiksmas. Jei kyla maištinga mintis, ir juo labiau viešai išreikšta, tai jau yra sielos pergalė prieš engėjus. Literatūrinis pavyzdys, tavo paminėtas, – Orwello romano herojus Winstonas Smithas su savo dienoraščiu. Mintis, ištrūkusi iš kontrolės. Paskui, kaip sakai, paprasta vėliavėlė, iškelta ant kamino, turi begalinę vertę. Net nepagrindus tos vertės skaičiais ir faktais.

Kitų pavyzdžių, jau iš gyvenimo, net šiais naujos totalitarizmo grėsmės (ir mūsų baimių) laikais, nemėginsiu rankioti. Ir nemanau, kad, tarkime, pagrindžio leidiniai, redaguoti tavo senelio, ar dabar į visas puses sklindantys karingi šūkių ir akcijos svarbūs dėl to, kad daugina laisvas mintis ir plečia pasipriešinimą blogiui. Man rodos, laisvas žmogus atsiranda kitaip. Ir pati laisvės idėja keliauja savo keliais, ne mūsų.

Ant Martyno Liuterio paminklo Vormse (buvau specialiai aplankęs) yra jo garsiausia citata: „Hier stehe ich. Ich kann nicht anders“ („Aš stoviu čia. Ir negaliu kitaip“). Taip jis pasakęs ten pat Vormso mieste, susirinkus reichstagui, priešais ekscelesijas vyskupus ir jo didenybę Šventosios Romos imperatorių Karolį V, bene galingiausią to meto monarchą. Ir dar pridėjo: „Tepadeda man Dievas! Amen.“ Sako, imperatorius buvo užsiėmęs jam svarbesniais reikalais nei teologinės diskusijos, ir taip Reformacijos užtaisas praslydo. Kone netyčia. Gal Dievo pirštas?

Liuterio sakinytis tebekursuoja. Esu citavęs, laiške ar žodžiu, ir tavo seneliui, kai aptarinėdavome, kas išėjo iš tų trijų pagrindžio redakcijų ir viso kito, kartu pridėjus ir ne tokią sėkmingą, kaip Liuterio atveju, atomazgą. Tada patiko mintis, kad kitaip nė negalėjome. Mentalinis veiksmas buvo įvykęs, o paskui procesas jau nebesulaikomas. Tavo senelis į klausimą, kokia prasmė ir kam to reikėjo, atsakydavo trumpai: mums patiems. Vaižgantas, pats savęs prieš Vasario 16-ąją

retoriškai klausęs, kodėl jam brangi tėvynės laisvė, atsako panašiai: „O ar aš žinau!“ Ir nereikia žinoti. Amen.

Kai po dešimties ir po trisdešimties metų žurnalistai kvosdavo, ar tokios Lietuvos tikėtojos, būdavo labai juokinga.

Tavo tezė apie tam tikrą Icchako Arado ir Petro Paulaičio giminystę, niekada vienas kito nemačiusių ir negirdėjusių, mane vėl užveda ant minties, kaip laisvė, tarytum Šventoji Dvasia, pati susiranda, kur jai nutūpti, ką paženklinti ir pašaukti. Itakos čia neturi tikslinė propaganda. Veikiau atsitiktiniai, net nepastebimi dalykai. Kažkiek turbūt nulemia pačios nelaisvės (o kartu – ir negyvenimo) apimtys ir intensyvumas. Gal kalendorius, pasaulietinis ar bažnytinis. Gal geografija. Dar daugiau – mums nesuvokiamas, slaptin-gas pačios laisvės projektas. Į jį štai patenka ir viena šalia kitos išsitenka, net suartėja dvi antagonistinės, kariaujančios pusės. Gimnazistai, nepilnamečiai, aišku, visais atvejais privilegijuoti. Drauge su veteranais. Nors šiaip amžius, kalba, religija, ideologija nelabai svarbu. Nebūtinai viskas tik čia ir dabar.

Mentalinis laisvės veiksmas perduodamas vienas kitam. Vėl tarsi Šventosios Dvasios dovanos, ne kaip agitacijos rezultatas. Dar panašu į užsikrėtimą ar įsimylėjimą. Kartais visai tiesiogiai. Sakysime, per žvilgsnį, rankos paspaudimą, bučinį. Pavyzdžių yra. Štai iš vienos Rytų Lietuvos mokyklėlės visas klasės jaunimas išėjo į mišką paskui savo mokytoją. Kaip kartais nutinka, mokiniai buvo jį įsimylėję. Tavo senelis irgi buvo tas mokytojas, su kuriuo nebijotum į ugnį. Ta aplinkybė veikė stipriau nei kokia nors laisvos tėvynės vizija.

Vis postringauju, užsimiršęs, kad buvo prašoma apdainuoti Vilniaus jubiliejų. Ir dar kaip nors pateisinti šio žurnalo numerio iliustracijas, specialiai parinktus miesto vaizdus iš atvirukų kolekcijos.

Vilnius (kadangi tai pojūtis, pasak vieno meno žmogaus) kimba bet kur ir gali pritraukti, ką tik nori. Todėl pirmiausia apie atvirukus. Vieni jų tušti, švarūs, ramiai išgulėję albumuose šimtą ir daugiau metų. Bet dauguma – panaudoti pagal paskirtį, t. y. užrašyti ir kam nors adresuoti, perėję paštą, su antspaudais. Pagyvenę. Net jei atvirukas retas ar šiaip gražus, antroji jo pusė man svarbesnė. Ten, taip sakant, asmuo, santykis, gyvenimas. Jau nekalbant apie ypatingus atvejus, pavyzdžiui, kai atvirukas rašytas į karo belaisvių stovyklą ar iš ten į namus artimiesiems. Arba kokia vaikiška keverzonė, su krūva gramatinių klaidų, bet paštas priima, antspauduoja, paverčia istorija. Tūkstančiai atvirukų, kuriuos iš Vilniaus savo namiškiams ar merginoms išsiuntinėjo vokiečių kareiviai per Pirmąjį pasaulinį karą. Rodos, nieko kito jie ir neveikė, tik rašė laiškelius. Mačiau pluoštą atvirukų, siųstų tam pačiam adresatui kiekvieną dieną. Ir ne mylimajai, o broliui. Turinys, jei pavyksta iššifruoti gotišką rankraštį, dažniausiai skurdus, keli sakiniai: esu gyvas, sveikas, gavau laišką ar siuntinį, labų dienų visiems. Panašiai kaip vėliau iš tarybinių lagerių. Kartais cenzoriaus brūkštelėjimas mėlynu pieštuku. Jeigu pasakytum, kiek pašto siuntų pirmyn ir atgal išnešiojo vokiečių karo lauko paštas per aną karą, niekas nepatikėtų. Astronominiai skaičiai.

Kariaujant turbūt nėra labiau nenaudingo užsiėmimo, kaip siuntinėti laiškus. Jau vėčiau kareivėlis pamiegotų, jeigu nereikia šaudyti. Karo fone taip pat nėra ir trapesnio, laikinesnio dalyko už popieriaus lapelį. O štai jis čia, išsisaugojęs, toliau gyvena ir kalba, keliauja iš rankų į rankas. Tūkstančiai neišsityrusių vardų ir adresų. Galingas istorijos blokas. Praktiškai iš nieko, iš jausmų.

Turiu užsirašęs vieną adresą Rasų rajone. Žinau, kad gatvė išliko ir namas taip pat. Iš ten lenkų šeima, jau per kitą karą, siuncia atviruką savo sūnui, patekusiam į vokiečių nelaisvę. Galėtum pasibelsti į duris ir paklausti, ar kas nors dar prisimena Franciszeką. Namiškių jam siūstas laiškelis su Vilniaus vaizdu apšiuręs, perlenktas pusiau. Kažin kiek nešiotasi kišenėje. O man tai žinia, kad žmogus liko gyvas, sugrįžo namo. Vienu epizodu (gyvenimu!) sumažėja pasaulio blogybių.

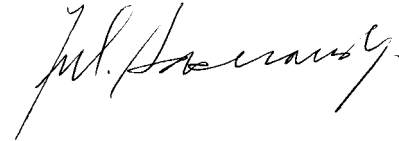
Nepatikrinsi, ar Vilnius skiriasi nuo kitų miestų pagal čia užrašytų ir pasiųstų atvirukų skaičių. Kai dėlioju vien tai, ką pats surinkau per keliolika metų, atrodo, kad mūsų sostinė šioje srityje nebus pralenkta. Ar tik todėl, kad nuo to laiko, kai sugalvoti atvirlaiškiai, Vilniuje sukosi ir sukosi svetimos kariuomenės, svetimi valdininkai ir šiaip atvykėliai? O gal čia viskas kaip legendoje apie Napoleoną ir Šv. Onos bažnyčia? Susižavėjęs imi ir perkeli fragmentą. Kiek žmonių šitaip pirmąsyk išgirdo Vilniaus vardą. Aplankė Aušros vartus ir Gedimino pilį.

Dar kartą tenka minėti Vasario 16-ąją, kuri čia pat. Svajoju surasti atviruką su tos 1918 m. dienos pašto antspaudu. Žinau, kad buvo šeštadienis, vokiečių feldpostas dirbo pavyzdingai. Kartą buvau užtikęs aukcione, bet pražiopsojau. O kol kas yra nuotrauka, pasiųsta iš Vilniaus likus lygiai savaitei iki tos datos. Būrelis ūsuotų vokiečių su alaus bokalais rankose. Labai simboliška. Nujautė ir okupantai, kur krypsta Vilniaus istorija.

Toronto miestas (gyvenau porą metų), išvertus iš indėnų huronų kalbos, reiškia susitikimo vietą. Vilnius, su visomis savo vardo formomis, išvertus reiškia miestą, kuriame prisimeni, kas tu esi, su kuo ir kaip. Priežasčių nesvarstai. Gana to, kad viskas tęsiasi ir kartojasi.

Sveikinu tave suplaukus daugybei progų. Ir toliau smagiai bildėk mediniais savo redakcijos laiptais. Palaimintajam arkivyskupui Jurgiui Matulaičiui buvo nelengva ten užkopti į antrąjį aukštą. Bet kopdavo.

Iki susitikimo kur nors ten pat!

Vilnius, 2023 m. vasario 2 d.

APIE „ISAKYMUS“

Paulius Subačius

Benediktas XVI. Nuotrauka iš Wikimedia Commons

Paisydamas vyraujančių *in memoriam* pavyzdžių, žodį apie a. a. popiežių Benediktą XVI turėčiau pradėti atsiminimų pyne. Atskridęs į Romą paskutinę – to dar nieks nežinojo – jį išrinkusios konklavos dieną, tiesiai iš Ciampino atvažiavau į Šv. Petro aikštę ir kirdamas kolonadą išgirdau džiaugsmo šūksnius, kuriuos netrukus patvirtino oficialusis „Habemus Papam“. Atbuvęs pirmąjį Popiežiaus – atrodė didžiai susidrovėjęs – pasveikinimą ir palaiminimą, su geruoju bičiuliu Jonu Malinauskuėjau išlenkti bokalo į netolimą užėigą, kurion kartais užsukdavęs alaus kardinolas Ratzingeris,

o tą vakarą buvo gausu šveicarų gvardiečių. Nors galėčiau tęsti, kad per inauguracines pamaldas sėdėjau už gausaus būrio žaliais tautiniais kostiumais pasirėdžiusių bavarų, vargiai tokios reminiscencijos domina malonųjį skaitytoją. O ką gi prasminga rašyti, idant nekartočiau pasakojimų apie savilaidinį *Krikščionybės įvadą*, išvengčiau pretenzijos į istorinį apibendrinimą ar publicistinio pontifikatų lyginimo?

Grįšiu prie asmeniško, tačiau ne fizinėje erdvėje įvykusio susitikimo su Benediktu, kurį patyriau 2006 m. vėlyvą pavasarį paėmęs į rankas mažo formato plytų spalvos knygele – lietuvišką jo pirmosios enciklikos vertimą. Buvau skaitęs bene keliolika enciklikų, net truputį panarstęs, pasitelkęs šį tą rašinėjant. Man žanras nekėlė didelio entuziazmo, atrodė, kad deklaruojamas (vis platesnis, pasauliečius įtraukiantis) adresatas ir tradicinė raiška senokai nukeliavę kas sau, o akademiškas teologinis argumentavimas ir sielovadiniai pasažai nesudaro organiško vienio. Savigraužą, kad gal be deramos pagarbos galvoju apie magisteriumo dokumentus, apramino vieno ganytojo privati ištara, esą per daug tų enciklikų paskelbiama, mažai kas (net iš vyskupų) jas teperskaito. Tad ir *Deus caritas est* atsiverčiau ketindamas vien permesti akimis, nors iš pirmo žvilgsnio suvokiau ją esant gerokai trumpesnę nei kitos. Atsiverčiau ir ilgai nepadėjau. Šiukštu neketinu čia enciklikos analizuoti, tik pasidalinsiu, kuo ji įtraukė, kaip atvėrė Benedikto mąstymą apie išties svarbius dalykus. Tiesa, paplitęs aiškinimas, gal sietinas ir su jo kuklumu, kad *Deus caritas est* rengta dar Jono Pauliaus II pontifikato laikais, tik pabaigta bei paskelbta jau po šventojo mirties. Tiltu tarp Petro įpėdinių tiesimas, turint galvoje Šv. Tėvo titulus, tikrai prasmingas, tačiau dera nepamiršti, kas buvo atsakingas už magisteriumo dokumentų rengimą iki 2005 m., ypač vėliausiu popiežiaus negalios laikotarpiu. Todėl vargiai būtų pagrindo abejoti dėl pilnutinės Benedikto autorystės.

pozityvus teiginys, kad *Dievas yra meilė* – krikščioniui akivaizdus ir, deja, gerokai aprrintas. Tad įdomu ne tai, kokiais pavyzdžiais ar citatomis popiežius jį pagrindė, bet ką paneigė, su kuo supriešino. Maža to, kokiam supriešinimui pasipriešino. Ne etinis siekis ar kokia nors didi idėja duoda pradžią tapimui krikščioniu (1), – rašė

Benediktas, ir šis persergėjimas dėl aukštų siekių bei idėjų (jos nepaiso žmogaus, ypač kito ir kitokio) lieka atgręžtas prieš bet kokios rūšies utopizmą ir rigorizmą visoje enciklikoje. Netgi dar radikaliau: pačią sąvoką *įsakymas*, kalbėdamas apie meilės (Dievui ir artimui) įsakymą, popiežius įdėjo į kabutes. Jei žmogaus meilė yra atsakas į Dievo meilę žmogui, tai ji jokių būdu nėra tai, kas nurodyta, vykdytina, kam paklūstama, nusielenkiama, negalima prieštarauti, kai liepiama daryti, ko neįstengiama (18). „Įsakymo“ kabutės – gal subtili ir todėl deramos hermeneutikos besišaukianti nuoroda, tačiau kitoje vietoje visiškai atvirai kalbama apie meilės *karikatūrą* (8). Tai yra tie tariamai prakilnūs tarNAVIMO kitiems, atsivadavimo ir net pasiaukojimo principams pavyzdžiai, kurie nepaiso žmogaus žmogiškumo, troškimų, norų, patirčių įvairovės, nuo jos atsiriboja ir ją niekina kaip žmogiškosios prigimties paklydimą.

Sukarikatūrintą meilės vaizdinį Benediktas atrado eroso ir agapės priešpriešinimo tradicijoje, kurią nuosekliai dekonstravo, nes meilė, nepaisant įvairių jos matmenų, „yra viena tikrovė“ (8), o „panieka meilei yra panieka Dievui ir žmogui“ (31). Nežinau, ar leistina tokio pobūdžio dokumente kaip enciklika išvelgti ironiją, tačiau toliau cituosimo pasąžo tęsinys, mano supratimu, yra smelkte persmelktas filosofinio sarkazmo: „Jei kas nors tokią [eroso ir agapės] priešpriešą išplėtotų iki kraštutinumo, krikščionybės esmė taptų atsietą nuo pagrindinių žmogaus gyvenimo sąryšių ir, kaip tokia, sudarytų kitą pasaulį, kuris galbūt ir būtų įstabus, tačiau atskirtas nuo žmogaus gyvenimo visumos“ (7). Ragindamas suvokti, kad *vien tik* agape grindžiama žemiškoji būtis yra utopija, popiežius kviečia brandinti erosą atsidavimu, atsižadėjimu, nesavanaudišku atsigręžimu į kitą. Pastaroji mintis daugeliui šiuolaikinių skaitytojų tebūtų atkarus moralistinis truizmas, jei ne ištara prieš pradedant svarstyti apie kūno ir sielos vienovę meilėje, kurios dėka „žmogus tampa visiškai pats savimi“. Tai ištara apie erosą: „meilė ir dieviškumas kažkaip susiję“ (5). Mane andai suintrigavo tas *kažkaip*, puoliau žiūrėti kitomis kalbomis: itališkai „esiste una qualche relazione“, angliškai „there is a certain relationship between“, vokiškai „irgendwie mit [...] zu tun hat“, lotyniškai „existit quaedam quasi necessitudo“. Bendrasis konceptas, kad žmogus skendi Dievo meilėje, ar tolesnis argumentavimas, kad „meilė žada begalybę ir amžinybę“, išlygos *kažkaip* nereikalautų. Gal tai tik teologiškai naivaus filologo nuostaba, bet man atrodo, kad įžodindamas meilės ir dieviškumo sąsajos neapibrėžtumą, Benediktas nurodė žmogiškąją meilę esant slėpiniui. Vien jau todėl ji nespraustina į apriorinio tvarkingumo, proto ir valios ribas, o tik palydėtina tėvišku auginimo ir brandinimo, idant „aprėptų visą egzistenciją su visais jos matmenimis“ (6), linkėjimu. Be kita ko, aptardamas Bažnyčios įkūrimo laikais gyvavusias sąvokas,

popiežius priminė, kad senovės Graikijoje erosu vadinta „žmogų tarsi užklumpanti“ meilė (3).

Gindamas eroso ir agapės savitumą bei tarpusavio papildomumą, Benediktas drauge atmetė krikščionių priešpriešinimą (Kristaus laikų ir šiandienei) dabartybei, užsidarymą, išsigryninimą bei atsiribojimą. Jam rūpėjo ne kaip patogiau *prisitaikyti* prie kintančio pasaulio, perimti naujas medijas ir retorikos praktikas, o kaip *sutaikyti* Dievo meilės ir gailestingumo žinią su žmonių gyvenimu, patirtimi, mąstymu, koks jis aktualiai yra. Daugelis įsidėmėjo ir be saiko kartojo prieš įžengiant į 2005-ųjų konklavą kardinolo Ratzingerio sakyto pamokslo frazę apie reliatyvizmo diktatūros pavojų. Kažkoks epideminis *lapsus*, kad beveik visi vertintojai – tiek karštai pritariantys, tiek pikta kritikuojantys – interpretavo taip, tarsi „be penkių minučių“ popiežius būtų griežtai neigęs patį reliatyvizmą, o ne pasmerkęs jo suabsoliutinimą, diktatūrišką panieką bet kokiems stabiliems principams, pasirinkimams, tapatybėms.

Pirmoje Benedikto enciklikoje lengvai atpažįstamas popiežių dokumentų kanonas: pradėti nuo Senojo ir eiti prie Naujojo Testamento, integruoti Antikos filosofus ir Bažnyčios Tėvus; nestebina nė hermeneutinis sąvokų pasvarstymas ir bendruomenėje karštai diskutuojamų dalykų, pavyzdžiui, diakonijos aptarimas. Tačiau netikėtai ir patrauklus užmojis harmonizuoti, aprėpti ir įglausti Dievo pamiltųjų įvairovę, kurią skirtingų rūšių žemažiūriai nuolat mėgina surikiuoti į karo vieni prieš kitus divizijas. Popiežius negalėjo laimėti šiame kare, nes jis nesiekė laimėti, nesiekė įveikti *kito*, gal priešiška nusiteikusias, teologinės vingrybės ar autoriteto keliu, apologetų ar prokurorų keliu, gynybos ar puolimo keliu. Jis liko pralaimėtojas akyse tų, kurie nepriima žinios, kad autentiška krikščionybė nekalba apie pralaimėjusius. Nekalba ir apie įgijusius (moralinį) pranašumą, nes „tikėjimo paženklinta egzistencija [...] nėra tiesiog moralė“ (14), nes vienintelė tikra pergalė yra Kristaus pergalė prieš mirtį, ir kiekvienas kviečiamas dalyvauti šioje pergalėje (nepaisant visų savo pralaimėjimų prieš nuodėmę). Dievo meilę jau esame gavę ir ji yra begalinė, todėl galime dalintis meile nepatirdami stokos.

Ties šia mintimi skaitytojas gali nuspręsti, kad tik kartoja katekizmą, tačiau Benediktas vėl nustebina. Priminęs Bažnyčios socialinio mokymo radimosi istoriją ir esmę, pabrėžęs, kad „Bažnyčios užduotis nėra suteikti šiam mokymui galios politinėje plotmėje“ (28), popiežius ėmėsi pagrindimo, kodėl *caritas* reiks net gerokai ištobulintoje, palyginus su dabartine, teisingoje visuomenėje. Jis išdėstė tris meilės artimui būtinybes ar taikinius. Materialinis stygius yra tik trečiasis iš jų. Pirmieji du – kančia ir vienatvė, kurios visada egzistuos ir šauksis paguodos (28). Perskaitęs suvoki, kad per

Benediktą, kuris apie tai byloja taupiais, santūriais žodžiais, šventraščio antropologija ir krikščioniškasis pasaulio suvokimas (kaip pirmtakas ir grindėjas) leidžiasi į supratingą dialogą su sekuliariais XXI a. žmogaus disforinių būsenų aiškintojais ir gydytojais.

Vienintelė skeptiška išvalga, kurią galėtum įsivaizduoti nukreiptą į šiuolaikinius nuogaustaujančios, depresuojančios žmonijos gelbėtojus, enciklikoje pasakyta krikščionių adresu: nors meilė artimui apima visus žmones, „bendrės ir neapibrėžtės menkai įpareigojančios meilės“ (15), t. y. abstrakčiojo humanizmo bergždumas – akivaizdus ir veidmainiškas. Ką čia toli ieškosi pavyzdžių – retas Lietuvos katalikas, net dvasininkas tapo artimo meilės liudytojas nelegaliems migrantams. „[P]asaulio neįmanoma paversti humanišku laikinai atsisakant elgtis kaip žmonėms“ (31), – tai universali išvada, nors būtų patogu „pažangos filosofijos“ atmainas, kurias šiame kontekste kritiškai mini Benediktas, apriboti tau svetimu marksizmu ar rodyti pirštu į totalitarinius agresorius. Popiežius didis optimistas, kai

sako, kad „krikščionis žino, kada kalbėti apie Dievą ir kada apie jį tylėti bei leisti kalbėti pačiai meilei“ (31). Savo ruožtu, perskaitęs šią tezę iš kito galo, imi svarstyti, kas Benedikto akimis yra (tikrai ar tikras) krikščionis. Popiežius pateikė reliatyvią apibrėžtį, o ne formulę, į kurią tikratikiai įstatytų kitamanį ir išspręstų nuosprendžio lygtį.

Tiek tradicionalistų aklamacijomis, tiek bravūriška žurnalistine pajuoka nuolat lydėtas plačiai sutartas apibūdinimas, kad kardinolas Ratzingeris buvo (ir tapęs popiežiumi liko) *įsakmus*. Ilgamečio *Sanctum Officium* vadovo atsakomybė už doktriną išpaudė jam šią žymę kaip rengtų dokumentų žanro ir disciplinuojančių sprendimų grasumo padarinį. Tačiau ne vien prielankumas katinams ir drovi šypsena bylojo jį esant greičiau gilų sąlygiškumo mąstytoją nei diktato austruolį. Man – gal ir Jums – Benedikto XVI pontifikato gyvasis paveldas yra visiškai sąmoningas atsisakymas primesti, įsakyti, valdyti ir atbaigti užuot atsiliepus bei paaiškinus, kodėl galvoji kaip galvoji ir kalbi kaip kalbi.

POPIEŽIUS YRA TIK VIENAS

Jonas Malinauskas

Paskutinę 2022 m. dieną ne tik mirė Benediktas XVI, bet ir pasibaigė jo paties prieš dešimtį metų pradėtas, precedento Bažnyčios istorijoje neturėjęs eksperimentas – mėginimas įkurti popiežiaus emerito instituciją. Neįprastumo barjeras jau pralaužtas, tad kitas galimas popiežiaus atsistatydinimo atvejis jau nebestebins, tačiau neaišku, ar Bažnyčioje turėsime tokią pačią institucinę popiežiaus emerito figūrą, kokios pirmąjį bandymą matėme popiežiaus tarnystės atsisakiusio Benedikto XVI asmenyje.

Sprendimas atsistatydinti, kitoje aplinkoje visiškai natūralus, Katalikų Bažnyčios viršūnėje ne taip jau paprastai įgyvendinamas, nes reikia užtikrinti, kad atsistatydinęs popiežius nė kiek neužstotų naujojo popiežiaus figūros, ir kad Dievo tautai būtų aišku, jog atsistatydinęs popiežius jau nebėra popiežius. Būtent šis aspektas kėlė tam tikrų neaiškumų per pastaruosius dešimtį metų, kai kartu su valdančiuoju popiežiumi kone po vienu stogu gyveno ir popiežius emeritas. Benediktui XVI atsistatydinus, radosi samprotavimų apie senojo ir naujojo popiežių kartu vykdomas skirtingas

tarnystes: Pranciškus vadovaująs Bažnyčiai kaip tasis, kuris valdo ir moko, o Benediktas, nors ir atsisakęs visų galių, vykda užtarimo maldos dvasinę popiežystę. Buvo netgi mėginama teigti, kad popiežystės *munita* tarsi pasidalijo į dvi dalis – valdo ir moko naujasis popiežius, o emeritas savo popiežišką tarnystę vykdo melddamasis už Bažnyčią.

Kai pasitraukus Benediktui XVI jo vietą užėmė Buenos Airių arkivyskupas ir dargi jėzuitas, neišvengiamai pradėta lyginti buvusį ir naująjį popiežius, akcentuoti temperamento, bendravimo su žmonėmis stiliaus, išsilavinimo, bažnytinės ir kultūrinės aplinkos, iš kurios vienas ir kitas buvo kilę, skirtumus. Sulaukus pirmųjų Pranciškaus oficialių kalbų ir dokumentų, o ypač per 2014–2015 m. vyskupų Sinodą šeimos klausimais, Dievo tautoje prasidėjo, nors pagal mastą nelabai didelė, bet turinio ir kalbos radikalumo požiūriais gana rimta poliarizacija. Nesusifirmavo ryškios buvusio ir naujo popiežių šalininkų stovyklos, bet atsirado katalikų grupių, kurios atvirai skelbė, kad nepitaria kai kurioms Pranciškaus veikimo ir mokymo kryptims. Keturi kardino-

lai (amerikietis Raymondas Burke'as, italas Carlo Caffarra, vokiečiai Walteris Brandmuelleris ir Joachimasis Meisneris) paskelbė savo *dubbia* dėl popiežiaus Pranciškaus dokumento apie šeimą *Amoris laetitia*, o buvęs nuncijus arkivyskupas Carlo Maria Viganò, dažniausiai savo kritiką naujojo popiežiaus adresu reiškiantis JAV konservatyviųjų katalikų periodikoje, atviru tekstu pareikalavo, kad Pranciškus atsistatydintų. Popiežiaus Pranciškaus žodžių ir veiksmų atmetimas dažnai savaime reiškė nostalgikišką simpatiją tam, ką būtų galima sieti su Benediktu XVI ar su teologu Josephu Ratzingeriu. Nors paskutinėmis popiežiavimo dienomis Benediktas XVI aiškiai deklaravo klusnumą būsimam savo įpėdiniui, kai kurie konservatyviajam flangui priklausantys katalikai vis tiek jo figūrą kėlė kaip savo vėliavą. Simpatijų ir antipatijų pasiskirstymas dažnai atitiko katalikų politinės ir kultūrinės poliarizacijos spektrą.

Reikia aiškiai pasakyti, kad Benediktas XVI nesileido manipuliuojamas. Per visą jo, kaip popiežiaus emerito, gyvenimo laikotarpį pasitaikė tik keli atvejai, kai galėjo susidaryti įspūdis, kad jis nutraukia tylą ir užima poziciją kokių nors aktualiu Pranciškaus pontifikato klausimu: Benedikto XVI vardas atsidūrė ant kardinolo, neprietarancio kai kurioms Pranciškaus idėjoms, knygos viršelio; Romoje vykstant debatams dėl seksualinio išnaudojimo bažnytinėje aplinkoje problemos sprendimo, jo tekstas šia tema pasirodė specializuotoje, kunigams skirtoje periodikoje Vokietijoje. Tie keli atvejai greičiausiai reiškė mėginimą pasinaudoti buvusiu popiežiumi, kai tuo tarpu jis pats nuolankiai ir romiai laikėsi dar neišrinktam savo įpėdiniui duoto žodžio.

Mėginimai supriešinti esamą ir buvusį popiežius pasikartoję po Benedikto XVI mirties. Jo sekretoriaus arkivyskupo Georgo Gaensweino knyga *Nient'altro che verità (Nieko kito, tik tiesa)* Italijos knygynų lentynose atsirado 2023 m. sausio 9 d., bet jos ištraukos buvo pavišintos jau sausio 5-ąją – Benedikto XVI laidotuvių dieną (!). Natūralu, kad buvęs popiežiaus sekretorius panoro pasidalyti atsiminimais apie nemažą dalį savo gyvenimo, praleistą šalia tokios svarbios asmenybės, tačiau knygos pasirodymas, sinchroniškai susietas su laidotuvėmis, buvo palaikytas nekorektišku išsišokimu. Juo labiau kad pirmaisiais spaudoje pavišintais fragmentais siekta sudaryti įspūdį, kad visa knyga – tai pasakojimas apie į šalį nustumtą popiežių emeritą, kurio balsas naujam popiežiui nesvarbus. Kai kas ir

Benedikto XVI laidotuvių eigoje mėgino išvelgti dviejų popiežių ir dviejų stovyklų konfrontaciją. Vieni Vatikano sprendimą Benediktą laidoti santūriau, nei būtų laidojamas miręs pareigas einantis popiežius, nekviesti į jas valstybių vadovų, neskelbti gedulo dienų palaikė ketinimu sumenkinti mirusiojo atminimą; kiti, matydami šia proga į Romą atvykusius Vengrijos premjerą

Maurizio Brambatti. Popiežius emeritas Benediktas XVI ir popiežius Pranciškus. 2017. EPA nuotrauka

ar Lenkijos prezidentą, rašė apie bandymus laidotuves paversti dešiniųjų populistų demonstracija.

Neaišku, ar dabar, po popiežiaus emerito mirties, mėginimai priešinti du pontifikatus bus tęsiami. Akiivaizdu, kad kol buvo gyvas Benediktas XVI, jis pats savo buvimu stabdė skirtumų eskalavimą. Antra vertus, kiekvienas pontifikatas yra savitas. Ypač vienas po kito sekantys pontifikatai visada buvo ir bus lyginami, konfrontuojami ir komentuojami.

Lygindami buvusio ir dabartinio popiežių mokymą bei veiklą, visų pirma matome kiek skirtingą požiūrį į tai, kaip Bažnyčia turi reaguoti į visuomenės gyvenimo ir kultūros kaitos atnešamas naujoves, kaip atnaujinti sielovadą ir netgi mąstyseną neišduodant to, kas nekintama. Tai iš esmės tas pats klausimas, kurį kėlė Vatikano II Susirinkimas. Benediktas labiau pabrėžė subalansuotą tęstinumą; Pranciškui Bažnyčios tradicija – tai dinamiškumą skatinantis pradas. Pasak Benedikto, rimčiausia pastarųjų dešimtmečių Bažnyčios problema buvo nesutarimai dėl Vatikano II Susirinkimo recepcijos ir jo nutarimų vykdymo. Kaip jis sakė jau pirmoje savo pontifikato kalėdinėje kalboje Romos kurijai, susidūrė dvi Susirinkimo hermeneutikos. Viena

jų jis pavadino „lūžio ar pertrūkio hermeneutika“, kuri dažniau pelno žiniasklaidos simpatijas ir labiau patraukia šiuolaikinių teologų dėmesį. Tačiau Viešpaties valią ir Susirinkimo tėvų intencijas labiau atitinka „reformos hermeneutika“ – tai yra atsinaujinimo kaip tęstinumo suvokimas. Bažnyčia, kurią mums davė Viešpats, yra subjektas, kuris laikui bėgant auga ir vystosi, bet visada išlieka tas pats. Ji visą laiką yra ta pati keliaujanti Dievo tauta. Pranciškus labiau akcentuoja kitą santykio su tradicija aspektą, dažnai savo kalbose pabrėždamas, kad tradicija – tai ne muziejaus eksponatas, o ateities garantas, šaknys, kurios maitina vis augančias šakas, judėjimas į priekį, o ne žvalgymasis atgal. Jei girdime sakant, kad „reikia daryti taip, kaip visada buvo daroma“ – tai ne tradicija, o tradicionalizmas, tai ne prieš mus gyvenusių ir jau „mirusių žmonių gyvas tikėjimas, o gyvų žmonių miręs tikėjimas“.

Šie skirtumai paaiškina nevienodą Benedikto XVI ir Pranciškaus požiūrį į kai kuriuos Bažnyčios gyvenimo po Vatikano II Susirinkimo aspektus. Labiausiai skiriasi jų sprendimai, susiję su po liturgijos reformos išlikusiomis tridentinėmis Mišiomis. Paulius VI, įgyvendindamas Susirinkimo reformą, paliko galimybę ypatingais atvejais, su specialiu leidimu, aukoti Mišias pagal priešsusirinkiminę liturgiją. Benediktas XVI *motu proprio* 2007 m. *Summorum pontificum* panaikino iki tol taikytus apribojimus. Pranciškus 2021 m. apaštališkuoju laišku *Traditionis custodes* vėl susiaurino senųjų lotyniškų Mišių aukojimo galimybes, senąją liturgiją paversdamas ekstraordinarine forma tikraja šio termino prasme.

Kitas skirtumas yra susijęs su katalikiškosios eklezijologijos interpretacija ekumenizmo kontekste. 2000 m., dar Jono Pauliaus II pontifikato metais, kardinolo Josepho Ratzingerio vadovaujama Tikėjimo mokymo kongregacija paskelbė deklaraciją *Dominus Iesus* apie išganyto ir Bažnyčios visuotinumą, kuri, nors nekvestionuodama per Susirinkimą pradėto ekumeninio dialogo, švelniai priminė, kad tarp Katalikų Bažnyčios ir kitų krikščioniškų konfesijų esama tam tikrų kokybinių skirtumų. Tą patį Tikėjimo mokymo kongregacija pakartojo 2006 m., taigi jau per Benedikto XVI pontifikatą, patikslindama, kad Kristaus įkurta Bažnyčia pasaulyje aukščiausiu laipsniu gyvuoja (trunka, laikosi, lot. *subsistit*) Katalikų Bažnyčioje. Ką apie šią subtilybę sako Pranciškus? Nieko. Greičiausiai dėl to, kad supranta, jog tokius svarstymus kiti krikščionys laiko senosios katalikų arogancijos jų atžvilgiu liekanomis.

Kalbant apie galimus skirtumus katalikų dialogo su kitų religijų išpažinėjais srityje, pirmiausia prisimename 2006 m. Regensburgo paskaita. Sakydamas kalbą universiteto, kurio profesorius jis pats anksčiau buvo, akademinėi bendruomenei, Benediktas XVI, visai to ne-

siekdamas, išprovokavo rimtą incidentą, kurio sukelta reakcijų ir apmąstymų banga žymiai vėliau, jau Pranciškaus pontifikato laikais, paradoksišku būdu atnešė anksčiau nė nesvajotų rezultatų. Toje paskaitoje buvo kalbama apie tikėjimo ir proto santykį, apie Dievo apreiškų tiesų ir jo valios racionalų pagrindimą. Pasak Benedikto XVI, krikščionybė nuo pat pradžių buvo helenizuota, t. y. įvilktą į klasikinės kultūros mąstymo kategorijas. Skirtingai negu kitos religijos, ypač islamas, kuris, neturėjęs savojo helenizacijos proceso, skelbia Dievo valią nemanydamas, kad ją reikia racionaliai pagrįsti. Šioje savo kalbos vietoje Benediktas pacitavo viduramžių Bizantijos imperatorių, kuris, polemizuodamas su savo pašnekovu musulmonu, tvirtinęs, kad taip suprantamas islamas atnešęs smurtą ir kitas blogybes. Viena iš konteksto išimta kalbos citata sukėlė didžiulį šurmūlį – protestavo tiek minios islamiškų šalių gatvėse, tiek pats rimčiausias sunitiškojo islamo autoritetas – Kairo Al-Azharo universitetas. Tačiau nelauktai paaiškėjo ir kitas Benedikto XVI paskaitos rezultatas – patys musulmonai intelektualai, sunerimę dėl jų religijos reduktavyvaus tapatinimo su piktomis masėmis ar juo labiau su fundamentalistiniu terorizmu, pradėjo ieškoti kontaktų su krikščionių intelektualais. Jau 2007 m. grupė musulmonų religijos ir kultūros veikėjų paskelbė atvirą laišką krikščionims *A Common Word Between Us and You*, siūlydami dialogą apie religijos vaidmenį šiuolaikiniame pasaulyje. Šio proceso viršūnė buvo 2019 m. vasario 4 d. Abu Dabyje popiežiaus Pranciškaus ir Al-Azharo islamo universiteto (to paties, kuris protestavo prieš Benedikto XVI kalbą) didžiojo imamo Ahmado al-Tayyeho pasirašyta bendra deklaracija apie visuotinę žmonių brolystę. Po jos pasirašymo popiežius Pranciškus pasiūlė gana platų šios tematikos apmąstymą, skirtą Katalikų Bažnyčios nariams, – encikliką *Fratelli tutti*. Iš to, kas pradžioje galėjo atrodyti kaip nedraugiškas gestas, išsivystė plati diskusija, labai pagerinusi krikščionybės ir islamo santykius. Šiuo atveju skyrėsi ne tiek Benedikto XVI ir Pranciškaus požiūriai į paties dalyko esmę, kiek prieiga, tai yra vieno labiau teorinis ir akademinis požiūris į tarpreliginius santykius, o kito – labiau praktinis ir pastoracinis.

Prieigos skirtumai matomi ir žiūrint į abiejų popiežių pastoracinius prioritetus. Vienas labiau akcentavo kerigminį aspektą, patį tikėjimą, žmogaus racionalų pritarimą krikščioniškojo skelbimo turiniui; kitas pabrėžia liudijimo aspektą. Benediktas XVI dažniau kalbėjo apie individualų ir išmąstyta tikėjimą, blai viai vertino Vakaruose gilėjančią tikėjimo krizę ir netgi samprotavo apie nedideles tikinčiųjų salas laicizuotoje ir, duok Dieve, tolerantiškoje aplinkoje. Pranciškus labiau pabrėžia bendruomeniškumą, visos Dievo tautos bendrą kelionę. Tiesa, pontifikato pradžioje ir Pranciškus buvo ėmėsis labai paprastos ir ko gero labiau į

individualaus tikėjimo skatinimą orientuotos pastoracijos formos – šiokiadieniais Vatikano Šv. Mortos namų koplyčioje aukojamų Mišių su trumpomis, ignaciškųjų Dvasinių pratybų ir parapijinės sielovados patirties elementais perpintomis homilijomis. Jos, pagarsinamos per įvairias medijas ir socialinius tinklus, sulaukė didelio pasisekimo. Deja, po kelerių metų šis mėginimas išsisėmė. Dabar dėmesys sutelktas į vadinamąjį sinodinį kelią, kuris vėlgi labiau akcentuoja bendruomeniškumo matmenį, negu siekia gaivinti silpstantį individualų tikėjimą.

Galiausiai dar vienas akivaizdus dalykas, kuriuo Pranciškaus pontifikatas skiriasi nuo Benedikto XVI pontifikato, – tai Bažnyčios ir popiežystės svorio centro atėmimas iš Europos. Lotynų Amerikos didmiesčio aplinkoje susiformavęs popiežius atsinešė kitą perspektyvą. Tai ypač pajutome pastaruoju metu girdėdami popiežių Pranciškų kalbant apie karą Ukrainoje.

Su Benedikto XVI mirtimi pasibaigęs pirmasis popiežiaus emerito institucijos eksperimentinis intervalas parodė, kad tarnystės atsisakančio popiežiaus statusas

turi būti aiškiau ir tiksliau apibrėžtas. Bažnyčios gyvenimą stebintys ir komentuojantys žurnalistai kartais užsimena, kad popiežius Pranciškus jau yra parengęs naujas normas, bet neskubėjo jų skelbti iš pagarbos pirmtakui. Nežinome, ar tai tiesa, tad juo labiau neįmanoma nuspėti, kuo naujai apibrėžtas buvusio popiežiaus statusas skirtųsi nuo per pastaruosius kelerius metus matyto popiežiaus emerito statuso. Greičiausiai būtų aiškiau pasakyta, kad tik pareigas einančiajam Romos vyskupui priklauso popiežiaus titulas, o aktyvios vyskupystės atsisakęs Romos vyskupas būtų tik vyskupas emeritas, o ne popiežius emeritas. Ko gero, būtų aiškiau apibrėžta ne popiežiumi mirusio Romos vyskupo emerito laidotuvių tvarka. Nors iš esmės tai nėra pats svarbiausias aspektas, bet būtent Benedikto XVI laidotuvės parodė, kad kai trūksta aiškių normų, reikia improvizuoti. Kad ir kaip būtų, Benediktas XVI savo 2013 m. sprendimu parodė, jog ir popiežiai gali išeiti į pensiją. Reikia tik labai aiškiai pasakyti (ir parodyti), kad tokiais atvejais popiežius yra tik vienas – naujai išrinktasis po pirmtako atsistatydinimo.

BENEDIKTAS: EPOCHOS PABAIGA

Mantas Adomėnas

Paskutinę besibaigiančių *annus horribilis*, baisingųjų 2022-ųjų metų dieną į amžinybę išėjo popiežius Benediktas. Jo atžvilgiu netiktų sakyti: „Nelaiku, nelaukta“, – užgeso kaip žvakė, kurios liepsna jau ilgą laiką plazdeno ant būties ir tamsos paribio.

Būsimojo popiežiaus, tuomet dar kardinolo Josepho Ratzingerio lietuviškai išleistas *Krikščionybės įvadas* buvo pirma teologinė knyga, kurią perskaičiau kaip sąmoningas krikščionis. Skaičiau dar savilaidos leidimą, išplaukusiomis, sunkiai įskaitomomis raidėmis: kažke-linta kopija, per kalnę atpleškinta rankine spausdinimo mašinėle. Paskui dar daug popiežiaus Benedikto parašytų ir išsakytų žodžių skaičiau, klausiau, domėjausi, bet niekas neįstrigo taip, kaip trys įvaizdžiai, kuriais jis atvėrė *Krikščionybės įvadą* ir kuriais mėgino aprašyti tikinčio žmogaus būklę šiuolaikiniame pasaulyje.

Kas šiandien bandytų kalbėti apie krikščionių tikėjimą žmonėms, nei profesija, nei priklausomybe nesusijusiems su Bažnyčios mokymu ir mąstymu, tuoj

pajustų, koks bevaisis tas bandymas. Matyt, savo situaciją jis nusakytų garsiu Kierkegaardo pasakojimu apie klouną ir degantį kaimą... Viename Danijos keliaujančiame cirke kilo gaisras. Jau pasiruošusį vaidinimui klouną direktorius pasiuntė į gretimą kaimą pagalboms, nes ugnis grėsė persimesti į išdžiūvusius laukus ir sodybas. Atskubėjęs klounas prašė gyventojų kuo greičiau bėgti į cirką ir gesinti ugnį. Bet kaimiečiai klouno šauksmus palaikė tik puikiu triuku žiūrovams privilioti. Jie plojo ir juokėsi iki ašarų. O klounui labiau norėjosi verkti, nei juoktis. Veltui jis įtikinėjo žmones, kad tai ne triukas, ne vaidinimas, kad cirkas tikrai dega. Jo maldavimai tik stiprino juoko audrą. Visi manė, kad klounas puikiai vaidina, kol pagaliau ugnis tikrai pasiekė kaimą. Jokia pagalba jau nebuvo reikalinga: ir cirkas, ir kaimas sudegė iki pamatų.

Vien šiam palyginimui, jo egzegezei galima būtų skirti ne vieną puslapį. Kas nors galėtų prieštarauti, kad vaizdinys neoriginalus, čia viso labo tik parafrazuoja-

mas Kierkegaardas – vis dėlto jame kaip niekur kitur atsiskleidžia Benedikto asmenybė. Čia ir rimtas, gilus rūpestis „Žmogaus miesto“ – Vakarų civilizacijos, kurioje mes „gyvename, judame ir esame“ – likimu, ir aiškus suvokimas, kad Bažnyčios ir pasaulietinės žmonių visuomenės tikslai didžiąja dalimi yra bendri, nors pasaulietinei kultūrai galbūt sunkiau juos tiksliai, fundamentaliai suprasti ir įvardyti. Bendros ir jų grėsmės: kas gresia Bažnyčiai, gresia ir žmonių visuomenei. Šiame palyginime – ir švelni didžiojo teologo autoironija, nesibaiminanti Gerosios Naujienos skelbėjus prilyginti klounams, apsirengusiems keistais drabužiais. Drabužiais, kuriais pats, tapęs popiežiumi, nesibodėjo vilktis – su gilia pagarba tradicijos grožiui ir doze švelnios autoironijos. (Užtenka prisiminti popiežiaus skrybėlės instituto atgaivinimą – be ironijos ja pasipuošti neįmanoma.) Ir, galiausiai, pasirinkimas kalbėti per palyginimus ir įvaizdžius, anksčiau suformuluotus kitų autorių, liudija gilia pagarba ir ištikimybę krikščioniškos minties tradicijai, per kurios prakalbinimą, atgaivinimą ir tąsą Benediktas struktūravo savuosius tiesos ieškojimus, savo mąstymo trajektoriją.

Sunku, beveik neįmanoma paprastam mirtingajam popiežiaus Benedikto mąstymo kelią aprėpti protu kaip visumą, kai žinai, kad jo minties lobyną sudaro 86 kny-

Popiežius Benediktas XVI. 2006. Giuseppe Ruggirello nuotrauka iš *Wikimedia Commons*

gos ir 471 straipsnis (radau tokius skaičius, bet jie negalutiniai, skaičiavimas tebevyksta, skaitliukas dar sukasi). Todėl neišvengiamai gali tik išplėsti iš šio gyvenimo ir mąstymo kanono kelis atmintyje įstrigusius, asmeniškai reikšmingus fragmentus.

Taip jau nutiko, kad abu kartus žinia apie Benedikto pasitraukimą pasirodė, kai būdavau skrydyje, ir mane pasitikdavo tik nusileidus. 2013 m. išlipau po keliolikos valandų transatlantinio skrydžio Limoje, ir prie lėktuvo trapo mane pasitikęs bičiulis Mauricio pirmiau negu pasisveikino paklausė: „Turbūt nežinai, kad popiežius paskelbė apie atsistatydinimą?“ Paskutinę praeitų metų dieną grįžome iš Romos, ir iškart įsijungus telefonus sušmėžavo pranešimas: „Mirė popiežius Benediktas“. Tai nereikšminga, labai asmeniška detalė – kaip asmeniškai ir ta mintyse užgimusi asociacija, kad neatsitiktinai tie patys, 2022-ieji metai pasiglemžė ir popiežiaus Benedikto, ir karalienės Elžbietos II gyvybes. Ir Popiežius, ir Karalienė iškyla kaip paskutiniai pasibaigusios epochos atstovai, spinduliuojantys tarnystėje, išmintimi ir orumu, tiek svetimais šio amžiaus tikrovei, kad jie pasirodo kaip nežemiškos, daugiau nei žmogiškos figūros.

Popiežius Benediktas buvo paskutinė svarbi Bažnyčios figūra, teikusi tokį rimtą ir centrinių, galėtume sakyti – suverenų, statusą fundamentinei teologijai. Būtent teologinis mąstymas Benediktui yra tas proto koordinacinių atskaitos centras, prasmės šaltinis, kuriuo remiasi ir iš kurio turinį semiasi kitos Bažnyčios veiklos – nuo pastoracijos iki administravimo, nuo liturgijos iki socialinio mokymo. Tas rimtas dėmesys teologijai, be kita ko, leido išlaikyti skirtį tarp teologijos ir politikos – nepaversti politinių modernybės lozungų Bažnyčios gyvenimo ir mokymo norma.

Kita vertus, rėmimasis teologiniais principais įgalino kurti niuansuotą, bet principingą Šventojo Sosto politiką, pavyzdžiui, santykiuose su komunistine Kinija – einant į dialogą su Pekino valdžia (kuri tuo metu toli gražu nerodė tokių totalitarinių polinkių, kaip dabartinė), tačiau išsaugant pamatinius eklesiologinius principus. Savo 2007 m. „Laiške“ Kinijos Katalikų Bažnyčios tikintiesiems, kunigams ir hierarchams, kuriuo siekė užgydyti dešimtmečių schizmą tarp Romai ištikimos pogrindžio ir Pekino komunistiniam režimui paklūstančios „Patriotinės“ katalikų bažnyčių, Benediktas rašė: „Esamų problemų sprendimo negalima siekti per vykstantį konfliktą su teisėta civiline valdžia; tačiau tuo pat metu paklusimas tai valdžiai nepriimtinas, kai ji nederamai kišasi į Bažnyčios tikėjimo ir disciplinos reikalus“. Šventojo Sosto politika Kinijos atžvilgiu „po Benedikto“ akcentuoja pirmąją, bet visiškai pamiršta antrąją šios formulės dalį.

Būtent dėl dėmesio teologijai – kuris reiškia dėmesį idėjoms, jų svarbos suvokimą – Benedikto pontifikatas taip pat buvo ir paskutinis laikotarpis, kai Bažnyčia

galėjo pasiūlyti svarų ir prasmingą indėlį į intelektualinį dialogą dėl pasaulio raidos ir Vakarų civilizacijos būklės. Tik iš pažiūros paradoksalu atrodo tai, kad Benediktas, konservatyvus teologas, turėjo tiek daug ką aktualaus pasakyti šiuolaikinio pasaulio žmonėms. Popiežiaus pasisakymai keldavo rezonansą – ir kartais pasipiktinimą, – būtent todėl, kad jo mąstymas užčiuopdavo gilius civilizacinės tapatybės dalykus. Užtenka prisiminti vos naujo džihado nesukėlusią 2006 m. paskaitą Regensburge, kur popiežiaus mėginimas aprašyti santykių tarp proto ir tikėjimo krikščioniškojoje ir islamo civilizacijose sukėlė globalią polemiką.

Popiežiaus Benedikto dialogo su šiuolaikine kultūra (ir politika) gylį bei rimtumą liudija jo pastraipa iš 2011 m. pasakytos kalbos Vokietijos Reichstage, kurią norisi pacituoti *in extenso*. Joje matome, kaip Benediktas paima madingą „ekologijos“ sampratą ir giliai ją permąsto, ieškodamas sąsajų su krikščioniškuoju mokymu ir įvesdinamas „žmogaus ekologijos“ sąvoką, – kuri yra ne kas kita, kaip mokymas apie žmogaus prigimtį XXI a. kalba:

Norėčiau pasakyti, kad ekologinio judėjimo iškilimas Vokietijos politikoje nuo aštunto dešimtmečio, nors jis ir neatlapojo langų tikraja prasme, vis dėlto buvo ir tebėra gryno oro besišaukiantis balsas, kurio nedera ignoruoti ir nustumti į šoną vien todėl, kad tokia didelė to judėjimo dalis rodosi esanti iracionali. Jau nimas suvokė, kad kažkas yra blogai mūsų santykyje su gamta, kad medžiaga nėra tik materialinė žaliava, kurią galime formuoti kaip norime, bet kad žemė turi savo orumą ir kad mes privalome sekėti iš paskos jos nurodymams. [...] Jeigu kažkas yra blogai mūsų santykyje su tikrove, tuomet mes visi privalome rimtai apmąstyti situacijos visumą ir mes visi esame raginami kvestionuoti pačius mūsų kultūros pamatus. Leiskite man truputį ilgiau apsistoti ties šiuo klausimu. Niekas daugiau nebeginėja ekologijos svarbos. Mes privalome įsiklausyti į gamtos – prigimties – kalbą ir atsilipti atitinkamai. Tačiau aš norėčiau pabrėžti aspektą, kuris man atrodo esąs apleistas, tiek šiaudien, tiek praeityje: taip pat egzistuoja ir žmogaus ekologija. Žmogus taip pat turi prigimtį, kurią jis privalo gerbti ir kuria jis negali panorėjęs manipuliuoti. Žmogus nėra vien tik save kurianti laisvė. Žmogus nesukuria pats savęs. Jis yra intelektas ir valia, bet jis taip pat yra ir prigimtis, ir jo valia yra teisingai sutvarkyta, jeigu jis gerbia savo prigimtį, įsiklauso į ją ir priima save kaip tą, kas jis yra, kaip tokį, kuris nesukūrė pats savęs. Tik šiuo, ir jokių kitu būdu, išpildoma tikroji žmogaus laisvė.

Mūsų kultūra, Vakarų civilizacija, politinės ir socialinės normos iškreipiamos, kai jos netenka atramos krikščioniškajame tikėjime, teigė popiežius Benediktas.

Netgi pačias proto, racionalumo, tiesos sampratas tampa beveik neįmanoma išsaugoti, kai prarandamas jų ryšys su tikėjimu. Tik tikėjimas padeda išsergėti proto integralumą: „Aš regėjau ir regiu, kaip iš hipotezių raizginio iškildavo ir vėl naujai išskyla tikėjimo protinumas“, – rašė popiežius savo „Dvasiniame testamente“, paskelbtame išsyk po jo mirties.

Tačiau pats tikėjimas yra radikaliai kitoniškas pasaulietinei tikrovei, ją peržengia. Todėl antrajame *Krikščionybės įvado* palyginime šiuolaikiniai tikintieji prilyginami Paulio Claudelio jėzuitui, kuris pririštas prie laivo sijos, išmestas į šelstančią jūrą – tarsi prie savotiško kryžiaus: „Prie kryžiaus pririštas, bet kryžius nepririštas – jis kabo virš bedugnės. Šių dienų tikinčiojo situaciją vargu ar galima pavaizduoti ryškiau ir tiksliau“.

Galiausiai, popiežius Benediktas teigė, kad paskutinius kelis dešimtmečius Bažnyčiai sunkiausias iššūkis buvo eschatologijos prasmės praradimas. Eschatologija, *Quattuor Novissima*, Keturi Paskutiniai Dalykai – Mirtis, Teismas, Dangus ir Pragaras, – kuriais kažkada prasidėdavo katalikų katekizmas, nėra populiarūs nei šių dienų Bažnyčios skelbime, nei tuo labiau pasaulietinėje kultūroje. Vis dėlto būtent čia – per mirties, kančios, asmens pomirtinio likimo klausimus, – popiežius Benediktas matė galimybę pralaužti sekuliaraus savipakankamumo lukštą, prakalbinti šiuolaikinį žmogų jam mirtinai rūpimomis temomis, į kurias krikščioniškasis tikėjimas suteikia prasmingo atsakymo pažadą.

Tikėjimas išskyla kaip sekuliarų tikrumą sujaukiantis „galbūt“ trečiajame popiežiaus Benedikto *Krikščionybės įvado* pavyzdyje, žydų chasidų istorijoje, kurią pasakoja Martinus Buberis.

Vienas labai mokytas vyras, išgirdęs apie Berdičevietį, aplankė jį, ketindamas, kaip tada buvo įprasta, padiskutuoti ir sugriauti jo atsilikusias pažiūras apie tikėjimą. Įžengęs į cadiko kambarį, pamatė šį giliai susimąščiusį, vaikščiojantį su knyga rankose. Į atėjusįjį jis nekreipė jokio dėmesio. Staiga sustojo, žvilgtelėjo ir tarė: „Bet galbūt tai ir tiesa“. Mokslininkas sumišo, jo keliai suvirpėjo, jam buvo baisu žiūrėti į cadiką, šis trumpas atsakymas kelė siaubą. O cadikas Levis Itčekas atsigręžė tiesiai į jį ir ramiai prabilo: „Mano sūnau, Toros mokytojai, su kuriais tu ginčijaisi, veltui tau kalbėjo, nes tu nuėjęs tik nusijuokei. Jie negalėjo padėti tau ant stalo nei Dievo, nei jo karalystės. Negaliu nė aš. Bet pagalvok, sūnau, galbūt tai ir tiesa“. Mokslininkas labai norėjo atsikirsti, bet šis baisesis „galbūt“ palaužė jo priešinimąsi.

Dabar laikas visiems „galbūt“, laikas ieškojimams ir tikėjimui išseko; popiežius Benediktas peržengė amžinosios tikrovės slenkstį. Išsėkis ramybėje pas Viešpatį, Šventasis Tėve.

KĄ PRISIMENAME MINĖDAMI KLAIPĖDOS KRAŠTO METUS

Tomas Daugirdas

Šiuos metus LR Seimas dar 2021 m. specialiu nutarimu yra paskelbęs Klaipėdos krašto metais. Patvirtintas renginių planas, numatytos lėšos. Sausį surengti pirmieji minėjimai, renginiai vyks visus metus. Klaipėdos krašto istorija labai sudėtinga, o XX amžiuje – ir tragiška. Patys jubiliejiniai metai skirti tam, kad Klaipėdos kraštą labiau suvoktume kaip svarbią Lietuvos dalį. Tačiau pirmieji renginiai atskleidžia, jog veikiausiai taip ir nebus įdėta pastangų, kad išsivaduo­tume nuo su Klaipėdos kraštu siejamų atminimo klišių ir įveiktume jo istorijos užmarštį.

Seimo nutarime pateikiami keli tokio paskelbimo pagrindai ar argumentai: „po 1923 metų sukilimo įvykęs Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos tapo vienu svarbiausių XX amžiaus geopolitinių laimėjimų, turėjo ypatingos reikšmės Lietuvos raidai, jos kaip jūrinės valstybės statusui, taip pat Klaipėdos kaip uostamiesčio vaidmeniui Baltijos jūros regione“. Argumentuojama pragmatiškai, remiantis vadinamąja didžiąja politika: prijungimas buvęs visapusiškai naudingas Lietuvos valstybei, be to, parodęs, kad Lietuvos politikai ir diplomatai geba žaisti tarptautinėje lygoje ir gauti iš to naudos valstybei.

Didžiosios politikos istorija į įvykius žvelgia tarsi iš paukščio skrydžio ir valstybės laimėjimus matuoja net ne dešimtmečiais, o šimtmečiais. Ji abejinga konkrečių ten ir tada gyvenusių žmonių džiaugsmams, pasiekimams ir kančioms. Šiandien mums kalbant apie Klaipėdos kraštą, žmonės, bent absoliuti jų dauguma, kaip svetimieji yra išstumti iš mūsų kalbų ir minčių.

Nemažai atsiras sakančių, kad Klaipėdos kraštą mes ir suvokiame kaip neatsiejamą Lietuvos dalį. Juk ten prasidėjusi lietuviška raštija, tai buvęs lietuvių kraštas. Iš tiesų toks suvokimas iškreiptas tarpukario tautinės valstybės politikos ribotumų ir sovietinės kultūros bei atminimo politikos.

Vietos gyventojai, įskaitant ir lietuvininkus, 1923 m. prijungimą vertino kaip prijungimą prie ekonomiškai, kultūriškai ir socialiai labiau atsilikusio krašto, tad tikėjosi autonomijos. Jie, net jei ir jautėsi lietuviais, šimtmečiais buvo ištikimi Prūsijos piliečiai. Liuteronybė formavo jų savi-

lą kultūrinę tapatybę, kuri labai ryškiai skyrėsi nuo Lietuvos lietuvių tapatybės. Jauna Lietuvos valstybė, prijungusi Klaipėdos kraštą, darė tą pačią valdymo ir politikos klaidą, kurią kartojo ir vėliau Sovietų Sąjungai „padovanojus“ Vilniaus kraštą. Nebuvo gilinama si į krašto kultūrinius ar ekonominius savitumus, nebuvo stengiamasi atrasti valdymo būdo, kuris vietos gyventojams taptų priimtinu ir suprantamu, nuteiktų juos jei ne draugiškai, tai bent lojaliai. Pradžioje gana abejingai naują valdžią sutikę gyventojai po kiek laiko ėmė ją vertinti neigiamai, sustiprėjo tautinės įtampos. Todėl nenuostabu, kad nemažai jų Hitlerio Vokietijos valdžios grįžimą sutiko palankiai. Karo pabaigoje didelė dalis gyventojų (vokiečių ir lietuvių) pasitraukė. Nemažai besitraukiančių civilių sovietinė kariuomenė išžudė.

Kaip skelbia Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, per paskutinį karo pusmetį „per 300 tūkst. civilių gyventojų (iš jų apie 130 tūkst. lietuvių kilmės) buvo žvėriškai išžudyta“, iš 2,6 mln. gyventojų Karaliaučiaus krašte liko 160 tūkst. Spalio 16 d. Lietuvoje minima kaip Mažosios Lietuvos gyventojų genocido diena. Centro informacija gali įnešti tam tikros painiavos dabartinio minėjimo kontekste. Karaliaučiaus kraštas yra platesnė teritorija nei Klaipėdos kraštas. Klaipėdos krašte (kurį sovietų armija traktavo kaip buvusią Lietuvos SSR teritoriją) žudynės nebuvo tokios žvėriškos. Ir vis dėlto faktas lieka, kad pasibaigus karui, o ir dėl vėlesnės dar likusių gyventojų repatriacijos

į Vokietiją, šiame krašte neliko žmonių, kurie ten gyveno šimtmečiais. Neliko ir šių gyventojų kurtos kultūros, nebent tik kaip griūvantis paveldas ar vienas kitas užfiksuotas (arte)faktas. Kraštas buvo sunaikintas, ištuštėjusioje vietoje įsikūrė nauji gyventojai, suvažiavę iš įvairių Lietuvos vietų.

Sovietmečiu krašto kultūrinė ir istorinė užmarštis buvo dar labiau įtvirtinta. Visiškai iš bendros atminties ištrintos pokariu vykusios žudynės, kraštas paskelbtas kaip „išvaduotas“ sovietinės kariuomenės. Kartu krašto atmintis stipriai lituanizuota.

Propagandiškai kovojant su katalikybe ir siekiant sumenkinti katalikiškos kultūros įtakos

reikšmę tautinei raštijai, buvo išskirtinai pabrėžiama Mažosios Lietuvos lietuviškos raštijos svarba. Martynas Mažvydas ir Kristijonas Donelaitis buvo selektyviai iškiepyti į kiekvieno sovietinio lietuvių enciklopedinių žinojimą kaip lietuviškosios kultūros veikėjai. Drauge buvo ištrinti faktai, susiję su Mažosios Lietuvos istorija, kurie būtų leidę suprasti, kad šių kunigų lietuviška veikla buvo galima tik dėl savitos Prūsijos politikos tautinių grupių atžvilgiu.

Sovietinės antivokiškos nuostatos formavo tokį Mažosios Lietuvos lietuvių įvaizdį, kuris buvo neatsiejamas nuo šimtmečius trukusio tautinio išnaudojimo. Taip kartu trinti krašte gyvenusių vokiečių ir kitų tautybių žmonių pasiekimai ir net pats buvimas. Tai liko tam tikru anoniminiu kontekstu lietuvių lietuviškai veiklai. Tuomet ir Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos SSR, kurį sovietai susiejo ir su Klaipėdos atkovojuimu 1945 m. pradžioje, buvo pristatomas kaip galutinis Mažosios Lietuvos lietuvių išvadavimas iš ilgamečio vokiečių jungo. Priešsąjūdinėje Lietuvos SSR, pasitelkus ir Vydūno įžvalgas darbe *Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių*, buvo imta ypač akcentuoti, neva Mažoji Lietuva visais laikais teisėtai buvusi Lietuvos dalimi, tik taip nutikę, kad keliems šimtams metų tapusi pavergta vokiečių.

Klaipėdos krašto metai, regis, yra puiki proga iš naujo mėginti į atmintį sugražinti istoriją. Būtų gera proga bent pamėginti suprasti, ką Klaipėdos krašto pilna, nekupiūruota ir per lietuvių tautinį filtrą neperleista istorija duoda dabartinei Lietuvai. Kokie gyventojai (lietuviai, vokiečiai, škotai ir kiti) ten gyveno, ką jie kūrė, kas jiems rūpėjo? Kaip gyvena palikuonys tų, kuriems karo pabaigoje pavyko išvykti iš krašto, koks jų santykis su protėvių žeme? O galbūt rastume ir gyvų pačių išvykusiųjų? Galbūt su jais pavyktų ir mums užmegzti artimesnį ryšį? Tai būtų gera proga mums, gyvenantiems dabartinėje Lietuvoje, papildyti savo istorinę tapatybę.

Klaipėdos krašto metų minėjimo planas rodo, kad nieko panašaus nesiekiamo. Jame pagrindinis dėmesys kreipiamas į du dalykus. Pirma, kalbama apie patį krašto prijungimo įvykį 1923 m. kaip geopolitinių aplinkybių ir Lietuvos politinių veiksmų išdavą. Registruojami ir pagerbiami „sukilimą“ organizavę veikėjai ir savaistoriniai, rekonstruojamos „sukilėlių“ atakos smulkmenos ir panašūs dalykai. Planuojamas rengti naktinis žygis „sukilėlių takais“. Antra, ryškinami Klaipėdos krašto lietuviškieji akcentai. Pavyzdžiui, Klaipėdos krašto lietuvininkų etninė kultūra. Net ir planuojama konferencija karo metų aukoms atminti ketina prisiminti vien lietuvių aukas: „Mažosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto lietuvių veikėjai – nacių ir sovietų represijų aukos“. Vokiečiai, kitų tautybių gyventojai, apskritai krašto savitumas iškrenta iš bendro minėjimo plano. Ar tai rodo tam tikrą biurokratinį tingumą imant tai, kas po ranka?

O gal reiškia, kad net ir valstybiškai patogiu, kad beveik neliko senųjų gyventojų (įskaitant ir lietuvių)? Nėra kam kelti balso, pateikti savo santykį su kraštu, kuris griautų nusistovėjusius stereotipus ir galbūt nederėtų su sovietine dviejų Lietuvų vienybės idėja. Kai nėra balsų iš praeities, ir Klaipėdos krašto istorinį atminimą galima kurti tarsi ant tuščio lapo, kaip kam patogiau.

Sausio 15 d. Klaipėdoje vyko oficialus Klaipėdos krašto prijungimo minėjimas, valstybės vadovai šia proga sakė ar siuntė kalbas. Prezidentas Gitanas Nausėda sveikino minėjimo dalyvius paradoksaliai pabrėždamas, kad Klaipėda „gerbia savo praeitį ir puoselėja savo ypatingą, įvairių kultūrinių ir istorinių klodų subrandintą tapatybę“, kalbėjo, kad Klaipėda amžiams tapusi ne tik Lietuvos suvereniteto, bet ir lietuvių tapatybės neatsiejama dalimi. Tačiau tą tapatybę siejo tik su Mažąja Lietuva kaip Lietuvos raštijos lopšiu. 1923 m. pateikė kaip susivienijimą dviejų Lietuvų, kurios buvo atskirtos.

Seimo pirmininkė Viktorija Čmilytė-Nielsen sveikiniame didžiausią dėmesį skyrė būtent 1923 metams. Tačiau baigdamą perėjo prie įprasto pasakojimo, kad Mažoji Lietuva visada neva priklausiusi Lietuvai: „Ta kartą po kelių šimtų metų į Klaipėdą grįžo lietuviai. O Lietuva grįžo prie jūros. Šis įvykis neabejotinai yra vienas reikšmingiausių Lietuvos valstybės raidos etapų“.

Pats minėjimas Klaipėdoje atitiko geriausias sovietinės selektyvios atminties ir užmaršties tradicijas, papildytas paties prijungimo fakto sureikšminimu. Istoriniai sukilėlių vaizdai buvo pamaišyti su iškilmingomis kalbomis, etnografinėmis lietuvininkų dainomis, sovietiniais šlageriais ir, galiausiai, mero Vytauto Grubliausko baigiamosiomis džiaz improvizacijomis. Minėjimas aiškiausiai atskleidė, kad dabartinė Klaipėda nėra joks Mažosios Lietuvos miestas. Tai yra posovietinis uostas, kuriam jo prisimenama istorija prasideda 1945 m. sausį, kai Stalinas paskambino Antanui Sniečkui ir pasveikino su miesto išvadavimu.

Dabartinė nepriklausomybė atnešė mums laisvę ir stiprybę. Jau galime nesijausti aukomis, kurias visais laikais vis kas nors išnaudojo ir engė. Esame pakankamai stiprūs, kad pastebėtume ir aukas, kurioms lietuvių yra sukėlę skausmo. Galime nustoti ir save matyti kaip aukas tomis istorinėmis aplinkybėmis ir tose vietose, kai aukos nebuvome.

Klaipėdos krašto ir Mažosios Lietuvos atmintis dabartinių lietuvių sąmonėje yra nesusipratimas. Su mikroskopu tyrinėdami savo lietuviškuosius skaudulius ir girdamiesi diplomatiniais pasiekimais, nesugebame pastebėti ir pripažinti kitų pasiekimų ir tragiškų aukų. Ne mes sukėlėme šią tragediją, sunaikinusią krašto žmones ir kultūrą. Tačiau jei jau Klaipėdos kraštą laikome savu, mažiausia, ką galėtume padaryti – tai stengtis šį kraštą ir jo buvusį gyvenimą atgaivinti savo atmintyje ir atrasti ryšį su jo pilna istorija. ❧

PATRIOTINIS AUKLĖJIMAS

Kęstutis K. Girnius

Spalį prezidentas Gitanas Nausėda pareiškė, kad patriotinis ugdymas turi tapti privaloma švietimo dalimi. Valstybės saugumu turi rūpintis kiekvienas pilietis, tad integruotas pilietinis ir patriotinis ugdymas yra neatsiejama nacionalinio saugumo užtikrinimo prieštara. Jei būtina, privalu įgyvendinti reikalingus pokyčius mokyklose ir švietime apskritai. Numatoma, kad pilietiškumo ir gynybos įgūdžių kursas visose Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose būtų privalomas nuo 2024 m. rugsėjo. Nausėdos pastabos, išsakytos per susitikimą dėl pilietinio ir patriotinio ugdymo, buvo proginės, trumpas bendriausių bruožų apibūdinimas bei įvadas į platesnes diskusijas. Jis suplakė į vieną patriotinį ir pilietinį ugdymus bei glaudžiai susiejo pilietiškumo ir gynybinius įgūdžius. Gynybinių ir karinių aspektų svarbą pabrėžia ir tai, kad kurso organizavimu rūpinasi Lietuvos šaulių sąjunga.

Būtent dėl Šaulių sąjungos vaidmens ir užuominų apie gynybos įgūdžius Nausėdos pastabos ir neramina. Dabartinėmis sąlygomis, Rusijos ir Ukrainos karo šešėlyje, stiprėja polinkis į patriotizmą žvelgti per saugumo prizmę, pražiūrint, kad patriotas pirmiausia nėra ateities karys, bent jau nemilitaristinėse valstybėse. Išskyrus itin specifines aplinkybes, rengimasis karui neturėtų būti svarbi bendrojo auklėjimo dalis. Lietuva nėra kokia nors Sparta, kuri beveik kasmet kariaudavo. Hitlerjugendo ir įvairių komunistinių jaunimo organizacijų ugdymas buvo iškrypimas, patriotinio auklėjimo parodija, o ne sektinas pavyzdys.

Bene pirmasis lietuvių straipsnis, nuosekliau nagrinėjęs patriotizmą, buvo 1923 m. paskelbtas filosofo Stasio Šalkauskio „Tikras patriotizmas ir jo reiškimosi lytis“. Tuo metu Lietuvos geopolitinė padėtis buvo nepavydėtina. Skirtingai nuo dabartinės Lietuvos, ji neturėjo jokių patikimų sąjungininkių, buvo apsupta priešų. Lenkija buvo užgrobusi Vilnių, Vokietijoje augo revanšistinės nuotaukos, nacionalsocialistai telkė jėgas ir rengėsi perversmui, Mussolinio fašistai jau buvo įvykdę savo „žygį į Romą“ ir perėmę Italijos valdymą, Maskva nebuvo susitaikiusi su imperijos netektimi, bolševikai svajojo apie buržuazinę valstybių santvarką sugriausiančią pasaulinę

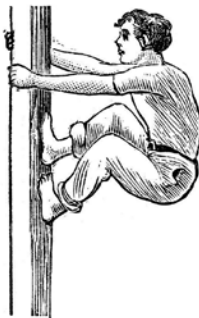
revoliuciją. Šalkauskis neragina jaunimo rengtis galimam karui, bet griežtai smerkė nacionalistus, tarp jų ir lietuvius, šovinistines nuostatas, imperines svajones.

Šalkauskio tautos samprata buvo moralistinė, pabrėžianti doros svarbą. Jis tautą suvokė ne kaip faktą, bet labiau kaip pašaukimą ir uždavinį. Tauta mylima ne dėl to, kad ji didelė, graži ir galinga, o visų pirma dėl to, kad ji sava; kitą kartą net dėl to, kad nelaiminga ir skriaudžiama. Tauta turi tobulėti, kaip tobulėti turi ir ją prigludžianti bei užbaigianti tautinė valstybė ir jos piliečiai, ypač patriotai. Straipsnyje Šalkauskis tvirtino, kad „dalykas mylimas ne toks, koks jis yra, bet toks, koks jis privalo būti“. Patriotizmas yra susietas su tinkamai suprastos didybės pageidavimu savo tautai. Svarbu ugdyti išvidinę vertę ir dvasinę didybę, kurią galima neribotai plėsti ir tobulinti, ne materialinę ar fizinę, kuri gali skatinti aroganciją ir agresiją. Šalkauskis nurodė Lenkijos pavyzdį. Negebėjusi suprasti, kad kultūrinė įtaka svetimai tautai nesuteikia teisės jos valdyti, „vakarykštė vergė pasidarė kitų tautų pavergėja ir tuo iš naujo ilgam laikui užnuodijo tautinių santykių atmosferą Rytų Europoje“.

Tikrasis patriotizmas pageidauja savo tautai moralinės didybės, jos ugdymas yra „pirmutinė tikro patrioto pareiga“, o patriotizmas, nustojęs skatinti savo tautą tobulėti, yra „tarsi apmirusi šaka, neduodanti vaisių“. Norint, kad tauta taptų nacija (pasiektų aukščiausią savo raidos pakopą), ji turi dalyvauti kuriant universalią civilizaciją ir kultūrą. Patriotas siekia, kad jo tautiečiai būtų dori ir kūrybingi. Karžygių nebūtinai reikia, nes nacionalistai, šovinistai, imperialistai ir kiti, suteikiantys ypatingą reikšmę galiui, yra ne tik „žmonijos, bet ir

savo tautos budeliai“. Norint tobulėti, reikia atpažinti trūkumus ir neigiamas tendencijas, su jomis kovoti ir jas įveikti. Šiuo atžvilgiu patriotizmui reikia kritiško, o ne pamaldaus požiūrio į valdžią ir esamą santvarką.

Šalkauskis nebuvo neklystantis mąstytojas. Galima atmesti daugelį jo tautos supratimo elementų, antai teleologinę nuostatą, kad tautos turi ypatingas užduotis, kurias turėtų siekti įgyvendinti, kad Lietuvos paskirtis esą tapti tiltu tarp Rytų ir Vakarų. Nėra jokių

garantijų, kad pasiseks išvystyti kultūros milžinus, o valstiečių kultūrinimas nedaug kuo skyrėsi nuo buržuazinių įpročių diegimo, mokymo valgyti su peiliu ir šakute, o ne rankomis iš bliūdo. Bet Šalkauskis neklydo, pabrėždamas visoms tautoms nelengvai pasiekiamą dorą. Savo piliečių moralei ir savo valdžios poelgiams abejingos tautos gali įbauginti kaimynės, bet jos nebus gerbiamos ir jomis retai bus sekama. Šalkauskio patrioto ir patriotinio ugdymo samprata svetima dabartinei valdžiai, bet turėtų priminti, kad ir realių grėsmių akivaizdoje gal nereikėtų skirti ypatingos reikšmės gynbos įgūdžiams mokyti. Patriotas bus pasiryžęs aukotis, siekdamas užtikrinti šalies saugumą, gins ją, jei ji bus užpulta, tačiau vargu ar teiks pirmenybę kariniam mokymui, veikiausiai atsispirs galvosena, kad kareivinės yra apsišvietusio patriotizmo židiny.

Negalima sutapatinti piliečių ir patriotų. Piliečiai gali nebūti patriotai, nors patriotai dažniausiai yra ar siekia tapti piliečiais. Nebūdamas piliečiu, negali visapusiškai dalyvauti šalies politiniame gyvenime, prisidėti lemiant jos dabartį ir ateitį. Pilietybė yra teisinė kategorija, kurią suteikia valstybė. Ji įpareigoja laikytis įstatymų, bet tai turi daryti ir ne piliečiai bei turistai. Pilietybė gali nesidomėti politika, būti abejingas, net priešiškas nusiteikęs savo šalies atžvilgiu. Iš šitokių „popierinių“ piliečių mažai ko tikimasi. Paprastai kai kalbama apie pilietiškumą, turime omenyje sąmoningus ar išpareigojusius piliečius, kurie aktyviai dalyvauja šalies gyvenime ir politikoje, rūpinasi jos gerove. Turime dvi skirtingas sąmoningų piliečių sampratas. Pagal pirmąją pavyzdingas pilietis nuosekliai gerbia įstatymus, jų nepažeidinėja, reikalui esant padeda valdininkams juos įgyvendinti. Antroji samprata nurodo, kad sąmoningas pilietis pagarbiai, bet kritiškai vertina šalies valdžią ir nusišlovėjęs tvarką, pastebėjęs šalies trūkumus ar ydas, antai mažumų diskriminaciją, gal net parodo pilietinį nepaklusnumą. Šios sampratos gali susikirsti. Klusnus valdžios nurodymų įgyvendinimas gali prisidėti įtvirtinant valdžios peršamas normas ir praktikas, kritiškas jų vertinimas gali skatinti nepritarimą valdžios veiksams. Geras pilietis pagal pirmąją sampratą gali tapti nevykusios valdžios ramsčiu, o su blogybėmis kovojantis pilietis gali patekti į valdžios nemalonę ir būti laikomas rimties ir tvarkos griovėju.

Tai nėra tik teorinė galimybė. Tarpukariu Antanas Smetona ir tautininkai uzurpavo valdžią, pabrėždavo režimo palaikymo svarbą ir tai pristatydavo kaip patriotizmo etaloną. Esą tikri patriotai yra tautininkai ir jiems prijauciantieji. Uolūs tautininkai padėjo autoritariniam režimui išlikti valdžioje, slopino demokratiją patriotizmo vardu. Valdžios kritikai, ir tikrai turėję ką kritikuoti, rizikuodavo atleidimu iš darbo, įvairiomis baudomis, net kalėjimu. Vasario 16-osios akto signataras ir trumpalaikis premjeras Pranas Dovydaitis 1932 m.

už kritines pastabas Pavasarininkų kongrese buvo nušautas kalėti pusantro mėnesio. Šiuo atveju drausmingi piliečiai kenkė Lietuvai, nors ir siekė jos gerovės.

Šalkauskis nebuvo aklas tvarkos gerbėjas. 1935 m. laiške prezidentui Smetonai jis rašė: „Mano giliu įsitikinimu, aiškiai yra atėjęs laikas nedviprasmiškai, lojaliai ir griežtai pakeisti valdomąjį režimą... Tas faktas, kad režimas turi remtis cenzūra, nepaprastu policijos pareigų išplėtimu ir normaliai nepateisinamu elementarių laisvių suvaržymu, yra geriausias vienybės nebuvimo visuomenėje įrodymas“. Šalkauskis nenukentėjo dėl šio laiško.

Skirtingų pilietiškumo sampratų susikirtimas bent švelnia forma yra neišvengiamas, nes reikia nustatyti, kokią požiūrį diegti. Ar verčiau pabrėžti pareigą, atsakomybę ir klusnumą, ar skatinti savarankiškumą bei atsakomybės jausmą už priimtus sprendimus ir juos palaikančias psichologines nuostatas? Pavojai susiję su abiem pilietiškumo sampratomis. Raginimai kritiškai, o ne pamaldžiai vertinti valdžios veiksmus gali skatinti ne tik skeptišką, bet ir cinišką požiūrį į valdžią, polinkį laikyti ją nesąžininga, netikėti jos peršamų savo veiksmų paaiškinimu, iš aukšto ir niekinančiai žiūrėti į pasyvius bendrapiliečius. Jei šitoks perdėm kritiškas požiūris plačiai paplistų, jis galėtų įdiegti nepagarbos valdžiai ir jos institucijoms kultūrą, panašią į tą, kuri paplito tarp studentų JAV septinto ir aštunto dešimtmečių sandūroje. Savo ruožtu tai sukėlė pasipiktinimą tarp tradicinių patriotų, kurie manė, kad tyčiojamasi iš jų įsitikinimų ir menkinamos jų vertybės. Pravartu pastebėti, kad ne tik noras akiai nepritarti valdžios ir visuomenės trūkumams skatina kritišką požiūrį į valdžią, polinkį atmesti jos aiškinimus. Aršūs buvusio prezidento Donald Trumpo rėmėjai skeptiškai vertina valdžios veiksmus ir netiki jos pasisakymais, bet ne todėl, kad jie individualiai ir savarankiškai priėjo tą pačią išvadą, bet kad akiai tiki tikrovei prieštaraujančiais Trumpo pasakojimais. Lietuvos „Didžiojo šeimos gynimo maršo“ dalyvių priekaištų valdžiai motyvai ir motyvacija panašūs į buvusio JAV prezidento gerbėjų.

Paklusnumą vertinančiam pilietiškumui būdingi savi pavojai. Kaip rodo tautininkų pavyzdys, tai gali skatinti perdėtą pagarbą valdžiai, dirbtinę vienybę, nepakantumą kitaip galvojantiems, bandos mentalitetą. Rusijos agresija prieš Ukrainą lengvina dabartinį šių neigiamų savybių išsiviešpatavimą Lietuvos visuomenėje. Net švelni valdžios politikos Ukrainos ir Rusijos atžvilgiu kritika griežtai ir beveik visuotinai smerkiama.

Pasmerkimo sulaukia ne tik Lietuvos piliečiai, bet ir kitų šalių vadovai, jei jie drįsta reikšti nuomonę, kuri skiriasi nuo vyraujančių nuostatų, nuo šiandienės įprastinės išminties. Kilo pasipiktinimo banga, kai vasarą popiežius Pranciškus pasakė, kad „galbūt NATO lojimas prie Rusijos durų paskatino Kremliaus vadovą piktai sureaguoti ir sukelti konfliktą“, taigi kad NATO

veiksmai galėję prisidėti prie Putino nutarimo pulti. Pažodžiui vertinant popiežiaus pasisakymą, jis yra visiškai tikslus: pats Putinas pakartotinai pabrėžė, kad NATO plėtra kelia grėsmę Rusijai, tad Vakarai turintys atstatyti iki 1997 m. Rytų Europoje egzistavusią padėtį. Popiežiaus pastabos buvo apie tai, ką Putinas galvojo, ir nieku gyvu neteisino Putino veiksmų, o pats Pranciškus stačiatikių patriarchui Kirilui pasakė, kad „patriarchas negali būti Putino klapčiukas“. Dar daugiau kritikos sulaukė Prancūzijos prezidento Emmanuelio Macrono pastaba, kad Vakarai turėtų apsvarstyti, kaip patenkinti Rusijos saugumo garantijų poreikius, jei Putinas sutiktų derėtis dėl karo Ukrainoje užbaigimo. Kaip ir popiežius, Macronas neteisino Rusijos agresijos, bet priminė, kad siekiant tvarios taikos, reikia atsižvelgti į Kremliaus nuogaštavimus, kurie prisidėjo prie Rusijos sprendimo išiveržti į Ukrainą. Ar galima tai daryti, nepažeidžiant esminių Ukrainos interesų, yra kitas klausimas.

Nelengva ugdyti pilietiškumą ir patriotizmą. Paprastai pabrėžiama pareiga vykdyti įstatymus ir palaikyti esamą tvarką. Žmonių išrinkti atstovai įstatymus priėmė, laikydamiesi konstitucijos, o esama padėtis susiklostė dėl to, kad piliečių dauguma jai pritaria arba bent nemano, kad reikėtų ar verta jai priešintis. Pareiga paklusti itin pabrėžiama jėgos struktūrose ir ginkluotose pajėgose, kurios grindžiamos griežta drausme. Eilinis vykdo seržanto įsakymus, o ne juos vertina. Šios taisyklės mokomas kiekvienas karys nuo įstojimo dienos. Bet ar kas tinka arba pateisinama kariuomenėje, tas galioja ir bendrojo ugdymo mokyklų mokiniams, gimnazistams, ypač prisiminus, kad jaunimas imlus, linkęs gerbti vyresnius autoritetus, tad priimti jų pasisakymus kaip tikrą pinigą? Ar mokyti juos be abejonių vykdyti įsakymus, ar pabrėžti, kad kai kurie įsakymai gali pažeisti karo taisykles, tad jų vykdymas nėra privalomas, gali tapti karo nusikaltimu? Ar išvis reikalingi visiems privalomi kursai, kurie kartu diegs pilietiškumą ir karinius įgūdžius, lyg tai būtų tas pats dalykas, ar karinio elemento įtraukimas neiškreips pilietiškumo supratimo, jaunimui primetant kariškių mentalitetą? Esu gana tikras, kad Šalkauskis nepritartų tokiems kursams.

Lietuva yra demokratija, o ne totalitarinė valstybė, tad galima viltis, kad planuojami kursai bus be didesnių perlenkimų. Susidaro išpūdis, kad karininkija yra nuosaikesnė negu juos kuruojantys politikai. Vargu ar neapykanta priešui bus sąmoningai diegiama, bet turime pagrindo nerimauti, jei istorija yra kelrodis į tai, kas gali nutikti. Bene visais laikais visuose karuose priešas nužmoginamas, vaizduojamas kaip blogybės išsikūnijimas, tad vertas mirties. Neseniai išleistoje knygoje apie Anglijos revoliuciją cituojamas parlamento šalininko raginimas, kad „dabar ne laikas gailėstingumui, ne dabar žiūrėti į savo priešus kaip į tautiečius, kaip į

giminaičius ar bendražygius protestantus, bet kaip į Dievo ir mūsų religijų priešus ir Antikristo šalininkus, todėl nevalia mūsų akims jų užjausti, mūsų kardams jų pasigailėti“. Panašiai galvota ir Antikoje, galvojama ir dabartiniiais laikais. Kone kiekviename kare, kuriame dalyvavo seniausia pasaulyje demokratija JAV, priešas tapo paniekos, neapykantos ir rasistinių nuostatų objektu. Neapykanta buvo taikoma prieš vadovybei ir eiliniams kariams. Per Antrąją pasaulinį karą amerikiečiai japonus laikė nepilnaverčiais žmonėmis, karikatūrose dažnai juos vaizduodavo beždžionėmis. Populiariausias iliustruotas savaitraštis *Life* pirmame puslapyje išspausdino nuotrauką, vaizduojančią jauną moterį su japono kareivio kaukole. Moteris rašo sužadėtiniui padėkos laišką už atsiųstą kaukolę. Kitų demokratijų kareiviai elgėsi ir galvojo panašiai. Neapykanta priešui išsivysto greitai, bet slopinama sunkiai.

Guostų gebėjimas tikėti, kad praeityje daug kentėję lietuviai būtų pakantesni, gerbtų priešus ir karo taisykles, mat yra susipažinę su jų nepaisymo pasekmėmis. Vargu ar taip bus. Nors Lietuva tiesiogiai nedalyvauja kare Ukrainoje ir jos piliečiai nežūsta mūsų lauke, neapykanta rusams plačiai paplitusi, viešai skatinama, valdžia lyg pritaria arba bent nesiima priemonių neapykantai sutvarkyti. Viliuosi, kad patriotizmo kursuose numatomas priešas – būtent rusų kariai – nebus vaizduojami, kaip Lietuvoje dabar itin madinga, „orkais“, nežmogiškoms būtybėmis, kuriuos galima, gal net privaloma naikinti be sąžinės priekaištų. Polinkis nužmoginti priešą pasireiškia, net kai priešai yra savi. Teisindami 1948 m. gegužės trėmimus, kurių aukomis tapo 40 000 žmonių, lietuviai rašytojai pasiklojė biologinėmis metaforomis, tapatindami partizanus, jų talkininkus, taigi ir tremiamuosius, su vabzdžiais. Juozas Baltušis teigė negalįs toliau kęsti „niekšingųjų šliužų“, Julius Būtėnas tvirtino, kad liaudis „reikalauja apsivalyti nuo visų šlykščiųjų parazitų“, o Vladas Mozūriūnas aiškino, kad liaudies priešus kurstė „bedvasiai, sutanomis apvilkti kirminai“.

Susitaikymas su termino „orkas“ vartojimu nėra vienintelis atvejis, kai Lietuvos valdžia nesipriešina neapykantos kurstymui ir ksenofobijai. Vidaus reikalų ministrė Agnė Bilotaitė atkakliai demonizuoja migrantus, mėginančius kirsti Lietuvos sieną, primygtinai juos vaizduodama kaip Lietuvai kenkti siekiančius Lukašenkos ir Rusijos hibridinio karo savanorius, o ne bėglius iš karo zonos, ieškančius politinės užuovėjos ir saugesnio gyvenimo. Nors pirmieji nelegalūs migrantai iš Irako sąmoningai pasinaudojo Baltarusijos valdžios paslaugomis, seniai aišku, kad migrantai mėgina patekti į Lietuvą ne dėl to, kad talkininkautų Lukašenkai, o dėl to, kad kelias per Baltarusijos girias nepalyginti saugesnis negu mėginimas perplaukti Viduržemio ar kitas jūras. 2022 m. iki rugpjūčio pabaigos daugiau nei 1200 migrantų žuvo Viduržemio jūroje, nuo 2014 m.

žuvo beveik 25 000. Net Bilotaitei turėtų būti akivaizdu, kad migrantai nekelia jokių pavojų Lietuvos nacionaliniam saugumui. Ji nėra vienintelė politikė, išdidžiai nusiteikusi prieš migrantus, bet ant rankų pirštų galėtum suskaičiuoti politikus, kurie kritikuoja šią žmogaus teises pažeidžiančią nuostatą, kuri nedera nei su tarptautinėmis normomis, nei su nesiliaujančiu didžiavimusi, kad Lietuva vykdo vertybinę politiką.

Paradoksalu, kad tiek dėmesio skiriama saugumui, kai saugumas yra užtikrintas. Nežinia, kaip baigsis karas Ukrainoje, bet akivaizdu, kad Rusija patyrė neįsivaizduotos apimties pralaimėjimą. Paaaiškėjo, kad jos ginkluotosios pajėgos nebuvo tinkamai parengtos ir blogai kovoja, užtruks mažiausiai dešimtmetį atstatyti išsekvotų ginklų atsargas, o išskyrus branduolinius ginklus, jie neatitiks NATO ginklų standartų, net jei visos sankcijos būtų atšauktos. Rusijos revanšizmas ribosis žodžiais, nes priešingai nei Vokietija po Pirmojo pasaulinio karo, jai trūksta ekonominių ir mokslinių pajėgumų, reikalingų valstybės galiai atkurti. Prieš tris dešimtmečius Rusija buvo pašaipiai vadinama Burkina Fasu su raketomis. Dabar apibūdinimas gana tikslus. Taip, raketos išliks ir kels potencialią grėsmę žmonijai, bet pavojaus neutralizacija bus išskirtinis Vašingtono rūpestis. Lietuva neturės jokio vaidmens nei atgrasydama Maskvą, nei apsisaugodama nuo galimo strateginio antpuolio. Gimnazijose išmokti kariniai įgūdžiai nebus reikalingi raketų ir oro pajėgų konfrontacijose.

Atsižvelgus į dabartines visuomenės nuotaikas, nematau, kad pilietiškumo ugdymas turėtų būti siejamas su karinių įgūdžių mokymu, ypač privalomuose kursuose, kuriuos prižiūrėtų Šaulių sąjunga. Dėstytojai veikiausiai nebus deramai parengti, tad veikiausiai nebus skiriama deramo dėmesio ginkluotų konfliktų taisyklėms. Bus sunku atsispirti pagundai skiepyti patriotizmą, pasikliaujant supaprastintu konflikto vaizdavimu, kuriame „geriečiai“ lietuviai priešinas agresyviems, blogos valios persunktiems rusams, taigi gėrio kova su blogiu. Tokiame pasakojime mažai vietos niuansams, juo labiau subtilumui.

Privalomas kursas gimnazistams yra nereikalingas, netgi perteklinis, švaistymas laiko, kuris būtų geriau išnaudojamas įprastinėms studijoms. Vaikinai dabar įpareigoti atlikti karinę prievolę, tikiu, kad laikantis lygybės ji greitai bus įvesta merginoms. Taigi dauguma piliečių įgyja ar įgis karinį mokymą ir tada, kai jie yra brandesni. Esama jaunuolių ir galbūt merginų, kurie aistringai domėsis kariniais reikalais ir mokymais. Jų interesams tenkinti galėtų būti organizuojami pasirenkamieji kursai, o jie patys galėtų įstoti į jaunuosius šaulius ir ten pasinerti į karinius reikalus. Patriotiniame auklėjime daugiau dėmesio turėtų būti skiriama pastangoms įtikinti jaunimą pasilikti Lietuvoje ar išvykus sugrįžti bei kurti didesnes šeimas, Lietuvai dar neištuštėjus.

Man ganėtinau patraukli Šalkauskio patriotizmo samprata, pabrėžianti doros ir dvasinio tobulėjimo reikšmę. Tačiau vargu ar ji veiksmingai skatins jaunimo patriotinius jausmus, įkvėps norą aukotis tėvynei. Sudėtinga pateisinti aiškios pirmenybės suteikimą savo bendrapiliečiams ar tautiečiams, kai galioja visuotinis raginimas tobulėti dvasiškai ir morališkai. Žydų maldoje Al Hanisim dėkojama „už stebuklus ir išgelbėjimą, ir už galingus darbus, ir už pergales, kurias užtikrinote anais laikais mūsų protėviams ir mums dabar“. Galingi, įkvepiantys žygiai ir darbai yra tie, kuriuose žmogus rizikuoja savo gyvybe, dažniausiai kare. Šiuo atžvilgiu mažai kas pakito nuo Biblijos ir senų laikų. Daugelis mūsų žino apie Winstono Churchillio vadovaujantį vaidmenį per Antrąjį pasaulinį karą, apie Vokietijos miestus bombardavusius lakūnus, gal net apie feldmaršalą Bernardą Montgomery. Bet mažai kas žino ir mažai kam rūpi, kad rašytoja Vera Brittain pasmerkė masinį civilius žudantį Vokietijos miestų bombardavimą, o filosofė Gertrude E. M. Anscombe – branduolinių ginklų naudojimą. Abiem moterims reikėjo drąsos reikšti tai, ką daugelis bendrapiliečių laikė išdavikiškais nuomonėmis, bet joms negrėšė nei mirtis, nei kalėjimas. Tad jos neįtraukiamos į didvyrių gretas, retai minimos kaip sektinas pavyzdys.

Karas, deja, turi savo žavesio. Ilgainiui tapęs aršiu pacifistu, Levas Tolstojus veikale *Karas ir taika* nupiešė nevienareikšmį karo vaizdą, atskleidė jo blogybes, bet daugelis skaitytojų ir filmų režisierių pasiduoda tradiciniam sentimentaliam karo romantizavimui ir mato tik garbingą rusų pasipriešinimą agresoriui. Apskritai mes minime kare žuvusiuosius, bet šloviname jų žudikus. Per Napoleono karus žuvo milijonai, vien 400 000 per žygį į Maskvą, bet jis tebelaikomas išskirtine asmenybe ir karžygiu.

Reikia priminimų, kad būtina pagarbiai elgtis su priešu, bet reikia ir pasakojimų apie praeities didvyrius. Tarpukario Lietuvoje praeities pergalės buvo svarbus tautinio ir patriotinio auklėjimo elementas, romantiizuota Adolfo Šapokos istorija lėmė praeities supratimą, daugeliui berniukų buvo suteikiami Vytauto, Algirdo, Kęstučio, Mindaugo ar Gedimino vardai. Kadais galvojau, kad gerai, jog ta mada praėjo, nes ji rodė, kad tauta subrendo, bet dabar nesu tuo tikras.

Žmogus – sudėtinga, nevienalytė būtybė, įkūnijanti įvairius prieštaravimus. Tie prieštaravimai atsispindi jo organizacijose. Smetonos valdžia puoselėjo Šaulių sąjungą, kurios narių dauguma palaikė autoritarinį jo režimą. Bet neproporcingai daug šaulių išėjo į mišką partizanauti ir žuvo, kovodami už laisvę. Dabartinėmis sąlygomis patriotinis auklėjimas neapsieis be romantiizuotos praeities ir be kovos už laisvę aukų pabrėžimo, bet šiuos momentus turi atsverti nuoseklios pastangos vengti prieš demonizavimo ir juo grindžiamos dirbtinės vienybės skatinimo.

KARO STOVIO METAI

Kazys Preikšas

Būtent tokie – karo stovio – buvo praėjusieji metai. Tai nėra metafora, pagaunanti ir pabrėžianti kurį nors mūsų gyvenimo aspektą, nėra tai ir akademinę pretenziją turintis mokslinis apibrėžimas – tai yra tiesmukas ir tikslus praeitų mūsų gyvenimo metų apibūdinimas. Tiesa, teisinis statusas yra kiek kitoks: karinė padėtis valstybėje nebuvo paskelbta, didžiuma institucijų veikė įprastai – tiek, kiek įprastu galima vadinti bridimą iš kovinės, per energetinę, į ekonominę krizes, bet vis dėlto dirbama buvo įprastu režimu. O štai visuomenė gyveno kitaip. Kas iš esmės yra karo stovis? Tai tokia būseną, kai visuomenės mechanizmai ir išteklių yra perjungiami gynybos – karo! – reikmėms. Būtent tai ir vyko nuo 2022 m. vasario. Lietuva rinko ginklus Ukrainai, priėmė pabėgėlius, piliečiai rėmė nukentėjusius nuo karo – kas individualiai, kas organizuotai. Beveik visos žinių laidos šalyje prasidėdavo naujienomis iš fronto, žinių tinklapių kasdien publikuodavo po dvi-tris analitines karo naujienų apžvalgas.

Turbūt galima formuluoti dar griežčiau: mes ne tik gyvename karo stovio sąlygomis, mūsų gyvenimas ne labai skiriasi nuo gilaus kariaujančios šalies užnugario gyvenimo. Skiriasi, bet ne taip žymiai. Tiesa, mūsų miestams negresia prieš smūgiai, bet Antrojo pasaulinio karo laikų Taškentas ar Koloradas taip pat gyveno palyginti saugiai. Tiesa, Lietuvos gyventojai nėra privalomai šaukiami kariauti, kita vertus, mes ne labai žinome, kiek lietuvių savanorių padeda ukrainiečiams fronte ar jo prieigose. Užtat, kaip ir dera užnugariui, mūsų išteklių pagal išgales yra perskirstomi ten, kur jų labiau reikia karo reikmėms. Mes tiek spėjome priprasti prie *Blue/Yellow*, Bayraktaro ir kitų dronų pirkimo, „Stiprūs kartu“, „Sušildyk Ukrainą“, Olego Šurajevo fondo veiklos, prie pabėgėlių priėmimo ir rėmimo – kad nesuformuluojame iki galo: mes gyvename karo stovio būsenoje. Toks įvardijimas gal ir šiurkštus, bet, atvirai šnekant, ne baisnesnis nei šiandienis mūsų gyvenimas. Su kasdieniu stebėjimu, kas vyksta Ukrainoje, su atjautos ir skausmo ašaromis, kad negalime apsaugoti nekaltų žmonių, kad negalime pakeisti to, kas jiems nutiko. Įvardyti šiandieninę mūsų būklę – svarbu. Ne tik įvardinti, bet ir apgalvoti. Vienas iš esminių dalykų,

skiriančių išsamų aprašymą nuo permąstymo, yra atsakymas į klausimą: „Kas iš to?“

Priešingai populiariam posakiui, protingi žmonės mokosi iš savo klaidų, kvaili iš klaidų išvis nesimoko. Norberto Černiausko knygoje *1940. Paskutinė Lietuvos vasara* puikiai aprašytos klaidos, iš kurių protingieji turėtų pasimokyti. Antanas Smetona ruošiasi aplankyti Vilnių, rengiamasi įteisinti nuostabią naująją Lietuvos baltą-auksinę-raudoną vėliavą, daug labiau atitinkančią tiek heraldiką, tiek istoriją. Ir visa tai ūmai pasibaigia. Galima prisiminti ir europinį *La Belle Époque* grožį kokiais 1913 m. – kuris irgi ne tik staiga pasibaigė, bet ir teliko prisiminimu, išblaškytu vėjo.

Kokios klaidos galime nedaryti? Kokias išvadas galime pasidaryti iš 2022 m.? Kiekvienas išvadų žingsnis yra logiškai nuoseklus – ir sudėtingas žengti emociškai. Mes turime ruoštis karui.

Mes jau gyvename karo stovio būsenoje. Į ją mus įstūmė Rusija, užpuldama Ukrainą. Ar mes galime būti kitu Rusijos smūgio taikiniu? Galime. Net esame oficialiai deklaruoti tokiu taikiniu 2021 m. pabaigoje, kai Rusija paskelbė ultimatumą NATO apie būtinybę sugrįžti į 1997 m. geopolitinę situaciją. Rusija nepakeitė nei savo nuomonės, nei tikslų. Ji nepasikeis net matydama, kad gautų iš tokio virsmo akivaizdžios apčiuopiamos naudos. Per daug valdžios, galios, pinigų per pastaruosius porą dešimtmečių buvo sąmoningai užsukta taip, kad Rusija nepasikeistų.

Šis supratimas – labai nemalonus, tačiau būtinas ir neišvengiamas. Belieka džiaugtis, kad jis sklinda vis plačiau. Praeitą vasarą vienas pašnekovas rimtu veidu aiškino, kad yra tik du realistiniai keliai Rusijai pasikeisti į gerąją pusę greituoju būdu. Vienas – ant Abramso šarvų Tverskajos gatve važiuojantis Babčenka, antras – Strugackio romanuose aprašytų ateities progresorių atvykimas ir jėga įvykdytas šios visuomenės pertvarkymas. Visi kiti Rusijos demokratizavimo keliai laikytini fantastiniais. Tokio nelinksmo pokšto esmė viena: Rusija gali pasikeisti tik arba iš tikrųjų pralaimėjusi tikrai didelį karą, arba laipsniškos raidos keliu, per ilgus režimo švelnėjimo dešimtmečius (verta nepamiršti, kad šiame evoliucijos kelyje visą laik išliks grubaus atkritimo rizika). Ką tai reiškia mums?

Tai, tikintis geros įvykių kloties, reiškia, kad Rusija dar dešimtmečius išliks rimta grėsme mūsų saugumui, arba, blogos įvykių dėlionės atveju, – kad mūsų laukia didelis karas. Beje, manau, kad būtent šitoks, adekvatus ir realus perspektyvų suvokimas nemenka dalimi paaiškina emociinę „teisingųjų“ rusų būklę – ir itin žio proveržius, ir desperaciją, ir kartais deklaruojamas nai-vias iliuzijas apie galimus greitus ir neskausmingus „pasveikimo“ kelius.

Bet čia rusų reikalai. O mūsų reikalai – turime ruoš-tis karui. Labai tikėtina, kad mes ne tik gyvename karo stovio sąlygomis, labai tikėtina, kad mes gyvename karo išvakarėse. Taip, karas Lietuvoje turbūt neprasisdės 2023 m. Bet ir pasiruošimas karui – tai ne televizoriaus pirkimas prekybos centre, „turiu pinigų, nuvažiauvau, nupirkau“. Pasiruošimą karui vertėtų lyginti su ilgus metus trunkančiu sodo auginimu ir puoselėjimu. Planai, materialiniai ir žmogiškieji ištekliai, apmokymai – to neįmanoma padaryti net per pusę metų. Abejojantys šiuo teiginiu gali palyginti dabartinę Rusiją, kuri karui ruošėsi metus, planavo baigti per porą savaičių, o dabar turi didžiulį bėdų su ištekliais, ir Ukrainą, kuri ruošėsi karui aštuonerius metus. Lietuvoje kartais aptarinėjami planai didinti gynybos išlaidas iki 2030 m. – praktiškai niekad. Britai XX a. pradžioje rėmėsi gana paprastu požiūriu į gynybos reikalus – ar karas tikėtinas per artimiausius dešimt metų? Priklausomai nuo atsakymo į šį klausimą, buvo konstruojami dešimtmečio (!) pasirengimo planai. Taip, tikėtina, kad 2023 m. karas mūsų nepasieks. Bet dabartiniai karo veiksmai kada nors baigsis, ir, greičiausiai, neužsibaigs Kremliaus už-ėmimu. Tokiu atveju šių karo veiksmų pabaiga tereikš Kremliaus klickos pasiruošimą naujam karui, atsižvel-giant į išmoktas pamokas. Nuvertinantys Rusiją gali palyginti kariuomenės veiksmus 2008 m. Sakartvele ir 2014 m. Ukrainoje. Gausesnių išteklių telkimas, re-formos, agentų rengimas – tokiam pasiruošimui reikės bent 5–7 metų. Lygiai taip pat mūsų numatomos išlai-dos gynybai pasidarys veiksnios po 4–5 metų, tad jas iš tiesų reikia daryti dabar ir tučiuojau. Šios griežtos išvados visai neatrodo perspaustos, o mintys karšta-košiškos, palyginus jas su kaimyninių šalių – Suomijos, Švedijos, Lenkijos – konkrečiais veiksmais, kurių im-tasi dar pernai. Šios šalys ėmėsi pertvarkyti kariuomenę nedelsdamos, nes turi ilgaamžę visuomenės ruošimo krašto gynybai tradiciją.

Karo stovio metų permąstymas perša tokias išvadas:

mes turime – bent dešimtmečiui – gynybos požiūriu tapti Šiaurės Izraeliu. Ne tiek militarine prasme (vi-suotinė privaloma karinė tarnyba verta svarstymų ir skaičiavimų, bet tai ne opiausias klausimas), kiek vi-suomeninės sąmonės prasme. Privalome suvokti, kad priešas už vartų – ir tai realus priešas. Jei nepavyks apginti vartų, tai visa tai, ką puoselėjame šiapus var-tų – nebeturės prasmės.

Gynybos klausimai turi tapti neatsiejama viešo dis-kurso dalimi, kaip švietimas ir sveikatos apsauga. Pa-vyzdžiui, artėja savivaldos rinkimai: kampanijos metu visiškai natūralūs turi tapti klausimai, kaip miestas ar rajonas yra pasiruošęs, pavyzdžiui, mobilizacijai arba karinės padėties įvedimui. Ar parengti, pavyzdžiui, sos-tinės evakuacijos planai? Ar įmonės, privalančios sau-goti maisto atsargų rezervą, – jį tikrai turi? Ar pana-šūs planai yra tik popieriniai, ar realūs? Panašią, ar net svarbesnę vietą viešose diskusijose turėtų užim-ti ir kariuomenės klausimai. Nesislepiant už „karinių specialistų išmanymo“, turėtų būti viešai ir aiškiai su-formuluoti kariuomenės rengimo tikslai, uždaviniai, veiksmai, tų veiksmų efektyvumo matavimo rodikliai. Gyvenant padidinto finansavimo sąlygomis, labai leng-va leisti užliūliuojamam tikėjimo – jei tokio tikėjimo persmelkta visuomenė – kad karo nebus, o tada kyla pagunda persijungti prie taikos režimo, reguliuojančio karių barzdų ilgį ir batų spalvą, užuot rūpinusis tuo, kas iš tiesų svarbu. Jei visuomenėje rasis „Šiaurės Iz-raelio“ savivoka, tai ir kariuomenėje maksimalus dė-mesys bus skiriamas vienam vieninteliam klausimui: „O jeigu karas – rytoj?“

Visa tai kainuos, bet mes turime ruoštis karui dabar. Kad ir kaip brangiai „Šiaurės Izraelis“ mums beka-iuotų, kad ir kaip mums nesinorėtų kalibruoti savivo-kos pagal 2022 m. išvadas, mes turime suvokti papras-tą dalyką: nesvarbu, kokie teisingi ir sėkmingi mums buvo pastarieji trys dešimtmečiai, mes nesame gavę iš Aukščiausiojo instancijų oficialaus, antspaudu ir para-šu patvirtinto dokumento, kad mums viskas ir toliau bus gerai. Kadangi tokio dokumento neturime, tai turi-me remtis tuo, ką žinome ir matome čia, ant žemės, ką žinome čia ir dabar.

Jei mes nedarysime kas reikalinga, o nutiks tai, ko visi nenorime – tie iš mūsų, kurie išgyvens, turės žiū-rėti savo vaikams ir anūkams į akis ir aiškintis, kodėl nepadarėme to, kas buvo reikalinga padaryti. ❧

EILĖRAŠČIAI

Gintaras Grajauskas

PAMESTOS PIRŠTINĖS

vaikystėje mama man
prie pirštinių prisiūdavo
gumytę, kad nepamesčiau

labai teisingai darė

nes paskui, kai jau nebebuvo
kam prisiūti gumyčių,
jas nuolat pamesdavau

mano gyvenimo kelias
nuklotas pamestomis
vienišomis pirštinėmis

dabar pasenau, ir jau
daugiau beveik niekad
nebepametu pirštinių

gal tai ir yra
viso gyvenimo
prasmė ir esmė

išmokyti nepamesti
neprišto

LAIŠKAS REIŠKIA KELIONĘ

gatvelėje prie namų
pelenų krūvoje
pamačiau kažką gražaus
kažką blizgančio ir spalvoto

jau buvau girdėjęs
kad auksas ir pelenuose žiba
bet ten buvo visai ne auksas
o mažytiniai spalvoti vokeliai

o juose plonyčiai ir žvilgantys
laiškai su keistais užrašais
skaityti jau mokėjau bet
žodžiai man buvo nežinomi

stainless steel
gillette

kažkodėl prisiminiau
senelė neseniai kaip tik sakė
apie sapnus kad laiškai
reiškia kelionę

būtinai reikės jos paklausti
ką reiškia sapnuoti kelionę

nes šianakt sapnavau kad keliauju
su karavanu per dykumą
kad esu kalifo sūnus
kad labai karšta ir norisi gerti

tie nerūdijančio plieno laiškai
įpjovę smalsius pirštus gulėjo
vokeliuose su kupranugariais
atėjusiais tiesiai iš mano sapno

o gal čia kalifo sūnus sapnuoja
kad jis mažoje gatvelėje
žarsto ranka pelenų krūvelę
pagalvojau laižydamas kraują

netrukus iškeliavau
pusei metų į dykumas
į vaikų sanatoriją

SANATORIJA

gydytoja tik apžiūrės
bet reikės čia truputį pabūti
čia gražu ir vaikai atrodo geri
sakė mama

taip taip, linkčiojo
didžiulė ūsuota sanitarė
būčiau galėjęs lažintis
kad ji yra persirengęs vyras

štai šita bus tavo lova
čia bus tavo spintelė
o mamai jau reikia eiti
neverk tu jau didelis

didžiuliai seni medžiai žiūrėjo
kaip vaikas bėga prie vartų
didžiulių vartų alėjos gale
kažką šaukdamas

nespėjau pamačiau tik
tolstančias tėvų nugaras

ūsuotoji sanitarė atplėšė
mane nuo vartų
vedė už rankos alėja

eidama ji keistai kuksejo
pakėliau galvą ir pažiūrėjau
ji juokėsi

DERLIAUS ŠVENTĖ

sanatorijoje šiandien
ypatinga diena
derliaus šventė

tėvai atvažiavo pasižiūrėti
kaip gražiai mažiėji džiovininkai
dainuoja ir šoka

gavau baltą blizgančią karūną
(žalia karūna iš kefyro dangtelių
balta karūna iš pieno dangtelių)

mano partnerė su žalia karūna
liesa didžiaakė mergaitė dainavo

*būsiu aš dangaus valdovė –
Valentina Tereškova*

aš irgi dainavau kažką,
kad noriu būti kosmonautu
ir gal jau beveik juo esu

o pabaigoje visi grįžome iš kosmoso
į žemę kur šokome rateliu
o paskui vėl dainavome

dabar jau dainavome apie daržoves
o daina baigėsi žodžiais kuriuos
dainuojant reikėjo visiems
pasiglostyti pilvus

*skani bus daržovių sriuba –
tai va.*

paskui tėveliai ir mamytės
šypsojosi ir plojo
o kosmonautai ir daržovės
nusilenkė žiūrovams ir pasakė

ačiū už dėmesį gerbiamieji žiūrovai
jūs puikiai vaidinot laimingus

MOKAUSI NAUJŲ TAISYKLIŲ

reikia gerti vaistus
reikia laikytis taisyklių
jei nesilaikysi nubaus

bausmių yra daug visokių
vien bausmė kampe yra
penkių baisumo lygių

stovėti kampe

klūpoti kampe

klūpoti kampe iškėlus rankas į viršų

klūpoti kampe nuogam iškėlus rankas į viršų

klūpoti kampe ant džiovintų žirnių nuogam iškėlus
rankas į viršų

(paskutinio neteko matyti
gal tiesiog pagailėdavo žirnių)

per popiečio laiką nemiegojau
buvau nusėlinęs pažiūrėti pro langą
išgirdau žingsnius tai bėgau atgal
ir tvojau koja į geležinės lovos kraštą

(nuo to laiko ant blauzdos turiu randą)

sanitarė užpylė jodo ne aplink žaizdą
o tiesiai į, todėl ją aprėkė gydytoja
kad visai durna ir niekam tikusi

skaudėjo bet
buvo visai smagu
nusikaltau aš
o reikia ant jos

kai pavyksta gerai susižeisti
tai visi pamiršta tavo nuodėmes
nes žaizdos kažkaip tave atperka
ir išgelbsti tave

SKAITAU MIKALDĄ

skaičiau storą sąsiuvinį
jame buvo
ranka perrašytos Mikaldos pranašystės
malda į šv. Antaną
užkalbėjimai nuo rožės
kopūstų raugimo receptas
ir sapnininkas

kaimynas nugvelbė iš savo močiutės
sakė, čia surašytos didelės
baisios paslaptys

Mikalda ten rašė
kad prieš pasaulio pabaigą
vyrai bus ilgaplaukiai kaip moterys
ir tada pasaulis pražus

iškart pagalvojau apie Led Zeppelin
nu teisybė visi ilgaplaukiai
bet tokie man daug gražiau
už nukirptus avinus

rado mat kuo pagąsdinti, nuostabu
ta Mikalda pliauškia niekus
lygiai kaip mūsų plikis majoras
iš karinio parengimo

žinai, Mikalda, visokių pragaro
išperų aš per savo penkiolika metų
jau mačiau daugiau už tave

viskas bus net labai gerai, Mikalda:
kai viskas pasaulyje bus Led Zeppelin
pasaulis bus nuostabus! ☒

AR PAŽINS JONELIS RAIDES

Arba apie lietuvių literatūros istorijos galeriją ir dirbtuves

Aistė Kučinskienė

Žemaitės apsakyme „Kaip Jonelis raidės pažino“ samdinys Jonelis, pažvelgęs į elementorių, kurį šeimnininkė parvežė sūnui, jame rastomis „neapsakomomis grožybės“ susižavi taip, kad net akys žiba. Nors šeimnininkė vogčiomis raides išmokti mėginantį Jonelį skriaudžia, šis „mažas nuskurdėlis“ savo svajonę išpildo – pakankamai užsidirbęs, vasarą jau savarankiškai skiemenuoja iš nuosavos knygelės, nepaisydamas kitų piemenų užgauliojimų. Pozityvistinės minties paveiktoje Žemaitės kūryboje šis bet kokia kaina skaityti trokštąs vaikas – tipiškas personažas. Klasikinis šis apsakymas ir tautinio idealizmo, išryškinančio savos kalbos ir kultūros vertę, kontekste. O ar įmanus toks jaunuolis XXI a. Lietuvos (ar bet kurios kitos šalies) mokykloje? Žinoma – taip. Bet jonelių – mažuma. Nors dabarties mokyklose domėtis literatūra viliojama, už tą niekas jokiū būdu neskriaudžia, tyrimai rėkte rėkia, kad grožybės knygoje išvelgiančios jaunuomenės nedaugėja, skaitymo igūdžiai prastėja. Vienas lietuvių kalbos ir literatūros mokytojas papasakojo, kad 28 knygas per metus iš mokyklos bibliotekos paėmusi aštuntokė višiams – ir mokytojams, ir bibliotekininkams, ir mokiniams – šioje kasdienybėje pasirodė didelė sensacija. Ir išties, juk literatūrą skaitome vienuoj, su savimi, t. y. panašiomis aplinkybėmis kaip naršome internete, dalyvaujame socialinėse medijose, taigi skaitymą savo malonumui neretai įveikia būtent tokios veiklos.

Tad ką daryti?! Galima nieko nedaryti, bet humanitarai pasiduoti neketina. Be kita ko, mes lyg ir šį bei tą darome, o ypač – diskutuojame. Dažnai viešai ar privačiai ginčijamės, koks autorius ar autorė turi, privalo, neturi, negali būti įrašytas(-a) į mokyklinės programos, kuris(-i) už kurį(-ią) vertingesnis ar vertingesnė, ar geriau prie privalomų skaitinių įrašyti Juozą Aputį, ar Romualdą Granauską, lyg tikėdamiesi, kad nuo šio pasirinkimo praturtėjus programai, ims ir pagerės visas literatūrinio ugdymo procesas. Netylančiuose debatuose apie mokyklinį literatūrinį ugdymą neretai implikuojama, kad dėl ugdymo koncepcijos ir taip daugmaž *viskas aišku*, mat *Kas gi nesimokė mokykloj?!*, tad, esą, belieka lenkti ietis dėl autorių ir jų veikalų. O man rodosi, kad daugeliui mokinių, švelniai tariant, visai vie-

nodai – Aputis ar Granauskas. Tačiau mums juk visai nevienodai, ar jaunimas išsiugdys skaitymą kaip įprotį, ar ne. Kol tokios literatūros teorijos žvaigždės kaip Rita Felski rašo studijas apie neišvengiamą literatūros sampratos kaitą, literatūros ir kitų medijų suartėjimą, į kurį privalu kreipti dėmesį persvarstant ir literatūros studijų objektą, ir mokyklinį literatūros ugdymą¹, mes kaunamės kruvinoje žodžių kovoje dėl vieno ar kito senosios raštijos veikalo įtraukimo į literatūros programas, lyg tai kaip nors padėtų ar pakenktų mokinių literatūriniam išsilavinimui. Ką gi, užuot tampius virvę į vieną ar kitą pusę dėl to, kuris autorius(-ė) – geresnis(-ė), ką išties daryti literatūrinio ugdymo srityje, kad tuos, kurie ne joneliai, išprusintume? Vis dingojasi, kad mūsų ginčiuose per mažai integruoti tyrimai apie ugdymo koncepcijas, paradigmas, jų kaitą, privalumus ir trūkumus, taikymo sėkmes ir nesėkmes. Tikiu, kad plečiant akiratį galėtume pereiti nuo neretai nevaisingų polemikų link konstruktyvaus darbo.

Aišku, mokytojo(-os) ir besimokančiojo(-osios) faktorių ugdymo procese dažnai gerokai svarbesnis nei iš viršaus nuleisti formulavimai. Net ir griežtuose režimo gniaužtuose juk buvo tokių puikių mokytojų, kurie(-ios) sugebėdavo apeiti sistemą, uždegti vaikus meile literatūrai. Taip ir dabar – kad ir kokią ugdymo koncepciją siūlytų programa, kad ir kokie ten būtų įtraukti ar neįtraukti veikalai, geroms mokytojoms ir geriems mokytojams tai turbūt ne visad aktualu, nes jie ir iš prasčiausios programos padarys gerą klasę. Vis dėlto ugdymo programos, metodinės priemonės, vadovėliai, egzamino tipas – visa tai formuoja ir literatūros skaitymo bei supratimo perspektyvą, ir mokyklinio kanono branduolį. Žvilgtelėję į pastarojo trisdešimtmečio literatūrinio lavinimo situaciją Lietuvoje išsyk pamatytume, kad programos ir pagal jas rengta medžiaga stipriai veikia literatūrinio ugdymo pobūdį. Kaip antai antruoju Nepriklausomybės dešimtmečiu abiturų egzaminas buvo literatūros kūrinių (fragmento) interpretacija, tiesiogiai nulėmusi dėmesį atidžiajam teksto skaitymui. Būtent atidžiuoju skaitymu grįstas „tekstocentriškas“ literatū-

¹ Žr. Rita Felski, *Uses of Literature*, Oxford: Blackwell, 2008.

ros ugdymas išskeltas į pirmą planą 2002 m. vidurinio ugdymo programoje². Paskutinį dešimtmetį santykius su nagrinėjamu literatūros tekstu ir apskritai mokymo strategijos yra visai kitokios: valstybinis brandos egzaminas – samprotaujamas arba literatūrinis rašinys, ne tik nereikalaujantis atidžios teksto analizės, bet *tikrai* analizei užkertantis kelia, nes šį rašinių rašydami mokiniai prieš akis neturi jokio teksto (dabar egzaminu metu jau gali kelias minutes į norimą fragmentą dirstelti). Tad natūralu, kad ir pats ugdymas, o ir 2011 m. patvirtinta vidurinio ugdymo programa³, suponuoja visai kitoki darbo su literatūros istorija ir tekstais metodą: atsiminti svarbių kūrinių temines-problemines ašis, kertines interpretacijas, kad būtų galima jomis remiantis pasamprotauti, t. y. parašyti rašinį. Tokia užduotis veda link kontekstualiojo skaitymo, o programoje itin padaugėja privalomų autorių, siūloma gilintis į jų biografijas, išryškinti nagrinėjimo aspektai. Šie pavyzdžiai rodo, koks vis dėlto galingas susitarimas, kaip ir ko mokysime bei kaip ir ką egzaminuosime, mat būtent jis ilgai keičia ištisų kartų santykį su literatūros istorija, literatūros tekstais, skaitymu.

Australų tyrėjas Ianas Reidas knygoje *The Making of Literature* literatūros ugdymą mokykloje apibendrina suskirstė į dvi sistemas – *galeriją* ir *dirbtuves*⁴. Reidas pabrėžia, kad *galerijos* ir *dirbtuvių* tipai grynaisiais pavidalais reiškiasi retai, tai apskritai veikia metaforos. Vis dėlto perspektyvų skirtingumui parodyti ši opozicija atrodo tinkama. *Galerijos* tipo ugdymas grįstas rodymu: žiūrėkite, štai čia yra svarbūs kūriniai, autoriai, literatūros srovės, bet šiukštu jų nelieskite, nepalikite savo pirštų antspaudų, nes tai – itin vertinga ekspozicija. Joje viskas sudėliota į nustatytas vietas, kasdien nuvalomos dulės, parūpinamas tinkamas apšvietimas, kad visi ekspozicijos elementai matytųsi taip, kaip suplanuota. Taigi literatūros istorija tampa *eksponuojamu* reiškiniu, literatūra suvokiama pirmiausia kaip turinti perduoti kultūrinę tradiciją, o jos mokymasis(-i) mokinys(-ė), numanoma, bręs kaip asmenybė ir kartu įsisavins tautos kultūros tradicijas ir vertybes; santykio tarp teksto ir skaitančiojo kūrimas nėra esminis tokio ugdymo tipo prioritetas. Laikantis šio požiūrio, į skaitinių sąrašą bandoma įtraukti kuo daugiau klasikos veikalų, manant, kad teikiant daugiau *paprastų* kūrinių, ugdymo programa suprastės, taip sumenkindama ir kultūrinę tradiciją. Taigi iš šios perspektyvos literatūros istorija – aukštosios kultūros, kurią būtina perimti

jaunosioms kartoms, saugykla. *Galerijos* tipo ugdymas artimai sąveikauja su tuo, ką įprastai vadiname akademine ugdymo paradigma, kur „pagrindinis ugdymo tikslas – nacionalinio kultūrinio paveldo ir visuotinai pripažintų moralinių vertybių perdavimas“⁵. Reikia turėti galvoje, kad Reido knyga rašyta praėjusio tūkstantmečio pabaigoje ir nuo to laiko daugelyje galerijų pasikeitė ekspozicijų rengimo principai, bet čia kalbama apie įprastą tradicinę muziejinę parodą.

Dirbtuvių tipo ugdymas, priešingai nei *galerijos*, pirmiausia grindžiamas santykiu tarp skaitančiojo ir to, kas skaitoma, pabrėžiant savitos interpretacijos galimybę. Čia skaitinius siekiama pasitelkti kaip darbo – analizės, interpretacijos – medžiagą. *Dirbtuvėse* literatūros funkcija yra pirmiausia socialinė ir psichologinė: užmegzti ryšį su tekstu, per tekstą – su savimi, su kitais besimokančiais, diskutuoti, reaguoti, vertinti. Dėmesys perkeliamas nuo dalyko prie besimokančiojo(-iosios), norima mokinį(-ę) įtraukti į literatūros pasaulį, siekiama, kad jis ar ji išminktų skaityti ir tai taptų mėgstama veikla, siekiama, kad jis ar ji išsilavintų literatūrinę kompetenciją, sukuriančią tikėtiną susidomėjimą literatūra, besitęsiantį mokyklą baigus. Kultūros tradiciją perduodančių, stipriausių, intelektualiausių, ypač senesniųjų, veikalų tokiu atveju siūloma mažiau arba jie neakcentuojami, orientuojamasi į mokymąsi per partitį. Aišku, *dirbtuvėse* daugiau nešvaros, netvarkos, čia gali būti ir triukšmingų darbininkų(-ių), plūšančių prie savųjų interpretacijų, o parodos kuratorių(-ę) šiame aktyviame veiksmo ne visada lengva atskirti nuo kitų dalyvių.

Joneliui tinka ir *galerinis* tipas. Jis tiki skaitymo verte, adoruoja užrašytą žodį, nori į jį gilintis. Tačiau jau sakėme, kad nūdienos jaunuomenėje tai – išskirtinis atvejis. Ieškodama senos peticijos dėl vieno iš lietuvių kalbos ir literatūros programos projektų, radau visai ką kita – moksleivės, pasipiktinusios „dėl bereikšmio lietuvių literatūros nagrinėjimo“, peticiją, siūlančią daryti viską, kad iš mokyklų būtų pašalinta ši beprasmybė. Nuojauta (o ir girdėti balsai) kužda, kad tokią peticiją pasirašytų nemažai mokinių, nes net Bendrojoje ugdymo taryboje pernai nuskambėjo, kad lietuvių kalba ir literatūra yra daugelio nemėgstamiausia pamoka. Neatsitiktinumas, kad Vakarų šalyse nuo XX a. aštunto-devinto dešimtmečio pereinama nuo į turinį orientuotų studijų prie į mokinį orientuoto mokymo, po recepcijos teorijos bangos imama vis daugiau dėmesio skirti

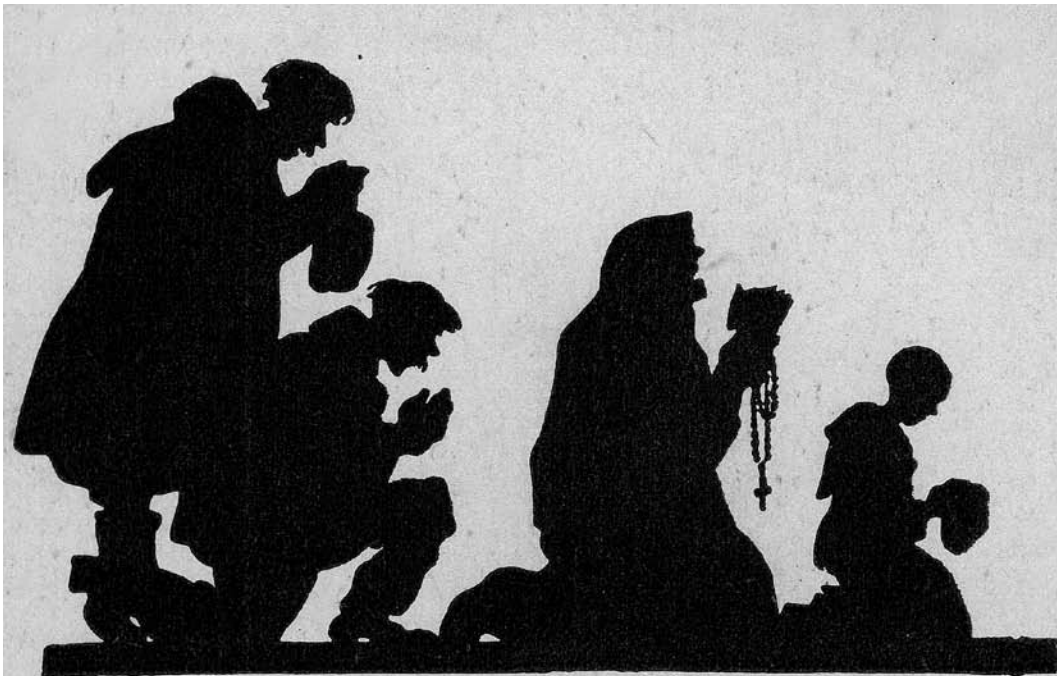
² Žr. „Lietuvių kalba“, in: *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos ir išsilavinimo standartai XI–XII klasėms*, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2002, p. 67–80.

³ Žr. *Vidurinio ugdymo bendrosios programos* (2011), in: <http://www.upc.smm.lt/veikime/turiny/>.

⁴ Ian Reid, *The Making of Literature: Texts, Contexts and Classroom Practices*, Adelaide: Australian Association for the Teaching of Eng-

lish, 1984.

⁵ Žr. Vilija Saliėnė, Nijolė Toleikytė, „Laisvojo ugdymo humanistinės paradigmos idėjos kalbinio ir literatūrinio ugdymo paradigmu kontekste: lietuvių gimtosios kalbos ir literatūros bendrųjų programų (1994–2011) analizė“, in: *Ugdymo paradigmu iššūkiai didaktikai: Kolektyvinė monografija, sudarė ir parengė Ramutė Bruzgelevičienė*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2014, p. 116.

Vor der Ostra Brama

Abend im Bernhardinergarten

Atvirlaiškis „Vakaras Bernardinų sode“. XX a. pradžia. Julius Sasnausko kolekcija

skaitytojui, jo ir skaitomo teksto ryšiu⁶. Įvairių šalių švietimo sistemos dalyviai pastaruosius dešimtmečius literatūrinio ugdymo gaires formuluoja atsižvelgdami ir į tai, kad mokyklinio literatūros ugdymo siekinys – ne literatūros profesionalas (literatūros istorijos ekspertas ar tekstų analitikas)⁷, o skaitantis, tekstus gebantis suprasti, gal net juos mėgstantis žmogus. Įtraukus literatūrinis lavinimas, paverčiant visas ugdymo proceso grandis (mokytojas(-a), mokinys(-ė), tekstas, kontekstas) veikiančiaisiais – tai vadinamoji *sąveikos* paradigma, priešinama *poveikio* paradigmai, kur pagrindinis veikiantysis subjektas – mokytojas(-a), mokiniui(-ei) pristatantis literatūros istoriją kaip tai, ką būtina žinoti.

Bet ar *dirbtuvėse* negriaunama *galerija*? Manau, kad ne, bet persiorganizuoti būtina, mat orientuojantis į šį modelį, išlaikyti ir vienodais pajėgumais padirbėti prie viso literatūros kanono neįmanu. O ar ne visi eksponatai vienodai vertingi? Sociokultūrinės krypties literatūros tyrėjai akcentuoja, kad literatūros kano-

nas – konstruktas, susiklostęs remiantis išgalėjusiomis verčių sistemomis⁸. Taigi jis visad paremtas ne tik nekintančia estetinė kūrinų verte, bet ir kūrinis į mokyklines programas, vadovėlius, chrestomatijas atrenkančių visuomenės grupių (akademinio, kultūrinio ar politinio elito) pasaulėžiūra. „Galbūt idealiame pasaulyje atranka galėtų būti grįsta vien tekstų *iškilumu*; o štai realiame pasaulyje vos užklausus, ką ir kam reiškia *iškilumas*, politinė kanonizacijos proceso prigimtis tampa akivaizdi.“⁹ JAV kanono *nesavaimingumo* išryškėjimas buvo svarbus ieškant galimybių plėsti literatūros studijų ribas, atverti jas pamirštiems, išstumtiems ar tiesiog neatrastiems kūriniais, kaip antai įtraukiant represuotų grupių (pavyzdžiui, etninių bendrijų) tekstus į mokyklinių skaitinių sąrašus. Lietuvoje taip pat turime ką permąstyti. Štai iš 32 išplėstiniame vidurinio ugdymo literatūros kurse privalomų autorių (pagal iki 2023 m. galiojančią programą) yra tik trys (3) moterys. 3 iš 32! Ir ne dėl to, kad rašančių moterų nebuvo – li-

⁶ Žr., pvz., Aslaug Fodstad Gourvenec et al., „Literature Education in Nordic L1s: Cultural Models of National Lower-Secondary Curricula in Denmark, Finland, Norway and Sweden“, in: *L1-Educational Studies in Language and Literature*, 2020, t. 20, p. 4.

⁷ Theo White, Florentina Sâmihâian, „Is Europe Open to a Student-Oriented Framework for Literature“, in: *L1-Educational Studies in Language and Literature*, 2013, t. 13, p. 1–22.

⁸ Žr., pvz., John Guillory, *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1993.

⁹ Sandra Lea Meek, „The Politics of Poetics“, in: *Canon vs. Culture: Reflections on the Current Debate*, edited by Jan Gorak, London and New York: Routledge, 2001, p. 81.

teratūros istorijoje nuo XIX a. pabaigos turime kur kas daugiau kanoninėmis laikytinų moterų rašytojų nei 10% viso sąrašo. Anot Jano Gorako, kanono ribotumai suponuoja ir suvokimo, kas yra literatūra, savotišką siaurumą¹⁰. Gal tai, bent iš dalies, kartais ir didina prarają tarp mokyklinių skaitinių ir mokytinių?

Vis dėlto *galerijų* perorganizuoti labai sunku. Viena vertus, dėl to, kad mokyklinis kanonas apskritai itin jautrus autorių ir kūrinių atrankos aspektu dėl jo funkcijų, skaitomumo masto, įsigalėjimo¹¹. Kita vertus, bene lemtingas faktorius yra mūsų literatūros ir tautinio pasakojimo sąveikos. Tautinio sąmoningumo tema – ryški lietuvių literatūros dominantė nuo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios nacionalinio judėjimo, kai vyko intensyvūs tautokūros procesai, iki pat XX a. pabaigos: rašytojų kūryba prisidėjo prie rezistencijos karo metais, buvo pasipriešinimo forma sovietinės okupacijos laikais ir t. t. Ilgus metus pats rašymas lietuvių kalba buvo *ir* politinis veiksmas. Svarbiausi, į kanono centrą patenkantys kūriniai yra būtent tie, kuriuose tautinė tapatybė formuojama ir permašoma: Kristijono Donelaičio *Metai*, Maironio *Pavasario balsai*, Vaižganto proza ir t. t. Tokia mūsų literatūros specifika – ji dažnųsyk buvo ne tik estetikos srities objektas. Manau, kad tą esminga akcentuoti: kad mokyklinio kanono kūriniai nėra tiesiog savaime *labai geri kūriniai*, o ir lietuvių tautos istorijos dalis, jos refleksija; kad dalį jų turėtume skaityti visai kitaip, nei skaitome, tarkime, Williama Shakespeare'o ar Johanno Wolfgango von Goethe's dramas; kad amžininkų Franzo Kafkos ir Šatrijos Raganos prozas negalime vertinti pagal tuos pačius kriterijus – ir nereikia! Jeigu tik žinai, kad nereikia.

Tačiau čia slypi ir kita pusė. Veikiausiai būtent tiesioginės meno sąsajos su *vidiniu* lietuviškumu, literatūros, ypač poezijos, kaip kultūros pamato, taigi ir nacionalinės vertybės, puoselėjimas, sukelia gynybinę reakciją: bet koks kritiškesnis žodis apie kanono autorius gali būti priimtas net kaip antivalstybiškas, ką ir kalbėti apie atsisakymą dalį jų laikyti privalomais. Literatūros kanonas su *sacrum* sritimi siejamas ne tik Lietuvoje, panašiai susiklostę daugelyje Rytų ir Centrinės Europos šalių¹². O man norėtusi tikėti, kad diskutuodami apie mokyklinį literatūros kanoną ne puolame tą, kas *sacrum*, o, priešingai, siekiame geriau perprasti literatūrą. Ir taip svarstydami, užklaudami, ieškodami galbūt net

artimiau susipažįstame su klasikais, nei mokydamiesi šabloniškų tiesų apie juos. Nes gal būtent tada, kai tradiciją siūlome kaip monumentalų panteoną, nutolusią *galeriją*, ir sukuriame prielaidas mažinti jai pagarbą?

Be to, literatūrą paversti tik paveldo saugykla, traktuoti ją tik kaip „rimtesnę pamokslo formą“¹³ – labai pavojinga tiek besimokančiojo(-iosios), tiek pačios literatūros atžvilgiu, net ir tais atvejais, kai literatūros kūriniai išties byloja apie mūsų tautą, istoriją. O kur literatūra – menas? Skaitymas – būdas pažinti save, kitus, pasaulį, kultūrų ir žmonių įvairovę? Pažinti tokius dvasios ir minties užkaborius, kokių nė nemanei tavyje esant? Skaitymas – būdas lavinti vaizduotę, kritinį mąstymą, tramplinas, padedantis giliau mąstyti, svarstyti, nesutikti, prieštarauti, formuoti savo pažiūras? Tokiu atveju galėtume klausti – kam, norint išmokti būti geresniu žmogumi ir piliečiu, skaityti *Anykščių šilėlių*, jeigu gali perskaityti porą Lietuvos Respublikos Konstitucijos skirsnių? Suprantama, kad čia kalbu nerimtai. Vis dėlto tikėtinas *pamokslavimas*, pasitelkus literatūros tekstus, sukuria sąlygas redukuoti literatūrą iki turinio lygmens, iki istorinio pasakojimo lygmens, užmirštant estetinį literatūros matmenį, kuris ir paverčia literatūrą literatūra, taip atskirdamas nuo kitų ištarčių.

Galop, argumentas atsiverti *dirbtuvėms* būtų ir tas, kad griežtas reglamentavimas – autorių, kūrinių, jų interpretacijų atranka, – paremiantis *galerinio* tipo ugdymą, neretai būdingas autoritarinėms valdymo sistemoms, nes norima besimokantiesiems žūtbūt perduoti vienokią, o ne kitokią verčių sistemą. Kai kurių posovietinių šalių literatūrinio lavinimo tyrimai rodo, kad *tinkamų* kūrinių interpretacijų mokymasis išisaknijęs ir sunkiai traukiasi, nes ilgus metus paradigminė struktūra buvo būtent tokia. Tai pasireiškia ir, tarkime, ryškiu dogmatizmu, kai nagrinėjant literatūros tekstus daugiausia akcentuojamas pilietiškumas, patriotiškumas, moralumas, o literatūros istorija pasakojama kaip monolitiška, vientisa¹⁴.

Kad ir kaip būtų, jokia būdu nenoriu siūlyti radikaliai atsisakyti bet kokių visiems nacionalinės literatūros istorijos besimokantiems privalomų kūrinių, kaip tai padaryta kai kuriose šalyse. Nes yra daug svarių argumentų *už* fiksuotą kanoną¹⁵: nusistačius ir palaikant kultūros tradicija grįstą vertingiausių nacionalinės literatūros kūrinių kanoną, apsaugomi mokinių skaitymo

¹⁰ Jan Gorak, *The Making of the Modern Canon: Genesis and Crisis of a Literary Idea*, London and Atlantic Highlands: Athlone Press, 1991, p. 2.

¹¹ Žr. Michael Benton, „Canons Ancient and Modern: The Texts We Teach“, in: *Educational Review*, 2000, t. 52 (3), p. 269–277.

¹² Žr., pvz., *Teaching of National Languages in the V4 Countries*, edited by Marek Pieniżek and Stanislav Štěpáník, Prague: Faculty of Education of Charles University, 2016, p. 159.

¹³ Ian Reid, *op. cit.*, p. 14.

¹⁴ Taip teigia šiuolaikinius Kazachstano literatūros vadovėlius tyrinėjusi Jazira Asanova, pridurianti, kad panašūs procesai įžvelgti ir posovietini

nius Rusijos literatūros vadovėlius nagrinėjusių autorių (Jazira Asanova, „Teaching the Canon? Nation-Building and Post-Soviet Kazakhstan's Literature Textbooks“, in: *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 2007, t. 37 (3), p. 325–343); panašiai rašo Megan Swift, „Legacies of State Socialism in the Russian Public School Curriculum: History and Literature, Textbook Wars, and State Memory Politics“, in: *Canadian Slavonic Papers*, 2021, t. 63 (1–2), p. 33–49.

¹⁵ Vardydama argumentus remiuosi: Mike Fleming, *The Literary Canon: Implications for the Teaching of Language as Subject*, Strasbourg: Council of Europe, 2007.

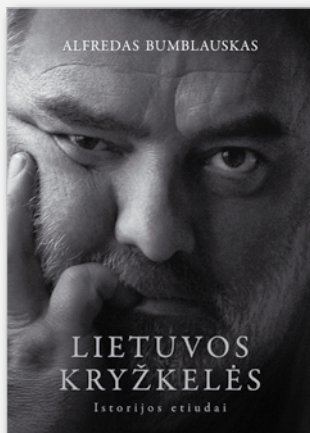
interesai, nes užtikrinama, kad kūrybinių atranka nebus nemotyvuota, padrika; visi mokiniai programiškai išmoksta bent šį tą bendra; aiškus kanoninis sąrašas leidžia subalansuoti įvairius skaitinius – tautiniai ir užsienio literatūros tekstai, senieji ir naujieji tekstai ir pan. Kita vertus, štai ką turime *prieš*: telkiantis į kultūros tradiciją, neretai sunkiau sukelti jaunimo susidomėjimą, o sustabarėjęs kanonas sunkiai suderinamas su šiuolaikinių visuomenių įvairove (mažiau aktuali, opių temų); nepakankamai atsižvelgiama į praktinius skaitymo ugdymo (ar net skaitymo kaip malonumo) siekius; tradicinis kanonas įkūnija esencialistinį požiūrį į literatūrą, netiesiogiai teigiant, kad kūrybinių vertė yra savaime suprantama ir nekvestionuotina; teikiant griežtai reglamentuotą tekstų ir jų interpretacijų korpusą, nepasitikima mokytojų profesionalumu. Pasiakliaučiau Irene's Pieper, aptarusios bendrąsias XX a. literatūrinio ugdymo linkmes Europoje, išvada: mokant literatūros, turėtų derėti kanoninis ir į mokinį orientuotas skaitymas¹⁶, t. y. *galerija* galėtų funkcionuoti derėdama su *dirbtuvėmis*. Tą įsivaizduočiau kaip šiuolaikinius interaktyvius muziejus: lankytojas(-a) gali susipažinti su istoriškai, kultūriškai vertingais eksponatais, bet jų mažiau nei įprasta, nes įvykį ar laikotarpį

pasitelkiama reprezentuoti iškalbingomis detalėmis; be kita ko, eksponatai teikiami juos siejant su šiandieną aktualiomis temomis, o lankytojas(-a) gali ištraukti iš paroda, pajauti eksponatus, iš pasyvios stebėsenos pereiti į aktyvesnę bendrabūvį.

Vilkimės, kad XXI a. ne tik išskirtiniam Joneliui, bet ir visiems jo bendraamžiams raidės pažinti šansų yra. Kadangi kinta literatūros traktuotė, turėtų kisti ir požiūris į mokyklinius literatūros skaitinius, taip pat ir kanoną, plečiant, ardant jo ankstesnes ribas. Ar tai geriausias būdas? Vienareikšmio atsakymo nėra. Vis dėlto žinant konkurenciją, kurią literatūra patiria dėl kitų medijų, tai skamba kaip patrauklesnis kelias nei „išimink, nes tai svarbu“ metodas. Manding, *dirbtuvinis* kelias į raidžių pažinimą, galbūt net paaukojant kuria nors svarbią (svarbią mums, raidės pažinusiems!) literatūros kaip kultūros saugyklos grandį, vis dėlto yra perspektyvesnis nei monumentalios, tolimos ekspozicijos apžiūrinėjimas ir bandymas ją įsidėmėti. Nes ar ne svarbiau, kad skaitydamas(-a) grožinius tekstus mokinys(-ė) gautų estetinės, etinės, pažintinės, pavadinkime, *naudos*, o ne baigęs(-usi) mokyklą būtų girdėjęs(-usi) šį bei tą apie Vaižgantą ir Valančių, vis vien neskirdamas(-a), kuris yra kuris?¹⁷ ❏

¹⁶ Žr. Irene Pieper, *The Teaching of Literature: Report presented at the Intergovernmental Conference on Languages of Schooling: Towards a Framework for Europe*, Strasbourg: Language Policy Division, 2006, p. 13.

¹⁷ Teiginys pagrįstas ilgamete stebėseną: per pastarąjį trisdešimtmetį mokyklas baigę nehumanitarai maždaug 50/50 santykiu (o gal net baisesniu) painioja šiuos autorius.

Alfredas Bumblauskas LIETUVOS KRYŽKELĖS

Istorijos etiudai

Sunku prisiminti, kuris iš mūsų universitetų mokslininkų paskutiniu metu yra sukūręs dvasios įvykį. Alfredas Bumblauskas yra aistros dalintis, o ne faktų mechanikos žmogus. Be tokių kaip jis universitetai pasmerkti Brežnevo stagnacijai ir lėtam susinaikinimui. Profesionalus mokslas gyvena tyrimais, o Bumblauskas nori suprasti, interpretuoti ir kalbėtis su žmonėmis. Jam istorijos mokslas nėra tik mokslas. Tai jo gyvenimo dalis, su daugybe atradimų, avantiūrų ir projektų.

ALVYDAS JOKUBAITIS

Alfredas Bumblauskas yra tiek daug kalbėjęs, kad daug kam atrodo, jog jis nieko taip ir neparašė. Ši knyga privers Būtovės dainių pamatyti kitaip – kaip tyrėją, mokslininką, analitiką. Šis kitoks Bumblausko kalbėjimas privers kitaip išgirsti ir jo viešąją raišką. Man dabar akivaizdu tai, ką seniai įtariau: ironiškas ir artistiškas tūkstančio diskusijų, renginių, laidų dalyvis nėra tik Vilniaus universiteto profesoriaus kaukė, ir atvirkščiai – mokymas ir tyrimas jam nėra tik laisvalaikio priešoka. Po šios knygos vieno veide neišvengiamai matysime ir kitą, tiksliau – žinosime, kad dviejų Bumblauskų nėra.

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

APIE VISUS PIRMUS SAKINIUS

Mindaugą Nastaravičių ir Tomą Vaiseta kalbina Jūratė Čerškutė

Laidos apie literatūrą „Pirmas sakiny“ kūrėjų pirmiausia noriu klausti, žinoma, apie tą pirmą sakinį. Bet ne kitų, o jūsų pačių pirmus sakinius – kaip lengva arba kiek sunku juos parašyti? Apskritai ar galite (toliau) rašyti neturėdami gero, pagaviai skambančio pradžios sakinio?

Tomas Vaiseta: Bent jau ilgo teksto nepradedu nuo pirmo sakinio. Iš pradžių atsitiktinius sakinius ir fragmentus užsirašau atskirai – telefono užrašinėje, kompiuteryje ar panašiai. Bet pirmas sakiny išlieka svarbus, nes tik jį parašius pajuntu, kad tekstas įgavo formą ir stilių. Tai kaip dirigento mostas, po kurio orkestras pagaliau supranta, kaip reikia groti, ir nuo tos akimirkos įgauna stabilumą. Iki tol gali nutikti bet kas, paskui – tik tai, ką diktuoja pirmu sakiniu prasidedančio teksto logika.

Mindaugas Nastaravičius: Pamenu šviesaus atminimo redaktoriaus Aurelijaus Katkevičiaus esė apie tai, ką daryti, jeigu niekaip negali pradėti rašyti. Deja, jo patarimas skambėjo labai paprastai – tiesiog pradėk. Bet rašymo pradžia nebūtinai reiškia pirmą sakinį, ypač pjesėje ar eilėraštyje. Pirmiausia apgalvoju struktūrą – kas ir kaip čia veiks. Žinoma, pradėjus rašyti, labai dažnai viskas griūva, kinta, eilėraščio frazės ir pjesių dialogai ima stumdytis, trečia scena tampa pirmąja, ir staiga supranti, kad istoriją pradėsi sakiniu „Mudu su vyru miegame štai šitoje lovoje“. Visiškai elementarus pirmas sakiny, galvočiau jį užrašęs proceso pradžioje, bet šią akimirką atrodo, kad istorija taip ir turi prasidėti – monologu, kurį parašiau gerokai įpusėjęs dramą.

Jūsų pačios pirmosios laidos, LRT „Klasikos“ eterijoje pasirodžiusios 2020 m. kovo 5 d., paantraštė klausia: „Ar pirmas sakiny tėra istorijos pradžia?“ Norisi pratęsti: ar paskutinis sakiny tėra istorijos pabaiga? Ar laida ir jos pašnekovai keitė literatūros kūrinio pradžios ir pabaigos svarbos sampratas?

T. V.: Paskutinis sakiny yra istorijos pabaiga ir liūdesio (jei knyga gera), nusivylimo (jei bloga), abejingumo (jei jokia) ir visais atvejais lūkesčio (kokia bus kita knyga) pradžia. O laidose mes vėliau mažai koncentravomės į kūrinio pradžios ir pabaigos svarbos klausimą,

kad galėčiau ką nors apie tai pasakyti. Bet kadangi kiekvienoje laidoje (išskyrus keletą išimčių) pradžioje ir pabaigoje nuskamba po mūsų parinktą sakinį, tai jų paieškos tapo savotišku išipareigojimu, kuris savaip lemia būsimą ir kartu praėjusio pokalbio tvarką ir nuotaiką. Tai įdomus išipareigojimas, nes tie sakiniai, gal net labiau nei mūsų užduodami klausimai, išduoda mūsų skonį, interesus, išsilavinimą, supratimą apie literatūrą, o labiausiai – namų bibliotekų turinį.

M. N.: Pirmas ir paskutinis sakiniai – laidos dramaturgija ir mudviejų noras atrasti, išskirti sakinį ar eilėraščio strofą, kuri atvertų ir užvertų temą, pašnekovą, pokalbio nuotaiką. Kartais pasitariame, iš anksto pasisakome, ką ir kodėl cituosime, bet dažniausiai vienas kitam šių sakinių neįvardijame, – kad būtų įdomiau. Įrašo ar tiesioginio eterio metu išgirstu Tomo pasirinktą sakinį, ir smalsu išgirsti šito sakinio istoriją, pasirinkimo motyvą, santykį su pašnekovais. Natūralu, kad pradėjus kurti laidą, į pirmus ir paskutinius kūrinių sakinius dėmesį atkreipiu labiau – ar skaitydamas naujas knygas, ar stumdydamas senas, pamąstau, kad štai, šis sakiny puikiai tiktų pradėti ar pabaigti laidą, nors nei temos, nei pašnekovų dar neįsivaizduoju.

Per beveik trejus gyvavimo metus „Pirmas sakiny“ išgyveno du didžiausius pastarųjų metų sukrėtimus. Vos prasidėjus laidai po pusantros savaitės buvo paskelbtas pirmasis karantinas. Ar tai keitė laidos struktūrą ir ar patiems teko išgyventi tą vadinamąjį skaitymo „bloką“, kuris daugelį buvo ištikęs ne tik karantino ir pandemijos pradžioje, bet ir prasidėjus karui?

M. N.: Pandemija reiškė kintančias laidos įrašo formas – pašnekovus telefonu ar pokalbių programėlėse, dažniausiai netiesioginį eterį, bet mudviem visgi susitinkant gyvai. Techniškai buvo sudarytos galimybės laidą įsirašyti ir iš namų, ją sumontuoti ir išsiųsti, tačiau visgi nusprendėme susitikinėti uždaroje radijo studijoje – laikytis atstumo, kalbėti per kaukes, dezinfekuoti ausines ir mikrofonus. Ir nors į pokalbius virtualiai įsitraukdavo vienas kitas pašnekovas, pandemijos įkarštyje daugiau krūvio apsiimdavome patys – nusprendėme

ne tik klausti, bet ir kalbėti, išsamiau dalintis asmenine skaitymo patirtimi, padiskutuoti tarpusavy. Tokiu principu kūrėme laidas apie Franžą Kafką, Henriką Radauską, Vandą Juknaitę. Tuo metu turbūt ir pajuto me nedidelę, bet gana pastovią klausytojų auditoriją – pandemijos metu augo viso radijo klausomumas, natūralu. O kalbant apie 2022 m. vasario 24-ąją, į Knygų mugę ėjome vesti tiesioginės laidos su Marku Zingeriu. Buvome sutarę temą apie rašytoją ir viešumą. Temą iš pat ryto teko keisti, o pokalbio metu sužinoti, kad Zingeris rašo romaną apie okupaciją. Pamenu, stovėjome po laidos ir svarstėme, apie ką reikės kalbėti toliau. Pirmomis savaitėmis dar bandėme galvoti, ar (ir kaip) laidos temas sieti su karo kontekstu, bet vis tiek reikėjo gyventi ir dirbti – sugrįžome prie literatūros.

T. V.: Turbūt galima sakyti, kad karantino laikotarpis padarė didelę įtaką laidos formai. Apribotas socialinis gyvenimas atlaisvino laiko ir buvo galima imtis tokių temų ir laidos formų, kurioms reikia gerokai daugiau ir giliau pasirošti. Tuomet neretai daugiau šnekėdavome patys. Aišku, ne visi klausytojai tai vertina kaip privalumą, bet mums tai buvo ženklas, kad kai kurias laidas galime kurti ir taip – ne tik kalbinti kitus, bet daugiau pakalbėti ir patys. Nors pašnekovus kalbindavome per nuotolį, tačiau studijoje visada sėdėdavome dviese. Manau, kad taip formavosi mūsų – jau ne kaip draugų, o kaip dviejų laidos vedėjų – ištikimybė ir pasitikėjimas vienas kitu. Juk pirmais pandemijos mėnesiais būta daug baimės, bijodavome su žmonėmis net gatvėje prasilenkti, bet į studiją atėdavome ir dirbdavome. O karas taip laidos jau neveikė. Faktas, kad jis paveikė visos visuomenės skaitymo įpročius, bet leidyklos tą iki šiol jaučia stipriau nei mes. Juk galima ir nieko neskaityti ar skaityti mažiau, bet pasiklausyti laidos apie literatūrą tai netrukdo.

Laidos pristatyme pabrėžiate, kad tai „ne tiek knygų naujienos, kiek knygoje atsiveriančios temos“. Kokių temų atsivėrimai ir narstymai patiems buvo įdomiausi ir netikėčiausi?

M. N.: Laidos pristatymą rašėme prieš trejus metus – dar tik išivaizduodami, kokią laidą norime kurti. Joje planavome turėti rubrikas, netgi jų skirtukai yra įgarsinti. Tačiau gana greitai supratome, kad savaitinė laida – didelis krūvis, ypač kai ji nėra vienintelė tavo veikla. Tą krūvį stengiamės kiek paskirstyti, kartais imdamiesi didesnio pasirošimo reikalaujančių temų, kartais eidami lengvesniu keliu. Jau esu tą sakęs, bet norėčiau ir čia pakartoti be jokių gražbylyščių – taip, „Pirmas sakiny“ yra mudviejų rengiama laida, bet dažnu atveju jos turinį sukuria mūsų kalbinami pašnekovai, sutinkantys pasirošti, pamąstyti ir pasidalinti, mums norint ne tik klausti, bet ir su jais kalbėtis.

Įdomiausi ir vertingiausi man ir atrodo tie atvejai, kai sugebame su pašnekovais pasikalbėti: su Loreta Mačianskaite apie Antaną Škėmą, su Arūnu Sverdiolu apie Witoldą Gombrowiczių, su Akvile Rėklaityte apie Marcelijų Martinaitį. Tai tie atvejai, kai kalbamės apie mums patiems svarbius autorius, tad ir pokalbiai, atrodo, pavyksta subtilesni, gilesni.

T. V.: Turbūt nė vienas neplanavome, kad „Pirmas sakiny“ be kita ko, virs ir tuo, ką juokais vadiname „literatūros gyvenimo būdo“ laida, kai kalbame ne tik apie literatūros turinį, bet ir kaip apie asmens, šeimos, bendraminčių gyvenimo dalį ir ryšį, ar tai būtų seserys Kavtaradzės, ar Aldona ir Mikalojus Vilučiai, ar Antanas ir Rūta Jonynai, ar skaitytojų klubą subūrusios Dalia, Toma, Anna ir Asta. Pokalbiui visada svarbesnė ne tema, o pašnekovai. Jei girdi aistringą kalbėjimą, gali klausytis apie bet ką. Įsidėmėjau, kaip šia prasme aistringai apie Williamą Faulknerį kalbėjo Andrius Grodis ir Dovydas Pancerosvas, apie gamtos ir literatūros pasaulius – Henrikas Gudavičius (mus vedžiodamas po savo puoselėjamą tūkstančių augalų rezervatą), apie skeletą savo kambaryje – Alfonsas Andriuškevičius, apie Jamesą Joyce'ą ir T. S. Eliotą ramiai ir užtikrintai – Jūratė Levina (iki šiol jaučiu kaltę, kad vos prisilietėme prie to, ką ji galėtų papasakoti), apie gyvenimišką, nenučiustytą literatūrą – Gintarė Adomaitytė, apie poeziją nuolat, kas antroje laidoje – Mindaugas.

Ko mums nepavyksta, kam pasiryžtame per retai – tai atvira ir konstruktyvi literatūros kritika. Šitiek šlamšto, šitiek grafomanijos, šitiek netaalentingos, savimyliškos literatūros, kurią dar visokie draugai draugeliai, uošviai ir pusseserės, rinkodaros specialistai ir bookstagrameriai paverčia tariamais „įvykiais“, tvinsta Lietuvoje kasmet, kad ir patys nusipelnome kritikos, jog tam neskiriame daugiau dėmesio.

Nežinau, ar vedate laidos buhalteriją – kiek pašnekovų pakalbinta, kiek knygų aptarta. Vis dėlto, artėjant laidos gyvavimo tretiesiems metams įdomu klausti, kokių būta nuotykių, siurprizų, nesėkmių ar nusivylimų ir, žinoma, atradimų?

T. V.: Nors šiaip labiau mėgstu tiesioginio eterio metu vykstančius pokalbius, bet kartais gerai, kad jie būna įrašomi, kai, pavyzdžiui, pašnekovas netikėtai, praėjus geram gabalui laiko, ima kalbėti ką nors antisemitiško arba po kiekvieno klausimo padaro kelių minučių pertrauką ir ima mašliai galvoti atsakymą. Kartą per pandemiją kalbinome pašnekovę telefonu. Kai klausimą užduodavo Mindaugas – ji sklandžiai atsakydavo, kai užduodavau aš – ji imdavo sakyti, kad nieko negirdi. Techniškai tai atrodė neįmanoma, kažkuriuo metu pradėjau į mikrofoną rėkti, apėmė paranoja, kad gal ji spe-

cialiai nenori girdėti mano klausimų, nes su Mindaugu bendravo pabrėžtinai draugiškai, kaip su savu. Bet tai, tikiuosi, buvo tik streso pasekmė.

M. N.: Buvo malonių progų buhalteriją suvesti, tad dabar, išibėgėjant 2023-iesiems, galiu apvalinti iki tokių skaičių: 125 laidos, 180 pašnekovų, daugiausia – triskart – kalbintas istorikas Antanas Terleckas, kuriam kada nors įteiksime specialų prizą – kvietimą į ketvirtą laidą.

O nesėkmes prisiminti visada smagu. Štai atėjome įsirašyti pokalbio su poetais ir vertėjais Greta Ambrazaite ir Simonu Bernotu. Rašytojų klube jie rengė Argentinos ir Čilės autorių skaitymus. Pašnekesiui įpusėjus, ant žemės numėčiau (netyčia) radijo reporterį – garso įrašymo aparatą. Mes kalbėjome toliau, bet, atsivežus įrašą į LRT, tapo aišku, kad jokio įrašo nebeturime. Teko jų atsiprašyti ir pasikviesti pokalbiui daryti. Žinoma, tai išėjo į naudą, nes anie, ant žemės likę sakiniai, mums visiems buvo tarsi repeticija.

Per daugiau nei šimtą laidų skirtingais rakursais svarstėte daugybę literatūrinių klausimų. Kokios literatūros problemos, o gal kaipsyk labiau stiprybės nei silpnybės atsiskleidė?

T. V.: Mums rengiant laidas labiau nei kada prieš tai ėmiau matyti egzistuojančią distanciją tarp Lietuvoje kurtos ir kuriamos, ir iševijoje kurtos ir kuriamos literatūros. Šis atstumas per trisdešimt metų, aišku, gerokai sumažėjo, bet į vieną daiktą, jei galima taip pasakyti, nesukibo. Tai supratęs kartą net peržiūrėjau Radiotekoje mūsų visas laidas ir paskaičiavau, kiek jų skyrėme iševijos literatūrai. Taip, kartais nueiname lengvesniu keliu – kalbiname specialistes ir specialistus apie garsiausius, kanoninius iševijos autorius, bet galiausiai truputį nusiraminau, kad iševijos kūrybos iš akiračio visai nepametame. Kita vertus, ir mes darome tą patį, ką ir dauguma kitų – arba kalbame apie iševijos, arba apie Lietuvos literatūrą. Regis, apie jas kalbėti kartu ir vienu metu – gerokai sudėtingiau. Panašiai ir su šiuolaikinės Lietuvos erdvėje kūrusiais kitų tautų rašytojais ir rašytojomis. Juos lyg ir atrandame vis daugiau, bet vis dar pakišdami po stikliniu gaubtu kaip atskirą brangenybę (jei brangenybę), bet ne kaip visumos dalį. Norėtusi apie kitų tautų literatūrą kalbėti daugiau, bet nėra lengva rasti pašnekovų. Tarkime, truputį gėda, kad taip ir nepasikalbame laidoje apie Tadeuszą Konwickį, kurio kūrybą dabar gana nuosekliai ėmė leisti *Odilė*. Bet jo vertėją Vidą Morkūną jau esame kalbinę, o ką pakviesti kitą?

M. N.: Įvardysiu vieną problemą, kuri nebus netikėta – per dažnai renkamės tylą. Pavyzdžiui, perskaite naują žinomo rašytojo kūrinį, nedrįstame apie jį pasikalbėti kaip apie, mūsų supratimu, prastą literatūrą.

Taip, lengviau kalbėti apie knygas, kurios patinka, kurios atrodo vertingos, nors idealiau atveju literatūros laida turėtų būti atvira ir draši – ypač kalbantis apie mūsų šiuolaikinę literatūrą, kurią su Tomu stengiamės skaityti. Pamenu laidos temą „Tikėjau, bet“ – su keliais pašnekovais kalbėjome apie neišsipildžiusius lūkesčius. Kritikams ir kritikėms, rašytojams ir rašytojomis siūlant tokią temą, daryti įsitikinimą, kaip visi su visais esame susiję – bičiulystėmis, pažintimis, rateliais. Galiausiai mudviejų toną juk lemia ir tai, kad abu rašome patys, ir abu taip pat susiduriame su kritika, tad kritikos kritika iš mūsų lūpų būtų suprantama dar kitaip.

Abiejų pirmosios profesijos yra žurnalistika, kuri, ko gero, labiausiai išmoko kalbinti žmones, bet ar būta atveju, kai prakalbinti nepavyko ir pašnekovas neatsivėrė? Apskritai, kaip kinta laidos dramaturgija? Kiek pavyksta laikytis išankstinio struktūros apsitarimo ir kiek „nuneša“ pats pokalbis?

T. V.: Ne taip retai po laidos mane kamuoja jausmas, kad mūsų pašnekovė ar pašnekovas turėjo pasakyti žymiai daugiau ir įdomiau, tik mes neradome tinkamų klausimų ar tiesiog pritrūkome supratimo, ką žmogus gali papasakoti. Net Mindaugui anaipol ne visuomet apie tai prisipažįstu. Pokalbiui neužtenka pasiruošti, nėra jokių išankstinių taisyklių (ar bent jų nežinau), kurios užtikrintų, kad pokalbis pasiseks. Paprastai supažindiname su preliminariais klausimais pašnekovus iš anksto, bet jeigu tik pavyksta, improvizuojame. Geras pokalbis dažniau kyla iš rizikos. Laida vadinasi „Pirmas sakiny“ , bet geras pokalbis kyla iš pirmo gero klausimo, kuris kartais užduodamas laidos pabaigoje. Tą, regis, abu su Mindaugu esame ne kartą patyrę.

M. N.: Tiesioginis eteris ir laidos įrašas turi savas specifikas. Pirmuoju atveju kartu su pašnekovu turime aiškiai apibrėžtą laiką, į kurį privalome sutilpti. Tačiau nuskambėjus laidos pabaigos skirtukui, nesyk esame atsilošę kėdėse, iškvėpę ir pripažinę, kad „buvo galima kalbėtis toliau“, arba „esmė liko nepasakyta“, arba „svarbiausio taip ir nepaklausėme – reikia antros dalies“. Kita vertus, vertingesnis kartais atrodo taip ir nesibaigęs, o ne išstėtas pokalbis. Laida įrašant iš anksto, vėliau galima ją montuoti, trumpinti. Taip pat pasitaiko atveju, kai pokalbiui esame pasiruošę gana neblogai, kiekvienas turime ir klausimų, ir komentarų, tačiau kalbinamas žmogus mikrofoną priešais jį suvokia kaip galimybę monologui – nebesvarbu, ko klausiamo, jis vis tiek kalba tai, ką nori pasakyti – tiesiog pasakoja apie savo gyvenimą. Nekart esu pagalvojęs, kad gal abu su Tomu ir neišmokome įdomiai ir laiku paklausti, bet „Pirmas sakiny“ tikrai mus pamokė klausytis, ir svarbiausia – ne tik vienas kito.

Praėjusiais metais judu buvote apdovanoti Vytauto Kubiliaus premija „už literatūros kritikos polilogo erdvės kūrimą radijo laidoje „Pirmas sakiny““. 2021 m. gavote Kultūros ministerijos Publicistikos premiją. Šie įvertinimai įrodo, kad kuriate laidą, kurios klauso ir kurią vertina literatūrinis profesinis cechas. Bet tikiu, kad gaunate įvertinimų ir iš „paprastųjų“ klausytojų. Kokie jie? Apskritai, ką rengdami laidą sužinojote apie knygų skaitytojus ir jų rašytojus?

T. V.: Iš reakcijų, domėjimosi laidomis ir ypač jų klausomumo (kuris šiek tiek, nors paprastai labai nepatikimai, gali būti pamatuojamas) galima suprasti, kad egzistuoja labai literatūriškai išsilavinusi, bet kartu labai nedidelė skaitytojų bendruomenė. Šalia jų egzistuoja paprastai jaunų, galbūt dar ne itin išprususių, bet labai smalsių, guvių ir dėl to netrukus išsilavinusių tapsiančių jaunų žmonių būrelis. Yra ir nejučiomis, bet tikslingai leidyklų rinkodaros ir reklamos bangų nešamos populiariosios (nebūtinai prastos) literatūros skaitytojų dalis. Ji labai gerai apie save galvoja, įsivaizduoja, kad yra kritiška ir šiuolaikiška, bet iš tikrųjų, sekdamas šių skaitytojų veiklą ir interesus, imu galvoti, kad gal ir tikrai, kaip kokiuose marksistų košmaruose, jų protus valdo kapitalistai, nes iš kur daugiau galėtų rasti tokia nuovokos ir savirefleksijos stoka? Ir galiausiai yra kiek didesnis ratas skaitytojų, kurie kažką beveik atsitiktinai paskaito, netyčiomis ką nors paklauso ir kurių galvoje nepajudinamai veikia mokykloje įkaltas rašytojų kanoanas („klasikai“). Nors, tiesą sakant, tai tik pusiau tikras kanoanas, nes pusiau jis yra ezoterika ar asmeninių polinkių atmiesta kanono imitacija. Jis labai sunkiai įsileidžia kokią nors naują, kitais žodžiais tariant – viską, kas nėra didaktiškas realizmas, arba itin saikingas pamaloningas tuos, kas yra suvokiama kaip rafinuotesnis pasakojimas (bet tik suvokiamas, nes paprastai tai būna visokia tuštybė ir vulgarybė). Bet faktiškai visų grupių akivaizdoje – o kuriant laidą nuolat tenka su jomis tiesiogiai ir netiesiogiai susidurti – nuolat ir iš naujo suvokiu, kad mano literatūrinės preferencijos, skonis, pasirinkimai dažnai atsiduria kažkur pakraštyje. Menkai kam įdomūs, dar mažiau kieno skaitomi (nors viešai gali būti skelbiama kitaip). Mane tai nuoširdžiai gąsdina.

M. N.: Tomas neturi Facebook profilio – „paprasti klausytojai“ kartas nuo karto parašo man, įdomesnis pastabomis ir pasiūlymais su Tomu pasidalinu. Nenoriu cituoti tų nuolatinių laidos klausytojų, kurių yra apytiksliai keturi – jiems dažniausiai net nesvarbu, kaip ir apie ką mes kalbame, nes svarbiausia, kad laida – eteryje, smagu. Kas mane nustebino – tai žmonės, kurie patys siūlosi būti pakalbinti. „Laba diena, manau, kad galėčiau sudalyvauti jūsų laidoje“, arba: „Sveiki, esu parašiusi knygą apie gyvenimą. Tiesą sakant, net

ne vieną knygą. Ar norėtumėte su manimi pasikalbėti?“ Taip pat pasitaiko klausytojų, po laidos skambinančių į LRT ir prašančių „tų jaunuolių“ numerio. Kartą laidos pabaigoje pacitavau partizano Albino Bilinkevičiaus-Balčio dienoraštį, paskutinį sakinį iš vienos dienos įrašo: „Viens, du, trys, Stalinas – by-ys“. Klausytojos nuomone, toks sakinytas pažemino ir partizanų garbę, ir visuomeninį transliuotoją, todėl ji kreipsis į LRT tarybos narę Ireną Vaišvilaitę su prašymu laidą apsvarstyti. Turbūt dar nesikreipė, nes dirbame toliau.

Vytauto Kubiliaus premijos laudacijoje Giedrė Kazlauskaitė pabrėžė, kad „svarbiausia – jiems įdomu tai, ką jie daro“. Kaip neprarandate to smalsumo ir gyvo susidomėjimo? Ir kaip randate naujų, neatsibodusių temų ir „nenuklausytų“ pašnekovų?

M. N.: Temas sugalvoti yra paprasčiau nei atrasti joms pašnekovų. Pavyzdžiui, skaitau naują Donaldo Kajoko romaną *Skudurėlių šventė* ir galvoju apie temą „Žiema literatūroje“. Arba Michailo Šiškinio *Laiškų knyga*, kurios pavadinimas juk sufleruoja ir galimą temą „Kaip knygoje kinta mūsų laiškai“. Ar tokioms temoms įmanoma rasti pašnekovų? Įmanoma. Šie pašnekovai yra knygų skaitytojai ir skaitytojos – apie juos pirmiausia ir galvojame „Pirmame sakinyje“: kaip atrasti skaitytoją, galintį ir norintį pasidalinti sava patirtimi? O noro apie tai galvoti turbūt neprarandame dėl to, nes knygas skaitome patys. Prieš dvidešimt metų su Tomu ir tapome draugais, nes turėjome vienas kitam ką pasakyti apie knygas, nors dažniausiai visi pokalbiai baigdavosi „apie gyvenimą“.

T. V.: Gali nusibosti laida, jos formatas, pokalbių būdai, bet kaip gali nusibosti pati literatūra – neįsivaizduoju. Panašiai turbūt būtų klausti, kaip žmonėms nenusibosta sėdėti bare ir kalbėtis iki penkių ryto? Tam tikra prasme mūsų laida ir atsikraustė iš barų. Su Mindaugu apie literatūrą kalbamės dvidešimt metų. Gal iš šono kai kas pasakytų, kad pokalbiai sukasi aplink panašias temas, bet mums kažkaip nenusibosta. Aš gal norėčiau, kad ir mūsų pokalbiai laidoje labiau panašėtų į pokalbius bare, bet Mindaugas, daug metų dirbęs radijuje, vis dėlto linkęs laikytis griežtesnių standartų, ypač LRT, ir priimu tai. O gausybės pokalbių laidų ir podkastų laikais ieškoti pašnekovų yra iššūkis, kurį kartais mėginame spręsti ne kartą kalbintiems žmonėms ieškodami naujų temų ar rakursų. Kita vertus, mūsų su Mindaugu kasdienybės erdvės ne visai sutampa, jis geriau pažįsta literatūros pasaulį, aš – akademinį, tad papildo me ir kompensuojame vienas kitą, galvodami temas ir ypač ieškodami pokalbininkų ir pokalbininkų.

Kokių kritiškų pastabų turėtumėte literatūros kritikai, kurios krizė jau tarsi neatsiejamas literatūros raidos

elementas. Kas jums patinka, o kas erzina šiuolaikinėje literatūroje ir, drįsiu pridurti, kalbose apie knygas?

T. V.: Kartais atrodo, kad kalbėjimo apie kritikos krizę yra daugiau nei pačios krizės. Bent pastaruosius penkiolika ar dvidešimt metų – kiek stebiu aktyviau – susidaro išpūdis, kad vyksta ne permanentinė krizė, o natūralus svyravimas: ateina nauja karta, ji gana aktyviai ir įdomiai reiškiasi, kol įsitvirtina ir susiranda labiau jų ambicijas ir trokštamą vaidmenį ar statusą atitinkančias veiklas. Tada kritika kiek nurimsta, kol ateina nauja karta ir pan. Galinčių įdomiai, giliai, profesionaliai rašyti apie literatūrą netrūksta, labiau tiems žmonėms trūksta laiko, motyvacijos ir pinigų.

Galima būtų pasvajoti, kad būtų mažiau kritikų ir kritikų, kurie slapčiomis ir atvirai netrokštų tapti rašytojais ir rašytojomis, nes tokiais atvejais kritika kartais įgauna visokias keistas formas, ypač kai rašytojais mėgina tapti tie ir tos, kurie net ir ėmę rašyti, normalios literatūros sukurti nepajėgia. Tokiais atvejais ir Lietuvoje pasitaiko beprasmiško narciziško siautulio, kai mėginama įsitvirtinti kaip rašytojui, naudojantis kaip kritiko sukauptu kapitalu. O jei klausiate apie erzimą, tai sakyčiau, kad kritika galėtų bent kartais susilaikyti nuo pageidavimų reiškimo – kai užuot svarsčiusi, kas su literatūra vyksta, ima kalbėti, ko iš tos literatūros pageidautų. Bet, aišku, turiu ir aš savų pageidavimų – kad atsirastų kritikų ir kritikų, kurie turėtų savo aiškesnę estetinę programą ir per jos prizmę vertintų kūrinius.

M. N.: Prieš tai jau užsiminiau apie tylą – sąmoningą pasirinkimą nekalbėti, nerašyti, nes „visiems bus ramiau“. Sakyčiau, kad teatro kritikoje tokios tylos yra mažiau, kaip ir pernelyg garsių, spontaniškų įvardijimų, kad „visiškas šlamštas“. Bet turbūt natūralu, kad žmogus nori rašyti ir kalbėti apie tai, kas jam įdomu, kas jį jaudina – dalintis atradimais, supratimais mums tarsi lengviau nei praradimais, nusivylimais. Iš kritikos mes laukiame ir autentiško žvilgsnio, subjektyvios patirties, ir tuo pat metu viliamės, kad ji peržengs tik asmeninį požiūrį. Kitas klausimas, ar visi kūriniai yra verti laiko ir pastangų kritikai? Gal ta tylą ir yra pati aiškiausia kritika? Turbūt.

1984 m., laikais iki interneto ir kompiuterio, Italo Calvino rašė, kad skaitymui skirtą laiką vis dažniau okupuos kiti dalykai. Kaip randate tarp visų darbų to laiko skaityti?

T. V.: Kartais reikia sau imti ir pasakyti – mano darbas ir egzistencija tiesiogiai susijusi su knygomis, turiu teisę į skaitymą, nepaisant nieko. Kitaip liktų tik vakarai išvarvėjusiomis akimis ir savaitgaliai, o to neužtektų nei laidai kurti, nei natūraliam skaitymo poreikiui

patenkinti, nei įvairių rūšių rašymo ir mąstymo formai palaikyti. Tada, aišku, skaitai kankinamas kaltės (nes juk daugybė darbų laukia), bet skaitai. Kitaip tariant, jei jau Calvino kalbėjo apie okupaciją, tai gal turime teisę tai okupacijai priešintis?

M. N.: Praėjusių metų pabaigoje suveddamas sąskaitas su savimi ir galvodamas apie žlugusius planus, be visų kitų problemų įsivardijau ir susijusią su skaitymu – per daug dėmesio skiriu naujai pasirodančioms Lietuvos autorių knygoms. Šis įprotis turbūt susiformavo prieš gerą dešimtmetį, kai rengdavau radijo laidą „Literatūros akiračiai“ – skaitydavau naujienas ir kalbindavau jų autorius. Taip, įdomu sekti vietinius procesus, nesinori praleisti, mano supratimu, tų įdomesnių knygų, kurių kasmet po keliolika vis tiek pasirodo. Bet kasmet tenka pripažinti, kad visgi jų buvo ne keliolika, o kelios. Kalbant apie visą kitą skaitymą, kasmet stengiuosi gražinti bent po kelias praeities skolas ir perskaityti tai, ką primygtinai rekomenduoja draugai. O pastarųjų metų pastanga – atrasti knygų, kurias galėčiau skaityti kartu su vaikais, ypač vyresniuoju sūnumi, aštuonerių Giriumi, užvakar paklaususio, kas yra Holokaustas. Trejų Pranas kol kas užduoda paprastesnius klausimus, bet ir į juos norint atsakyti, reikia ne tik kalbėti, bet ir skaityti.

Kokios knygos iš praėjusių metų patiems labiausiai įsiminė?

T. V.: Taip jau išėjo, kad mano praėjusieji skaitymo metai su naujienomis buvo mažai susiję. Tiesa, kai ką paskačiau. Pavyzdžiui, lietuviškai išleistas Marieke Lucas Rijneveld romaną *Vakaro nejuoka* pasirodė gražiai parašytas, bet per daug paaugliškas, W. G. Sebald *Austerlicas* – kiek dirbtinis ir mechaniškas, o Ferdinando von Schiracho *Kava ir cigaretės* – puikus šiuolaikinio šlamšto pavyzdys. Įsiminiau kitu kampu (iš neutralumo temos) į Holokaustą pažvelgusią, gerą prasmę santūrią Rose Tremain *Gustavo sonatą* ir pagaliau lietuviškai pasirodžiusį, daug klausimų sukėlusį Moišės Kulbako *Mesija, Efraimo sūnų*.

Bet daugiau mėginau įveikti žiojinčias klasikos spragas: vasaros atostogas paverčiau darbu skaitydamas Jamesą Joyce'ą – ir *Ulisą*, ir perleistą *Menininko jaunuolių dienų portretą*. Meluočiau sakydamas, kad, sėdėdamas Preiloje ant suoliuko ir metodiškai skaitydamas *Ulisą*, mėgavausi kiekvienu sakiniu, bet perskaitęs nuoširdžiai buvau priblokštas, kad tas žmogus prieš daugiau nei šimtą metų parašė kone viską, kas ateityje, dar tik po keliasdešimt metų, virs „postmodernizmu“. Vienu metu net svarsčiau, ar įmanoma būtų sugalvoti formą, kurios Joyce'as neišbandė. Aišku, kas nors sugalvotų, bet Joyce'ui tai sukeltų tik juoką. Po Joyce'o ėmus skaityti Ievos Simonaitytės *Aukštųjų Šimonių likimą*, deja,

labai (net per daug) išryškėjo šio kūrinio bejėgiškumas, seklumas, primityvumas. Nustebino ne šis kūrinys, o tai, kad Simonaitytė iki šiol garbinama.

M. N.: Apie praėjusiais metais išimintiniausias (ir apskritai perskaitytas) knygas esame kalbėję ir laidoje. Iš Lietuvos autorių įvardijau Undinės Radzevičiūtės romaną *Minaretas ir 7* – man svarbi rašytoja, jos esu perskaitęs viską, tad žinau, kad naujausias kūrinys – toli gražu ne viskas, ką ši autorė geba. Prasidėjus karui, bandžiau skaityti Thomo Bernharo *Kalkinę* – tikiuosi, kad sugrįšiu, nes romano atmosfera sukausto, bet tąkart nesugebėjau joje išlikti, nes tikrovės atmosfera kaustė labiau. Užtat pradėjau ir pabaigiau Jachymo Topolio *Jautrų žmogų* – knygos humoras turbūt kam pasirodytų nepriimtinas, bet man visada patinka groteskas, pinamas ne tiek iš absurdo, kiek iš niūrumo. Iki pavasario tikiuosi perskaityti Tomo atneštą *Austrišką ir nekart jo rekomenduotą László Krasznahorkai Šėtonišką tango*. Žmonės, kurių skoniui pasitikiu, rekomenduoja Akvilinos Cicėnaitės *Anglų kalbos žodyną* – norėčiau perskaityti jį ir sugrįžti į *Kalkinės* tylą.

Judviejų knygos ne kartą yra pakliuvusios ir kūrybiškiausių knygų dvyliktukas, ir Metų knygos rinkimų penketukas. Ką manote apie apdovanojimus ir nominacijas? Kaip autoriai, kurie jų sulaukia, ir kaip laidos, reflektuojančios literatūros ir jos procesus, kūrėjai?

T. V.: Gali būti, kad Lietuvos literatūros lauke egzistuoja toks dėsnis – premijų skaičius atvirkščiai proporcingas viešos kritikos kiekiui. Deja, bet premijos yra tapusios kritikos kompensaciniu pakaitalu. Daug rašančių jų ima laukti, nes kitaip negali suprasti, kokia jų kūrybiškumą bent šią akimirka, ar ją apskritai turi. Dauguma blaiviai suprantame, kad tos premijos dažnai nieko nepasako, per dažnai jas nulemia kelių žmonių interesai ar skoniai (yra personažų, kurie dreifuoja iš vienos premijų komisijos į kitą), regionuose jos tapo savipagundos ar lokaliai politikos instrumentu, bet pažiūrėkite į tuos, kurie tas premijas gauna. Net gavę kokią buvusio kolūkio premijytę, jie švyti iš džiaugsmo, nes gavo bent tokį įvertinimą. Tenka pripažinti, kad esu vienas iš jų.

Už laidos įvertinimą esame labai dėkingi, bet tikrai tai suvokiame kaip visų mūsų laidose kalbėjusių žmonių ir jų įdėto darbo (ne tik kalbėjimo laidoje, bet ir viso to darbo, kurį dirba daug metų, kad turėtų ką pasakyti) įvertinimą. Kitaip tuos apdovanojimus, žiūrint sąžiningai, reikėtų laikyti nesuipratimu – esame viena iš daugelio puikių pokalbio laidų (pvz., Laimos Kreivytės „Iš balkono“, Aurimo Švedo „Istoriko teritorija“ ir t. t.). Mums turbūt pasisėkė dėl to, kad literatūros vertintojų bendruomenė pasirodė solidaresnė už analogiškas kitų sričių bendruomenes.

M. N.: Žinoma, sulaukti dėmesio yra smagu – kiekvienam žmogui, ne tik kuriančiam. Vieši ar privatūs paglostymai tas kelias akimirkas veikia tarsi įrodymas, kad nesi vienas – kad tu kažkam rūpi. Ir jeigu tas „kažkas“ yra ne atsitiktiniai, o tavo bendruomenės žmonės, „smagu“ turbūt pakinta į „svarbu“. Bet premijos, nominacijos tikrai nėra svarbiausia, net jeigu taip pasirodo tą akimirka, kai sužinai, kad niekur nominuotas nesi. Tikrai negalvoju apie premijas rašydamas pirmą ar paskutinį sakinį. Kadangi neblogai pažįstu Tomą, žinau, kad jis taip pat dirba ir kuria dėl visai kitų priežasčių, kurios ir lemia, kad yra kažkam nominuojamas. Tikiu, kad savo sakinius mes parašytume ir pasakytume net ir tuo atveju, jeigu jokie įvertinimai neegzistuotų.

Esate solidų draugystės stažą turintys draugai – ar darbas drauge keičia judviejų bičiulystę? Turite „taisykles“ eteriui? Ką naujo apie save ir vienas kitą sužinojote drauge vesdami laidą?

T. V.: Daug jau mes žinome vienas apie kitą, todėl daugelis dalykų įvyksta savaime. Gal tik sužinojau, kokiomis temomis geriau nejuokauti, kad Mindaugas nesusierzintų. Bet negaliu jų minėti, nes ir dabar susierzins. Neseniai šnekėjomės su Aurimu Švedu ir jis juokais mus su Mindaugu palygino su broliais Gallagheriais iš grupės *Oasis*. Rizikingas palyginimas, nes broliai Gallagheriai, regis, iki šiol nesikalba vienas su kitu. Bet aš tikiu, kad su Mindaugu mes galime sukurti alternatyvią šių brolių bendrystės versiją, kurioje jie visada išlieka ir kuria kartu.

M. N.: Laida sudarė galimybes susitikti dažniau – kartą per savaitę, po eterio pasikalbant ir „apie gyvenimą“. Taip pat ji priminė, kad esame skirtingi: klausytojams kartais susidaro įspūdis, kad mūsų nuomonės, literatūros skoniai iš esmės sutampa. Ne. Jeigu mums abiem nerūpėtų ilgalaikis santykis ir laidos tęstinumas, jau seniai būtume susipykę dėl kokios smulkmenos, kurią sureikšmintume iki pamatų. Tomas man svarbesnis už mudviejų laidą. Draugystė – už pirmą, paskutinį ir visus kitus sakinius.

Ar parašę ne vieną knygą ir sukūrę daugiau nei šimtą laidų apie literatūrą, galėtumėte atsakyti į tą mažne amžinąjį, kas yra gera literatūra?

T. V.: Kai perskaitęs pirmą sakinį nori verkti.

M. N.: Šį klausimą esame nekart aptarę, gal net ginčijęsi, bet visgi galiausiai sutarę, kad gera literatūra yra literatūra, kurios aš, kaip skaitytojas, iki šiol nesu skaitęs. Net nenujautęs, kad taip įmanoma. ❧

SOVIETINĖS POPKULTŪROS SIMBOLIAI TELEVIZIJOJE: VAKARŲ „AGENTAS“ BLINDA IR „DISIDENTAI“ PETRAIČIAI

Tomas Vaitelė

Nikitos Chruščiovo pažadas parodyti paskutinį kunigą per televiziją¹ gerai iliustruoja, kokią funkciją turėjo užimti nauja ir įtakinga medija. Sovietų ideologai matė televiziją kaip bažnyčios alternatyvą, dokumentuose galima rasti ir raginimų duoti įdomesnių programų sekmadieninių pamaldų metu. Dar prie Stalino nuolatinės transliacijos pradėjusi televizija lietuviškai prabilo vėliau – 1957 m. Kaip skelbė 1966 m. apybraiža „Vilniaus banga“, skirta televizijos ir radijo istorijai, tada televizijos dar neturėjo nei Graikija, nei Suomija, nei Norvegija. Sensacingas faktas skirtas sudaryti išpūdį apie sovietų valstybės pažangą, tačiau realybėje tiek SSRS centrinės televizijos kanalai, tiek vietinė Vilniaus televizijos studija dažniau asocijavosi su nuoboduliu ir ideologinių šampų reprodukcijomis.

Kiek vėliau Chruščiovo obsesiją kosmosui ir panieką religijai keitė Leonido Brežnevo stagnacija, kai kito požiūris į populiariąją kultūrą. Kaip sakė Brežnevas, „sovietinis pilietis turi teisę ilsėtis priešais televizoriaus ekraną po sunkios darbo dienos“². Sekant Vakarų tendencijomis, kine, muzikoje ir televizijoje imta ieškoti patrauklių turinio formų, kurios pritrauktų ir leistų kontroliuoti visuomenę televizijos ekrano pagalba, o „sovietiniuose Vakaruose“ atitrauktų visuomenę nuo nesunkiai pasiekiamų užsienio radijo stočių transliacijų. Ideologinėmis kliūtimis perkrautos programos vis dažniau pasislinkdavo į mažesnes auditorijas sutraukiančius transliacijų laikus.

Šis Šaltojo karo frontas ėjo nematomomis geografinėmis linijomis, kurias žymėdavo retransliatorių spinduliai, jaunimo subkultūrų paplitimas ir alternatyvų paieškos socialistiniame bloke, atliepiant vis augantį susidomėjimą Vakarų pasaulio produkcija. Kūrėjai taip pat žinojo apie bendras kultūrinės ten-

dencijas užsienyje, o dalis jų šias tendencijas matė ir savomis akimis.

TARP PRAMOGOS IR IDEOLOGIJOS

„Atėjo teletechnikas, sutaisė televizorių, prisipažino: „Niekad programos nežiūriu, ji tiek prasta, kad gėda žiūrėti.“ Prasta tai prasta, o kitokios taigi nėra. Štai Tokijo mieste atidarė pasaulinę parodą Expo-70, visas pasaulis transliavo, davė spalvotos televizijos programą iš Tokijo, Amerika tam tikslui specialų „sputniką“ išmetė į erdvę – retransliacijos reikalais, o mes, ubagai, ką matome? Rodo mums dokumentinį filmą... apie avių kirpimą Mongolijoje!“ – dienoraštyje 1970 m. skundėsi Juozas Baltušis³.

Televizijos eteryje transliuojamos lenktynės tarp gamyklų, darbininkų varžytuvės (socialistiniai realybės šou) „Darbo našumas“ ar ateizmą propaguojančios laidos buvo viena iš sovietinės kasdienybės eteryje dalių. Švietėjiška televizijos funkcija buvo vienas iš naudojamų naratyvų. Iš tiesų televizijos turinys sulaukdavo nemažai kritikos ir dėl neįdomių programų, ir dėl „dvasi- nio skurdinimo“. Populiariai medijai teko laviruoti tarp žiūrovų lūkesčių ir režimo tikslų, o tai nebuvo lengva užduotis⁴.

LSSR radijo ir televizijos komiteto pirmininkas Jonas Januitis, šiame poste praleidęs net 34-erius metus, komiteto posėdžiuose neslėpdavo frustracijos: televiziją pasiekiantys žiūrovų laišakai prašydavo daugiau naujų ir įdomių filmų, kurių televizija demonstruoti neturėjo jokių galimybių. Dažniausiai TV eteryje pasirodydavo seni, kino teatruose jau matyti filmai. Tik aštunto dešimtmečio pradžioje televizija ėmėsi didesnių meninių filmų statymo darbų, iki tol originalus TV turinys ap-

¹ Victoria Smolkin, *A Sacred Space Is Never Empty: A History of Soviet Atheism*, Princeton, New Jersey; Oxford: Princeton University Press, 2018, p. 60.

² Kristin Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*, Ithaca [N.Y.]; Lon-

don: Cornell University Press, 2011, p. 201.

³ Juozas Baltušis, *Vietoj dienoraščio, 1970–1975*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2019, p. 60.

⁴ Kristian Feigelson, „Soviet Television and Popular Mass Culture in the 1960s“, in: *Euxeinis*, 2018, t. 8, Nr. 25–26, p. 72.

siribodavo televizijos teatro pastatymais, koncertais ar dokumentinėmis apybraižomis, tačiau ir jų turinys buvo, švelniai tariant, neįkvepiantis. Pavyzdžiui, pirmojo televizijos savarankiškai kurto 1961 m. filmo *Švyturys* anonsas skelbia: „Patyręs kolūkio pirmininkas Stasys Gečas atvyksta į ekonomiškai atsilikusį Gorainių kolūkį. Menkais derliais, tuščiais aruodais ir sunykusiomis fermomis – jį pasitinka naujoji darbovietė. Kaip sekėsi pirmininkui mobilizuoti žmones darbui, įkvėpti jų pasitikėjimą savo jėgomis, surasti ekonominius resursus ir pasakoja šis telefilmą“⁵.

Per pirmąjį egzistavimo dešimtmetį (arba du penkmečius) televizija paruošė 37 trumpas dokumentines apybraižas. Dauguma jų buvo susiję su šalies pasiekimais, miestų peizažais. Vėliau apimtys augo, imtasi drąsesnių meninių projektų, per metus paruošiant vidutiniškai 20 televizijos dokumentikos ir meninių filmų juostoje. Tarp TV kūrėjų dirbo režisieriai Vidmantas Puplauskis, Kazys Musnickas, Vidmantas Bačiulis, Galina Dauguvietytė, Bronius Talačka, Henrikas Šablevičius ir kiti.

Dažniau neigiamas reakcijas sukeldavo jau pasirodę filmai ar apybraižos. Pavyzdžiui, tiek Maskvoje, tiek Lietuvos kino studijoje atmetas Vytauto Žalakevičiaus scenarijus *Visa teisybė apie Kolumbą* (1970) tuo metu „Telefilmo“ redakcijos scenarijų skyriui vadovavusio Kazimiero Pūro teigimu sukėlė nemenką konfliktą su centriniu TVR komitetu ir po premjeros buvo „padėtas ant lentynos“⁶. Nors tikslų konflikto priežasčių Pūras nenurodė, o filmo recenzijos buvo daugiau ar mažiau palankios, tačiau suveikti galėjo dvigubas Žalakevičiaus žaidimas prastumiant anksčiau du kartus atmetą scenarijų. Tiesa, pripažintų kino režisierių bendradarbiavimas su vietine televizija buvo itin retas ir išskirtinis atvejis, gerokai dažniau vietinės kino studijos gaudavo centrinės televizijos užsakymų serijiniams filmams rusų kalba. Respublikinės TV studijos buvo traktuojamos kaip esančios žemiausioje šios hierarchijos grandinėje.

Televizijos atveju iš filmo kūrėjų buvo reikalaujama nuosekliai laikytis ideologinių normatyvų, drąsesniems sprendimams trūko ne tik lėšų, bet ir kūrybinės vailios. 1963 m. vykusiame LKP CK plenumo televizijos studijos vadovui Vytautui Mikuličiui kliuvo už silpną ateistinę propagandą, kuri tik imituoja radijo laidas⁷. Kartu siūlyta imtis ir Vinco Mykoliaičio-Putino *Altorių šešėly* ekranizacijos, kurio televizijos teatro pastatymas eteryje transliuotas prieš metus, tačiau (kaip ir visi televizijos teatro pastatymai) didelės sėkmės nesulaukė.

⁵ *Televizijos filmų anotuotas katalogas (1961–1972 m.m.)*, LTSR MT TVR komitetas, Vilnius, 1973, p. 22.

⁶ „K. Pūro prisiminimai: „Kolumbas“ – lyg uždelsto veikimo mina“, in: <https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/131712/k-puro-prisiminimai-kolumbas-lyg-uzdelsto-veikimo-mina>.

⁷ LSSR LKP CK V Plenumo stenograma, 1963-02-12–13, in: *LYA LKP*,

Apie televizijos teatrą užsiminta neatsitiktinai – ankstyvojoje televizijoje tai buvo vienas pagrindinių pramoginių žanrų. Ribotų techninių galimybių ir griežtos cenzūros laikotarpiu TV teatras tapdavo tuo laukiamu pramoginiu turiniu. Tiesa, ir šis žanras buvo pasiskolin-tas iš radijo bei žymėjo sudėtingas laikotarpio sąlygas ir realaus turinio stoką.

SOVIETINIŲ SITUACIJŲ KOMEDIJA

Pirmas itin ryškus televizinės kūrybos atvejis, susijęs su televizijos teatro principu, – situacijų komedija *Petraičių šeimoje* (1965–1972). Prasidėjusi kaip trumpas 10 minučių meninis intarpas laidoje „Kultūra ir butis“, ilgainiui peraugo į atskirą serialą. Galinos Dauguvietytės režisuotos serijos transliuotos paskutinį mėnesio sekmadienį, o neįmantrūs siužetai atkūrė paprastų sovietinių piliečių kasdienybę. Serialas iki šiol laikomas ir vienu sėkmingiausių televizijos produkcijos atvejų LSSR, ir šiandien įskeliantis diskusijas apie eteryje neva kuriamą pasipriešinimo lauką, nes serialas kritiko sovietinės kasdienybės normas, trūkumus. Sovietinę televiziją nagrinėjusios Christine'os Evans teigimu, šis atvejis buvo išskirtinis, nes sujungė publicistiką ir teatrą ir atliepė plačios visuomenės lūkesčius, kadangi programose buvo vaizduojamos daugumai pažįstamos kasdienės situacijos⁸. Atvejį iš tiesų galima laikyti išskirtiniu, nes centrinės televizijos eteryje nieko panašaus nebuvo, tačiau tais pačiais metais kone identišką šeimyninę situacijų komediją apie kolūkiečių šeimą transliuoti pradėjo Estijos televizija⁹.

Formos prasme Petraičiai sekė sėkmingu JAV televizijų formatu: šešto dešimtmečio pradžioje televizija tapo įprasta laisvalaikio praleidimo forma, o jos tuometinis turinys siejamas su savotišku „aukso amžiumi“. Vienu sėkmingiausių šio laikotarpio pavyzdžių tapo situacijų komedija *I Love Lucy* (1951–1957), kurios veikėjai įkūnijo tipinę vidurinėsios klasės amerikiečių šeimą. Šis ir kiti atvejai kūrė „amerikietiško gyvenimo būdo“ idilę, kurios centre atsidadė kiekvienam amerikiečiui atpažįstamos situacijos, šeimos modelis ir butis, tipinė to laikotarpio gyvenamoji aplinka.

Petraičių šeimos vaizdinyje buvo kuriamas pagal sovietams tipinį peizažą – „chruščiovkė“, šeima ir kasdienės problemos, susijusios su blato, miesčioniškumo ir deficito sąvokomis. Simbolinis *American way of life* lietuviškoje situacijų komedijoje buvo modifikuotas į *Soviet way of life*. Nevienalaikiuose atsiminimuose tei-

f. 1771, ap. 228, b. 277, l. 47.

⁸ Christine Elaine Evans, *Between Truth and Time: A History of Soviet Central Television*, New Haven & London: Yale University Press, 2016, p. 157.

⁹ „Mis Koosta peres uudidist?“ („Kas naujo Koostų šeimoje?“) (1965–1973).

Atvirilaiškis su Vilniaus senamiesčio vaizdu. XX a. antra pusė. Juliaus Sasnausko kolekcija

giama, kad tokia forma buvo nužiūrėta ne tiesiogiai iš JAV televizijos, o išgirdus lenkišką *Kuznecovų šeimos* atitikmenį, kuris buvo transliuotas per radiją. Tačiau svarbi ne tik Lenkija, o visas komunistinių Rytų Europos šalių blokas, kurio ryšiai su kapitalistinėmis medijomis nenutrūko.

Viena žanro pionierių socialistiniame bloke laikoma Vokietijos Demokratinė Respublika, kurios televizijoje 1960 m. prasidėjo septynerius metus transliuota šeimos situacijų komedija *Heute bei Krugers (Šiandien pas Krugerius, 1960–1967)*, kurios siužetuose taip pat išjuoktos socialistinio gyvenimo ydos, šaržuotas užsienio radijo stočių klausymas, ypač kaimyninės VFR televizijos žiūrėjimas¹⁰. Čekoslovakijoje metais anksčiau debiutavo taip pat šeimos idilę vaizduojanti situacijų komedija *Rodina Blahova (1959–1960)*. Žanro prasme lietuviška televizija nepasiūlė nieko naujo, tačiau Lietuvoje tai buvo pirmas sėkmingas atvejis, kartu sukūręs ir itin pavykusį fenomeną, pirmašias televizijos žvaigždes.

Medijų tyrinėtoja Dorota Ostrowska „butų serialus“ laiko svarbiausiu socialistinių televizijų formatu,

o aplinka, kurioje vyksta veiksmas, sudarė sąlygas kritikai net ir absoliučios propagandos sąlygomis¹¹. Nors atvejai ir skiriasi, tačiau galima suformuoti ir kiek kitokią tezę – režimo sąlygomis situacijų komedijos dėl savo patrauklumo taip pat buvo pasitelkiamos kaip viena iš sovietinio „gerbūvio“ įtvirtinimo formų, kur per pramogą perteikiamas ir moralinis naratyvas, socialistinės moralės principai, šaržuojamos ydos. Kitaip tariant, tai *Šluotos* atitikmuo ekrane – kritika galima tol, kol nekvestionuoja režimo. Atsiminimuose Dauguvietytė rašė: „Kurdami „Petraičių šeimą“ skaitydavome laikraščius, dažniausiai „Tiesos“ vedamąjį. Perskaitome, kad ten kritikuoja gamyklų direktorius, na, tai ir mes kritikuojuame. Po kiek laiko direktorių nebekritikuoja, tai ir mes imamės šlavėjų, šiukšliavežių“¹². Dar įdomesnis, nors vargu ar patikimas, yra liudijimas, kad serialo kūrėjams televizijos vadovybė siūlė naudoti iš anksto įrašytą užkadrinį juoką, kuris buvo vienas pagrindinių JAV komedijų skiriamųjų bruožų.

Petraičių šeimoje buvo atkartojamos kitose socialistinėse valstybėse jau patikrintos priemonės. Veiksmas

¹⁰ Katja Kochanowski, Sascha Trultsch, Reinhold Viehoff, „An Evening with Friends and Enemies: Political Indoctrination In Popular East German Family Series“, in: *Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism*, edited by Timothy Havens, Aniko Imre and Katalin Lustyik, New York and London: Routledge, 2013, p. 85.

¹¹ Dorota Ostrowska, „The Carnival of the Absurd: Stanislaw Bareja's Alternatywy 4 and Polish Television in the 1980“, in: *Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism*, p. 69.

¹² Galina Dauguvietytė, *Dialogai su savimi*, sudarytoja Inga Liutkevičienė, Vilnius: Tyto alba, 2010, p. 189.

vyko tam laikotarpiui tipinėje aplinkoje, pavyzdžiui, 1967 m. transliuotoje serijoje išikėlimas į naują butą Žirmūnuose tampa didele problema – nekokybiškas butas, triukšmaujantys kaimynai ir blakės naujame bute; gana atvirai kalbama apie 15 metų trunkančias eiles butui gauti¹³. Kitoje serijoje planuotą vakarėlį tame pačiame bute sutrukdo iškilęs skubus reikalas – veikėjas skubiai išvyksta pasiimti per pažintis gauto deficitinio mėšlo. Komiški siužetai dažnai vyksta šventinėje aplinkoje, vaizduoja materialines laikotarpio blogybes, blato fenomeną, miesčioniškomis laikytas elgesio praktikas. Kylant įtampai tarp SSRS ir Kinijos, Petraičiai šaržavo karo grėsmės psichozę ir sklindančius gandus: „Visas

miestas kalba, kad bus karas. [...] Ir Mikaldos pranašystėse parašyta, kad geltonoji rasė valdys visą pasaulį. O jos pranašystės pildosi!“¹⁴

Iš pirmo žvilgsnio panašu, kad serialo kūrėjai žaidė režimui nepalankiomis temomis. Tačiau sąlyginio atlydžio metu viešojoje erdvėje tokių temų netrūko, satyriškiems žurnalams buvo leidžiama daugiau, o Petraičiai šiuos naratyvus tik atkartoję. Vėliau, Prahos pavasario metu populiarus serialas kaip ir likusi oficiali spauda laikėsi nuošaliai, o vėliau ir juos palietė sugriežtėjusi kontrolė, grįžta prie atsargesių temų: fiktyvių vedybų siekiant išvengti paskyrimų į darbovietes atokesniuose rajonuose, ligų simuliacijos, etc. Po Prahos pavasario serialą dar bandyta naudoti kaip vieną iš

partijos politikos ruporų, pavyzdžiui, serialo rengėjai buvo giriami už siužetą antialkoholinės propagandos tema, kuris esą suveikė kaip stipri edukacinė priemonė¹⁵, nors nutraukus serialą buvo konstatuota, kad gal vis dėlto per daug Petraičiai čierką kilnojo: „Jeigu to nebūtų buvę, gal mes ir šiandien dar turėtume savo programose pilnakrauję, klestinčią „Petraičių šeimą“. O juk viskas prasidėjo nuo nekalto pirmojo stikliuko“¹⁶. Komedijos transliacijų pabaiga praktiškai sutapo su Kalantiūnėmis Kaune 1972 m.: greičiausiai televizijos vadovybė šį atvejį traktavo kaip galintį sukelti nepageidaujamų reakcijų, nors formaliai priežastimi įvardytas laidos kūrėjų išsisėmimas¹⁷.

Nors Dauguvietytė atsiminimuose nemažai kalba apie laidos „antisistemiškumą“, tai veikiau tėra jos pačios susikurta iliuzija. *Petraičių šeimos* atvejis žymi tiek veikimo strategiją, tiek sklaidos kelius, kuriais Lietuvą pasiekdavo nauji žanrai (tiesa, su 10–15 metų embargo laikotarpiu). Šios komedijos kūrėjai žaidė dvejopą žaidimą – socialistinių principų diegimas per pramogą arba kitaip – vakarietiškas savo forma, tačiau komunistinis turiniu. Sėkmingai į televizijos ekranus iš laikraščių perkeltas satyros žanras buvo populiarus tarp žiūrovų tiek dėl visuomenei neblogai pažįstamų temų, kurios siejosi su jų kasdieny-

Atvirlaiškis su Vilniaus vaizdu. XX a. antra pusė. Juliaus Sasnausko kolekcija

¹³ „Petraičių šeimoje“ scenarijus, 1967-01-29, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 492, l. 78–96.

¹⁴ „Petraičių šeimoje“ scenarijus, 1967-11-04, in: LCVA, f. R-981, ap. 16, b. 501, l. 20–27.

¹⁵ LTSR TVR komiteto pirminės partinės organizacijos posėdžio protokolas, 1972-07-10, in: LVA LKP, f. 7688, ap. 2, b. 19, l. 47–50.

¹⁶ LTSR TVR pirminės partinės organizacijos susirinkimo protokolas Nr. 8, 1973-06-28, in: LCVA, f. 7688, ap. 2, b. 27, l. 124.

¹⁷ *Lietuvos televizija, 1957–2017: Faktai, kūrėjai, laidos*, sudarytoja Ona Pečiulienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, p. 114.

be, tiek dėl nuobodžiaus sovietinei televizijai nebūdingos laisvos formos. *Petraičių šeimos* idilė kūrė savotišką legendą, kurią perėmė ir dalis šiandieninių medijos tyrinėtojų ar žurnalistų. Tačiau atsiribojant nuo turinio, tai nebuvo forma originalus sprendimas, veikiau netiesioginio kopijavimo atvejis, kai per geografiškai arčiau Vakarų esančias šalis būdavo gaudomos populiaros tendencijos. Nuobodulys televizijoje rizikavo atstumti visuomenę nuo televizijos ir jos vartojimo, nustumiant į „priešiškų“ radijo stočių transliacijas.

IŠ BAKŪŽĖS SAMANOTOS IŠLINDĖS BLINDA

Petraičiams tebesiautėjant ekrane, televizijos redakcija ėmėsi ambicingo ir iki šiol dėl tautinių simbolių vertinamo filmo *Tadas Blinda* gamybos. Filmą atsirado panašiam kultūriniam kontekste kaip Justino Marcinkevičiaus drama *Mindaugas* ar Marijono Giedrio filmas *Herkus Mantas*, visur taikyta į istorinių sentimentų liniją. Tai nebuvo atsitiktinumas, o veikiau to laikmečio tendencija. Pirmieji istorinių sentimentų ekranizacijos bandymai nebuvo sėkmingi – Lietuvos kino studijos kurti Algirdo Dausos *Tas prakeiktas nuolankumas* (1971) ir Raimondo Vabalo *Akmuo ant akmens* (1972) sulaukė gana griežtų reakcijų, buvo itin sudėtingos ir slegiančios praeities kaimo ekranizacijos. Gerokai palankiau buvo sutiktas etnografinis filmas *Senovinės kupiškėnų vestuvės* (1971). Meno tarybos posėdžio išraše apie filmą atsiliepiama teigiamai, nors pažymėta, kad dėl kryžių gausos gali susidaryti įspūdis, jog „viskas vyksta itin religingoje aplinkoje, o kai kurie peizažai kelia ne itin vykusią sąsają su dabartiniu Lietuvos kaimu“¹⁸.

Atsigręžimas į kaimą, gamtą, miškus ir klonius ryškus ir argumentuojant sovietinio Blindos kūrimo pretenzijas. Dokumentuose filmas *Byvainės girios karalius* pristatomas kaip „istorinis-etnografinis, ryškiai socialinio turinio“, o meno tarybos svarstymo protokoluose ryški viso laikmečio kompromisų drama. „Etnografinis“ kompromisas galėjo lemti sėkmingą finansavimą pakankamai brangiam ir dideliame projektui, kuris iš pirmo žvilgsnio galėjo pasirodyti per sudėtingas televizijos galimybes. Iš tiesų tokio masto kūrybinės patirties LSSR televizija dar neturėjo, o tuometinis kūry-

binis elitas rėmėsi atsitiktiniais žmonėmis. Televizijos filmus kūrusios redakcijos „Telefilmas“ redaktorius atsiminimuose teigia, kad scenarijų rašęs Rimantas Šavelis „vos ne iš dangaus nukrito“, o režisierius Balys Bratkauskas, nors ir turėjo nemažai kūrybinio darbo patirties, tačiau galėjo būti pasirinktas vien dėl to, kad Blindos vaidmenį buvo suvaidinęs 1957 m. Akademiame teatre statytame spektaklyje pagal Gabrieliaus Žemkalnio-Landsbergio pjesę¹⁹. Blindos aktualinimas sovietmečiu neapsiėjo ir be Kosto Korsako, kuris šiek tiek perinterpretavo Žemkalnio-Landsbergio pjesę suteikdamas Blindos mitui aštrios klasių kovos tarp liaudies masių prieskonio²⁰. Korsako programa atkartota ir televizijos filme – jame nėra realių istorinių nuorodų, filmas turi antiklerikalių bruožų, išjuokiamas bajorų sluoksnius, kaimo banditų vertybinė sistema neapsibrėžia jokiais patriotiniais ir tautiniais sentimentais. Nerija Putinaitė pabrėžia, kad Blindos personažas filme yra idealus sentimentaliojo sovietinio herojaus tipas, primenantis istorinį-nacionalinį personažą su „natūraliomis vertybėmis“ ir šia prasme – ideologiškai nekenksmingas²¹.

Pateikęs pirmąją iš keturių filmo serijų Meno tarybai²², filmas buvo įvertintas teigiamai, tačiau nuskambėjusiuose pasisakymuose galima aptikti daugiau detalių apie laikmečio kūrybinių sprendimų kastravimus. Feliksas Mačianskas išskyrė, kad filme „nesiekama istorinio tikslumo, o meninės tiesos“, o istorikas Leonas Mulevičius atkreipė dėmesį, kad vaizduojamas 1863–1870 m. kontekstas yra kiek problemiškas ir gali užkliūti istorikams, nes, priešingai nei vaizduojama filme, judėjimas buvo ne vien agrarinis judėjimas, o nukreiptas prieš caro valdžią. Januitis kitose filmo dalyse siūlė „išsinuomoti geresnius arklius“, pasigedo „gražios, lyrinės bei išimintinos dainos“. Kino kritikas Eustachijus Aukštikalnis filmo siužetą apibūdino „romantine dvasia artima mūsų folklorui“²³. Šio posėdžio metu aiškėja visai kitokie vertinimo kriterijai, negu išivaizduojami reikalavimai sovietiniam istoriniam filmui. Nors komiteto viduje ir oficialiuose pranešimuose galima užčiuopti vadinamąją istorinę liniją, pats Januitis nuvažiavęs į Maskvą tuometiniam Visasąjunginio TVR komiteto pirmininkui Sergejui Lapinui neva teisinosi, kad nėra „jokių istorinių paralelių“ ir tai „paprastas nuotykių vaidybinis filmas pagal tauto-

¹⁸ Meno tarybos posėdžio protokolo išrašas, 1971-02-03, in: LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 81, l. 80.

¹⁹ „K. Pūro prisiminimai apie svieto lygintoją – „Tada Blindą“, in: <https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/131737/k-puro-prisiminimai-apie-svieto-lygintoja-tada-blinda>

²⁰ *Lietuvių tautosakos apybraiža*, vyr. redaktorius Kostas Korsakas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1963, p. 225.

²¹ Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: Prisiatikymas ir pasipriešini-*

mas sovietų Lietuvoje, Vilnius: Aidai, 2007, p. 143.

²² LTSR TVR Meno tarybos posėdžio protokolas, 1971-11-12, in: LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 82, l. 181–184. Meno taryba buvo iš TVR darbuotojų, redaktorių, režisierių ir kitų savo srities profesionalų sudarytas vidinis organas, kuris svarstė stambesnių projektų scenarijus. Konkretus scenarijus svarstymui buvo kviečiami įvairių sričių profesionalai, svarstyme dalyvavo ir scenarijaus autorius Šavelis. Aptariamuoju laikotarpiu ši organizacija atliko labiau patariamąją funkciją.

²³ LTSR TVR Meno tarybos posėdžio protokolas, 1971-11-12, in: LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 82, l. 181–184.

je gyvą „svieto lygintojo“ legendą, kurių yra kiekvieno krašto folklore²⁴.

Filmo siužetinė linija ir svarbiausios detalės po premjeros atkartotos Juozo Baltušio atsiliepime: „Garsus savo žygiais, taurumu, jautrumu paprastam laukų artojui, kenčiančiam nepasotinamų ponų dvarininkų jungą, apipintas legendomis, dešimtimis metų einančiais iš lūpų į lūpas pasakojimais, šis vardas tvirtai įėjo į pačias liaudies gelmes, kiekvieno žmogaus sąmonę ir širdį, pasidarė neatskirama mūsų istorijos, mūsų tautosakos, mūsų mintijimo ir mūsų kultūros dalis, savo šlove stovįs lygiomis šalia įžymiausių mūsų vyrų, žinomiausių vardų“²⁵. Nusaldinta recenzija tiktų kaip trafaretas proginėms kalboms tiek Lenino, tiek Antano Sniečkaus jubiliejams – tik kelis tikrinius daiktavardžius beliktų pakeisti.

VAKARŲ AGENTAS BLINDA

Blindos mitą tyręs Tomas Balkelis išskyrė tris dėmenis, kurie nulėmė filmo populiarumą: bandito legendos, lietuviškojo, etnine valstietiška tradicija pagrįsto, nacionalizmo ir socialinio konflikto susiliejimas²⁶. Tačiau svarbu pridėti ir ketvirtą dėmenį – vakarietiškos populiarosios kultūros įtaką. „Nors filmas nė iš tolo neprimena spalvotų plačiaekranių šiandienos vesternų, jis vis dar neužmirštas, įėjęs į Lietuvos kino istoriją, o svarbiausia – atspindintis tą laiką, to meto kino kalbą, filmo kūrėjų jaunystę“, – gerokai po Nepriklausomybės atkūrimo teigė Vytautas Tomkus²⁷. Aktoriaus citatoje užkoduotas lyginimas su vesternais yra būtent tai, kas nulėmė sovietinio Blindos atsiradimą: ne tik tariamos manipuliacijos lietuviškumu ar tarybiškumu, tačiau ir tuometinės televizijos vadovų ambicija pavyti ir pralenkti užsienio šalis. Blindą įkvėpė ne gamtos grožis, o Waltas Disney'us.

Vakarietišku nuotykių filmų populiarumas Sovietų Sąjungoje buvo ryškus dar stalinizmo laikais. Vienas ryškiausių to pavyzdžių – sėkmingas bandymas tuščius kino teatrų ekranus užpildyti trofėjiniais filmais. Žinomiausias šios kampanijos atvejis – masiškai lankyti iš

nacistinės Vokietijos atsivežti trofėjiniai filmai su JAV kurtomis Tarzано ekranizacijomis. 1952 m. statistika liudija apie kinematografinę sovietų negalią – net 4 iš 5 populiariausių tų metų filmų buvo susiję su bulvarinio Edgardo Rice'o Burroughso herojaus ekranizacija²⁸. Josifas Brodskis net teigė, kad šie filmai destalinizacijai įtakos turėjo daugiau nei Nikitos Chruščiovo kalbos XX ir vėlesniuose partijos suvažiavimuose²⁹. Nutiko taip dėl paties Stalino aplinkos teroro prieš menininkus, kurių filmai nuolatos užkliūdavo cenzūros aparate: 1950 m. kino teatrus pasiekė 10, o 1951 m. – vos 9 pačių sovietų kurti filmai³⁰.

Vėlesniu laikotarpiu užsienio kino filmų demonstravimas neoficialiai įgijo „Bardot technikos“ pavadinimą ir buvo tiesiogiai susijęs su ekonominiais niuansais – stringant bilietų pardavimams į vietinius filmus, užsienio kino juostos leisdavo atstatyti piniginių kino teatrų finansinį balansą³¹. 1962 m. įsigytas Johno Sturgesso vesternas *The Magnificent Seven* užpildė sovietinius kino teatrus ir tapo jaunimo kulto objektu³², kartu su Stanley'io Kubricko *Spartaku* padarė didžiulę įtaką jaunimui ir sovietinei kinematografijai, kuri vis dažniau ieškodavo lengvesnio žanro. Okupuotoje Lietuvoje situacija buvo panaši: 1968 m. LSSR kinematografijos komiteto pirmininko Vytauto Baniulio skundas Ministrų Tarybai, kuriame nuogaustaujama, kad geriausi seansų laikai kino teatruose užleidžiami vakarietiškiems veiksmo filmams³³.

Perfrazuojant klasikų – negalime lyginti kino ir televizijos, bet palyginkime. Atsiminimuose Januitis nurodo visiškai pragmatišką Blindos atsiradimo priežastį: „Paaugliai ypač pamėgo vengrų TV filmą *Kapitonas Tenkešas*, kurį moksleivių atostogų dienomis sukdavome ir sukdavome. Būtinai reikėjo filmo su lietuvišku romantišku herojumi“³⁴. „Atšilimo“ laikotarpiu kurtas serialas apie XVIII a. pradžioje, Rakošio sukilimo metu vykusią kovą prieš Habsburgus. Anot Aniko Imre, serialo scenarijaus autorius Ferencas Örsi teigė, kad televizijos serialas atsirado po to, kai baigėsi importuoti Robino Hudo ir Zoro serialai Vengrijos televizijoje³⁵.

²⁴ Jonas Januitis, *Užvakar ir šiandien: 35 metai eterio tarnyboje*, Vilnius: Rosma, 1998, p. 331–332.

²⁵ Juozas Baltušis, „Tadaį Blindai“, in: *Kalba Vilnius*, 1973, Nr. 11, p. 3.

²⁶ Tomas Balkelis, „Tado Blindos mitas“, in: *Istorinės realybės ir mitai nacionalinėse kultūrose: Dabarties vizija*, sudarytoja Rita Repšienė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009, p. 90.

²⁷ „Mylimiausias Vytauto Tomkaus vaidmuo – Blinda, svieto lygintojas, išlikęs archyvuose kadruose“, in: <https://www.lrt.lt/naujienos/veidai/14/1745782/mylimiausias-vytauto-tomkaus-vaidmuo-blinda-svieto-lygintojas-iskikes-archyvuose-kadruose>.

²⁸ Kristin Roth-Ey, *op. cit.*, p. 39.

²⁹ Audrius Dambrauskas, *Kinematografinė kultūra Lietuvoje 1926–1944 m.: Tarp pramogos ir ideologijos: Daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020, p. 95.

³⁰ Tony Shaw, Denise Youngblood, *Cinematic Cold War: The American and Soviet Struggle for Hearts and Minds*, Lawrence: University

Press of Kansas, 2010, p. 40.

³¹ Ana Mikonis-Railienė, Lina Kaminskaitė-Jančorienė, *Kinas sovietų Lietuvoje: Sistema, filmai, režisieriai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 338.

³² Sergei I. Zhuk, *Rock and Roll in the Rocket City: The West, Identity, and Ideology in Soviet Dniepropetrovsk, 1960–1985*, Washington [D.C.]: Woodrow Wilson Center Press; Baltimore [Md.]: Johns Hopkins University Press, 2010, p. 126–127.

³³ LTSR MT Valstybinio Kinematografijos komiteto pirmininko Vytauto Baniulio laiškas LKP CK, 1968-06-02, in: *LLMA*, f. 473, ap. 1, b. 143, l. 83.

³⁴ Jonas Januitis, *op. cit.*, p. 333.

³⁵ Aniko Imre, „Adventures in Early Socialist Television Edutainment“, in: *Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism*, p. 40.

Disney'aus 1957 m. Zoro televizijos serijų įtaka daugiau nei akivaizdi ne tik siužetine linija – visi trys (Blinda, Tenkešas ir Zoro) TV filmai net prasideda itin panašia scena su raiteliu.

Politinio atšilimo tarp Rytų ir Vakarų laikotarpiu populiariosios Vakarų kultūros invazija į SSRS buvo akivaizdi. Televizijoje ryškiu tokio „suartėjimo“ simboliu tapo pirmojo vakarietiško serialo *Forsaitų saga* transliacijos 1971 m. sąjunginės (Maskvos) televizijos eteryje. SSRS teises į šį britų televizijos serialą įsigijo 1968 m., tačiau eteryje jis parodytas tik po trejų metų³⁶. Vėlyvą serialo paleidimą į eterį galėjo lemti ir Prahos pavasaris, trumpam pristabdęs Šaltojo karo atšilimą. Britiškos *Forsaitų sagos* įtaka jaučiama tiek Meno tarybos posėdžio protokoluose, kuriuose Blinda lyginamas su šiuo serialu, tiek itin pompastiškoje Sauliaus Macaičio recenzijoje *Tiesoje*³⁷.

Socialistinių „tenkešų“ ar „forsaitų“ pagal identišką schemą buvo prikurti daugumoje socialistinio lagerio valstybių: Vengrija 1971 m. išleido *Szandor Rosa* – filmą apie mitinį personažą su Blindai identiška istorija, Lenkijoje buvo kuriamas *Janošekas*, Rumunijoje pastatyti bent keli tokie filmai. 1974 m. pasirodžiusi sovietinės televizijos klasika *17 pavasario akimirkų* ir pagrindinis veikėjas Otto von Stirlitzas neišvengė palyginimų su Vakaruose populiariu Jameso Bondo herojumi. Net ir populiarios Leonido Gaidajaus komedijos veikiau buvo „nužiūrėtos“ nuo pramoginio vakarietiško kino. Sabina Mihelj išskiria, kad devinto dešimtmečio pradžioje apie 43 proc. Rytų Europos televizijos programų buvo importuojama iš Vakarų Europos šalių. Pavyzdžiui, Vengrijoje šis skaičius siekė 40 proc., iš kurių absoliučią daugumą sudarė JAV televizijos produkcija³⁸.

Televizijos istorikė Aniko Imre socialistinių nuotykių filmų fenomeną išskiria kaip dar vieną propagandinio darbo lauką: „Dauguma komunistinių režimų anksti suprato, kad norint sutelkti propagandos potencialą, reikia daugiau nei tik drausti užsienio programas. [...] Nacionalizmas tapo kertiniu komunistinės valdžios akmeniu regionuose, o televizija – esminiu instrumentu nacionalinei edukacinei pramogai (angl. *edutainment*)“³⁹. Nors šioje citatoje kalbama apie satelitinių valstybių atvejį, tačiau tai tinka ir LSSR, kurioje įtakos iš Lenkijos, Čekoslovakijos ar Vengrijos buvo itin gajos.

„Pirmasis lietuviškas televizijos daugiaserijinis meninis filmas „Tadas Blinda“ labai išpopuliarino Lietuvos

televiziją. Filmą labai gerai sutiktas ir priimtas. Žiūrovai tikisi jo tęsinio“, – rašyta LTSR TVR laiškų skyriaus pažymoje 1973 m.⁴⁰ Nors projektas buvo sėkmingas, tačiau tęsinio nebuvo, o kito stambaus meninio filmo – Talačkos *Raudonmedžio rojaus* ekranizacija televiziją pasiekė tik po aštuonerių metų. Šaltiniai nutyli, kodėl sėkmingas projektas neįsuko naujų nuotykių filmų vairo, bet galima numanyti, kad Blindos biudžeto eilutė gerokai viršijo metinius planus.

Blindos vaizdinys buvo svarbus sovietmečiu, bent iš dalies svarbus jis lieka ir dabar. Tačiau priešingai nei galima numanyti, Tadas Blinda nebuvo lietuviškosios nomenklatūros kovos už „savąjį nacionalizmą“ vaisius. Nors veikėju gana nesunku manipuluoti, o jo kuriamą istorinę liniją prisideda prie tam tikrų manipuliacijų istorinėmis temomis, iš tiesų Blinda buvo paveiktas ne kažkokių nacionalinių jausmų, o to laikmečio tendencijų, kurios skatino ir vertė ieškoti panašių formų ir skolintis tam tikrus vaizdinius būtent iš Vakarų ar kitų sėkmingai kuriančių socialistinių respublikų pavyzdžių.

Gerokai po Petraičių ir Blindos, 1987 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje, prie Adomo Mickevičiaus paminklo vyko pirmas nesankcionuotas, Lietuvos laisvės lygos organizuotas mitingas. Po mitingo televizija greitai sukūrė keliolikos minučių filmą *Akmuo užantyje*, neva demaskuojantį mitingo dalyvius: įprasta forma diskredituoti mitingo organizatoriai, jų tikslai. Tačiau tą pačią dieną, sekmadienį, 12 val. vietinė televizija elgėsi gana neįprastai. Vietoj estradinės muzikos koncerto *Komjaunimo tiesoje* skelbtose televizijos programose anonsuota: „12.05 – Pasaulio šalių estrada. Dalyvauja Sandra, Dž. Raš, P. Gabrielis, L. Beolkatti, P. Makartnis, ansambliai „Modern Talking“, „A-ha“, „Simply red“, „Queen“, „Deep purple“ ir kt.“⁴¹ Šis pavyzdys gali pasirodyti kaip iškreptantis iš konteksto, tačiau jis iliustruoja gana dvilypę sovietinės televizijos padėtį, kai pasitelkiant patrauklią formą bandoma atitraukti dėmesį. Tiek *Petraičių šeimoje*, tiek *Tado Blindos* atvejai kalba apie keistą populiariosios kultūros padėtį sovietmečio televizijoje: kol oficialiai buvo kritikuojama dauguma vakarietiškos kultūros formų ir apraiškų, kartu buvo kuriamas pseudovakarietiškas populiariosios sovietinės kultūros laukas, turėjęs atitraukti tarybinius piliečius nuo negražių ir netinkamų veiklų. ❧

³⁶ „Forsyte Saga Starts Run on Soviet TV“, in: <https://www.nytimes.com/1971/07/09/archives/forsyte-saga-starts-run-on-soviet-tv.html>.

³⁷ „Prisimenu kiekvieną vakarą, kai vakarop miestas aptuštėdavo: televizija transliavo „Forsaitų saga“. Reginį, atrodytu, be galo ir be krašto, kiekvieną vakarą atnešantį vis kažką imponuojančio ir naujo“ (Saulius Macaitis, „Keturi vakarai su Tadu Blindai“, in: *Tiesa*, 1973-03-10).

³⁸ Sabina Mihelj, „Television Entertainment in Socialist Eastern Euro-

pe: Between Cold War Politics and Global Developments“, in: *Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism*, p. 16.

³⁹ Aniko Imre, *TV Socialism*, Durham: Duke University Press, 2016, p. 134.

⁴⁰ Pažyma apie laiškus, gautus valstybiniame televizijos ir radijo komitete 1973 metais, in: LCVA, f. 981, ap. 2, b. 103, l. 78.

⁴¹ „tv“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1987-08-21, Nr. 161, p. 4.

VOKIŠKI KRISTIJONO DONELAIČIO EILĖRAŠČIAI

Vaidas Šeferis

Vokiškoji Kristijono Donelaičio poezija nėra taip dažnai minima ir tiriama, kaip lietuviškoji jo kūryba. Čia, matyt, nemažai lemia menka tekstų apimtis – yra žinomi tik trys palyginti trumpi vokiški Donelaičio eilėraščiai, tad medžiagos tyrimams mažoka. Antra, ši jo kūrybos dalis, kitaip nei lietuviškieji tekstai, pirmųjų leidejų ir tyrėjų buvo vertinama nepalankiai: Liudvikas Rėza vokiškose Donelaičio eilėse pasigedo poetinio užmojo, o Ludwigas Passarge apie jas atsainiai prasarė, kad konvencionaliau esą neįmanoma beeiliuoti. Vienintelis Franzas Tetzneris vokiškus Donelaičio eilėraščius skelbė kaip pilnavertę jo palikimo dalį. Lietuviškojoje donelaitikoje vokiški Donelaičio tekstai dėl kalbinio barjero taip pat reflektuojami rečiau nei *Metai* ar pasakėčios. Dėl viso šito vokiškoji Donelaičio kūryba kartais yra nepamatuotai vertinama kaip marginalinė jo literatūrinio palikimo dalis.

Kita vertus, nors vokiškiems Donelaičio eilėraščiams skirtų specialių tyrimų nėra gausu, šio tekstų klodo negalima pavadinti netyrinėtu ar apleistu, nes vokiškos Donelaičio eilės jau XIX a. buvo įtrauktos į filologinę apyvartą. Iš ankstyvųjų tyrėjų didžiausias įnašas čia priklauso Rėzai ir Tetzneriui, kurie XIX a. paskelbė pirmąsias vokiškų Donelaičio eilėraščių publikacijas ir interpretacijas. Vėliau eilėraščiai buvo daug kartų iš naujo publikuoti, esama kelių vertimų į lietuvių kalbą variantų¹. XX a. šį Donelaičio kūrybos klodą interpretavo Leonas Gineitis, o iš naujausių tyrimų minėtinas Dalios Dilytės ir Alinos Kuzborskos įnašas – abi tyrėjos nepriklausomai viena nuo kitos paskelbė seriją naujų vokiškų Donelaičio eilėraščių interpretacijų. Tad susiklosčiusią situaciją galima būtų pavadinti „filologinės ramybės“ būseną – dabartinė tyrimų padėtis atrodo priimtina, iš vokiškų Donelaičio eilėraščių tartum nebesitikima nieko naujo.

¹ Išsamiaj visų šių leidimų ir vertimų apžvalgą bei mokslinį vokiškų Donelaičio eilėraščių leidimą žr. Mikas Vaicekauskas, Daiva Krištopaitienė, Vilma Zubaitienė, „Išvadas: poetiniai tekstai“, in: Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, t. II: *Poetiniai tekstai: „Metų“ eilutės ir žodžių junginiai. „Metų“ fragmentas. „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbę“*. Pasakėčios. Eilėraščiai. Kiti eilėraščiai: Dokumentiniai ir kritiniai lei-

vis dėlto įdėmesnis žvilgsnis atskleidžia, kad ši tekstų grupė slepia nemažai staigmenų. Išsamiai jų šaltinių, atsiradimo impulsų ir biografinio konteksto analizė leidžia pateikti naujų duomenų dėl eilėraščių datavimo ir jų žanrinės tapatybės, kartu versdama atsisakyti kai kurių filologinėje apyvartoje įsitvirtinusių teiginių apie šiuos tekstus. Visa tai svariai papildo ir keičia bendrą Donelaičio kūrybos vaizdą bei jos chronologiją. Šiame straipsnyje kaip tik ir norėtume aptarti kelias tokias filologines „staigmenas“.

Techninės pastabos: 1) vokiški Donelaičio eilėraščiai neturi autorinių antraščių, todėl jų pavadinimai teikiami pagal pirmąją vokiško teksto eilutę. Esama kelių skirtingų vertimų į lietuvių kalbą, kurių pirmosios eilutės nesutampa, tad lietuviški pavadinimų atitikmenys nėra nusistovėję, todėl vengdami painiavos toliau tekste lietuviškų eilėraščių pavadinimų nevartosime; 2) kadangi mūsų atliktas tyrimas remiasi vokiškų tekstų analize, kurioje svarbi vieta tenka ne tik semantiniams, bet ir grafiniams teksto santykiams (eilučių skaičiui, jų sekai, tarpusavio atstumui ir kt.), eilėraščius cituosime vokiškai su mūsų pačių teikiamu techniniu (pažodiniu) vertimu į lietuvių kalbą, neatsižvelgdami į lietuviškų literatūrinių vertimų tradiciją.

„IHR SCHATTEN SCHNELLER ZEIT“

Šio eiliuoto Donelaičio teksto rankraštis nežinomas. 1818 m. jį paskelbė Rėza savo įvade pirmajam *Metų* leidimui². Rėzos publikacija yra vienintelis šio teksto šaltinis, o joje teikiama teksto forma laikoma artimiausia dingusiam originalui – čia perteikiame ją pilna apimtimi (techninį vertimą teikiame tik prie analizėje naudojamų citatų):

dimai, vertimai, sudarė Mikas Vaicekauskas, dokumentinius tekstus parengė Mikas Vaicekauskas, kritinius tekstus parengė Daiva Krištopaitienė ir Mikas Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. lxxvii–lxxviii, cxxxiii–cxxxviii, 144–161; toliau tekste – KDR II.

Ihr Schatten schneller Zeit, ihr leicht beschwingten Stunden!
 Du zwanzig Jahr hindurch empfundner Augenblick,
 Dein Nichts ist schon dahin, dein Alles ist verschwunden:
 Die Liebe ruft umsonst was sie geliebt zurück. –
 Dochseyeinmal verschmerzt, ihr unbarmherzigen Schmerzen!
 Ihr Seufzer geht zur Ruh, ihr Thraenen haltet ein;
 Komm Freude, komm zurück zum gramverzehrten Herzen
 Und laße meinen Freund nun wieder froehlich seyn!
 Der buntbebluemte Mai erschien mit seinen Lenzen,
 Und ließ sein Galakleid an allen Orten sehn;
 Die Flora ging ihm nach mit ihren Blumenkränzen
 Und hieß den Balsamduft durch unsre Luefte wehn.
 Gleich toente Wald und Feld von muntern Frueblingsliedern,
 Und Groß und Klein erschien mit seinem Saitenspiel.
 Das Echo hoerte man in Wiederhall erwiedern,
 Bis es mit seinem Nichts in seinem Nichts zerfiel. etc.
 Und wie? soll nur ein Mensch allein sein Unglück zaehlen,
 Und ohne Muth und Trost auf seinem Posten stehn?
 O nein, ihm ist die Welt zum Paradies gegeben
 Und nicht wie Heraklit nur Thraenen drin zu seh'n.³

Būtina atkreipti dėmesį, kad „Ihr Schatten schneller Zeit“ nėra nei vientisas baigtinis tekstas, nei eilėraštis, nors literatūrinėje apyvartoje šie teiginiai yra gana įsigalėję: kaip rodo 15-os teksto eilutės pabaigoje įrašyta ligatūra „etc.“, paskelbtą teksto ištrauką sudaro du fragmentai (1–15 eil. ir 16–20 eil.), tarp kurių būta nežinomos apimties intarpo. Iš Rėzos pateiktų duomenų neįmanoma nustatyti nei pilnos „Ihr Schatten schneller Zeit“ apimties, nei tikslesnio dviejų pacituotų fragmentų nuotolio originale.

Rėza „Ihr Schatten schneller Zeit“ vadina poetiniu laišku ir teigia cituojąs jo pradžią (vok. „der Anfang einer poetischen Epistel“⁴). Jis šio teksto nedatavo, tačiau paminėjo, kad laiškas buvęs skirtas amtsrotui Donalėičiui⁵ – rašytojo giminaičiui – paguosti po žmonos mirties. Gausiuose vėlesniuose šio teksto leidimuose jis taip pat buvo teikiamas be datos. Donalėičio *Bibliografijos rodyklėje* (2015) tekstas datuojamas 1774 m., tačiau nekomentuojama, kokiais argumentais remiantis pasirinkta ši data⁶. Naujųjų Donalėičio *Raštų* t. II įvade teigiama, kad „Ihr Schatten schneller Zeit“ yra brandaus

amžiaus rašytojo kūrinys, atsiradęs galbūt panašiu laiku, kaip ir kiti du vokiški Donalėičio eilėraščiai⁷. Kiek mums žinoma, „Ihr Schatten schneller Zeit“ datavimo klausimas ligi šiol nebuvo specialiai tyrinėtas.

Pirmoji filologinė staigmena kaip tik ir susijusi su tikslu „Ihr Schatten schneller Zeit“ datavimu. Mat teksto adresato, Zaumarų (vok. *Sommerau*) amtsroto Georgo Albrechto Donalėičiaus gyvenimas yra išsamiai aprašytas jo pomirtinėje biografijoje, kuri buvo išspausdinta 1793 m. tęstiniam leidinyje *Annalen des Königreichs Preussen*⁸. Joje rašoma, kad Donalėičius buvo vedęs du kartus: pirmoji santuoka truko nuo 1749 m. rugsėjo 19 d. iki 1769 m. sausio 20 d., kai jo žmona mirė pagimdžiusi jam penkioliktaį vaiką. Antrą kartą jis vedė praėjus lygiai pusei metų po pirmosios žmonos mirties, 1769 m. liepos 20 d.⁹ Sugretinę šiuos duomenis su „Ihr Schatten schneller Zeit“ tekstu bei Rėzos komentarais, galime formuluoti pirmąją išvadą dėl teksto datavimo: jis galėjo atsirasti tik po 1769 m. sausio 20 d., t. y. po pirmosios žmonos mirties. Žinodami Donalėičiaus pirmųjų vedybų ir pirmosios žmonos mirties datas, galime patikimai interpretuoti ir pačiame tekste esančią chronologinę nuorodą „Du zwanzig Jahr hindurch empfundner Augenblick“ („tu, dvidešimt metų trukusi akimirka“): čia be jokios abejonės kalbama apie pirmąją Donalėičiaus santuoką, kuri truko lygiai 20 metų. Pirmasis šią nuorodą taip interpretavo Gineitis 1977 m. Donalėičio *Raštų* komentaruose¹⁰. Kuzborskos siūloma prielaida, kad tekstas atsirado prabėgus 20 metų nuo amtsroto Donalėičiaus sutuoktinės mirties kaip paguoda vis dar gedinčiam giminaičiui¹¹, šių duomenų kontekste, deja, tampa nepriimtina: toks skaitymas verstų nukelti teksto atsiradimą į 1789 m., t. y. jau po Donalėičio mirties.

Tačiau dera atkreipti dėmesį ir į antrąsias Donalėičiaus vedybas: 1769 m. liepos 20 d. Zaumarų amtsrotas vedė antrą kartą. Tokia greita, beveik skubota santuoka, prabėgus vos pusei metų po pirmosios žmonos mirties, ir pats „Ihr Schatten schneller Zeit“ turinys verčia susimąstyti dėl žanrinės šio eiliuoto teksto tapatybės. Anot Rėzos, šis literatūrinis laiškas turėjęs paguosti adresatą po sutuoktinės mirties, tačiau skaitant „Ihr Schatten schneller Zeit“ krinta į akis, kad tekste liūde-

² [Martynas Liudvikas Rėza], „Vorbericht“, in: *Das Jahr in vier Gesängen*, ein laendliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donalėičis, genannt Donalėičius, in gleichem Versmass ins Deutsche uebertragen von D. Ludwig Jedemin Rhesa, Prof. d. Theol., Koenigsberg: gedruckt in der Koenigl. Hartungschon Hofbuchdruckerei, 1818, p. XIX–XX; naujausią šio teksto mokslinį leidimą ir visus literatūrinius vertimus į lietuvių kalbą žr. KDR II, p. 144–148.

³ [Martynas Liudvikas Rėza], *op. cit.*, p. XIX–XX.

⁴ *Ibid.*

⁵ Pilnas vardas – Georgas Albrechtas Donalėičius (1719–1792).

⁶ *Kristijonas Donalėičius: Bibliografijos rodyklė*, sudarė Daiva Narbutienė, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2015, p. 29, 31.

⁷ Mikas Vaicekauskas, Daiva Krištopaitienė, Vilma Zubaitienė, *op. cit.*, p. xxxix.

⁸ Krüger, „Leben und Charakterzeichnung des verstorbenen Amtsrath George Albrecht Donalėičius“, in: *Annalen des Königreichs Preussen*, Herausgegeben von Ludwig von Baczko, t. 2 (3), Königsberg: Bey Friedrich Nicolovius, 1793, p. 1–32.

⁹ *Ibid.*, p. 8–9.

¹⁰ Leonas Gineitis, „K. Donalėičio raštų komentarai“, in: Kristijonas Donalėičius, *Raštai*, redakcinė komisija Kostas Korsakas (pirm.), Kostas Doveika, Leonas Gineitis, Jonas Kabelka, Kazys Ulvydas, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1977, p. 390.

¹¹ Alina Kuzborska, „Deutsche Gedichte von Kristijonas Donalėičius“, in: *Annaberger Annalen*, 2005, Nr. 13, p. 166.

siui ir gedului tenka palyginti nedaug vietos: apie šiuos jausmus kalbama pirmose keturiose eilutėse, o toliau teksto retorika ir simbolika pasikeičia susitelkdama į džiaugsmo, grožio ir linksmumo temas. Adresatas raginamas pamiršti liūdesį, vėl būti laimingas, žvilgsnis nukrypsta į gyvybę trykštančios pavasarinės gamtos panoramą, raginama nelikti vienišam:

Komm Freude, komm zurück zum gramverzehrten Herzen
Und laße meinen Freund nun wieder froehlich seyn!

[...]

Und wie? soll nur ein Mensch allein sein Unglück zaehlen,
Und ohne Muth und Trost auf seinem Posten stehn?

O nein, ihm ist die Welt zum Paradies gegeben

Und nicht wie Heraklit nur Thraenen drin zu seh'n.

Eikš, džiaugsmo, grįžk į sielvarto išėstą širdį

Ir leisk mano draugui vėl būti linksmam!

[...]

Bet kaip gi žmogui derėtų vienišam kęsti savo nelaimę
Ir be drašos bei paguodos stovėti savo poste?

O ne, pasaulis jam suteiktas kaip rojus,

O ne tam, kad jame, kaip Herakleitas, regėtų vien ašaras.

Dilytė, komentuodama šiuos raginimus pamiršti sielvartą, pastebi, kad tekstas veikiausiai atsirado ne tuojau po amtsroto Donaliciojus sutuoktinės mirties, o praėjus tam tikram laikui¹². Taigi čia ji „Ihr Schatten schneller Zeit“ nelaiko tekstu, kuris reaguotų į aktualią artimo žmogaus mirties situaciją, ir įžvelgia reikšmingą chronologinį teksto nuotolį nuo pačios netekties. Kuzborskos atlikta išsami šio teksto analizė savo ruožtu parodė, kad „Ihr Schatten schneller Zeit“ priklauso anakreontinės poezijos rūšiai, kurioje vaizduojamas visų pirma džiaugsmas pasauliu ir gyvenimu, žavimasi meile, draugyste, susitelkiama į linksmumą, skonėjimąsi vynu, į džiūgaujantią gyvūniją ir augaliją. Tyrėja taikliai pastebi, kad tai vienintelis Donelaičio tekstas, kuriame lengvai paliečiama meilės tema¹³.

Visi paminėti šio eiliuoto teksto požymiai nedera su paguodos tekstų žanrine konvencija: „Ihr Schatten schneller Zeit“ tartum prasilenkia su Rėzos teikiamu jų apibūdinimu – pomirtiniam tekstui čia per daug džiūgavimo ir linksmumo. Ši poetinė ištarmė tampa kur kas suprantamesnė tekstą skaitant antrųjų Donaliciojus vedybų kontekste: įveiktos širdgėlos ir iš naujo atrandamo džiaugsmo tema akivaizdžiai atliepia amtsroto

gyvenimo įvykius. Sąsaja tarp poetinio teksto ženklų ir jų biografinės referencijos labai ryški: po laidotuvių keliamos vestuvės, gedulą keičia džiaugsmas, vienatvė – buvimas su kitu. Pagrindinė „Ihr Schatten schneller Zeit“ tema yra ne sielvartas ir paguoda, o gyvenimo džiaugsmo poetinė ir filosofinė legitimacija: šis tekstas savotiškai pateisina ir palaimina antrąsias adresato vestuves. Todėl „Ihr Schatten schneller Zeit“ atsiradimas tiesiogiai sietinas su antrosiomis Georgo Albrechto Donaliciojus sutuoktuvėmis.

Išsamiau dera komentuoti ir žanrinę „Ihr Schatten schneller Zeit“ identifikaciją. Kaip minėta, Rėza šį tekstą pavadino paguodos laišku. Tai suponuotų, kad „Ihr Schatten schneller Zeit“ funkcionavo kaip rašytinis kūrinys. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Rėza paskelbė teksto variantą, kurį Donelaitis buvo pasilikęs sau: 1818 m. *Metų* leidimą Rėza rengė iš paties rašytojo rankraščių, todėl „Ihr Schatten schneller Zeit“ originalas taip pat turėjo būti tarp asmeninių Donelaičio raštų. Iš Rėzos pateiktų duomenų neįmanoma tiesiogiai spręsti, kaip ir kada tekstas buvo perduotas amtsrotui Donaliciojui. O kontekstiniai duomenys skatina „Ihr Schatten schneller Zeit“ laikyti veikiausiai žodinės literatūros pavyzdžiu: tikėtina, kad Donelaitis savo kūrinį galėjo asmeniškai perskaityti savo giminaičio vestuvėse. Viena vertus, tai atlieptų bendrąją XVIII a. kultūrinę situaciją, kurioje žodinė literatūros perdavimo tradicija tebebuvo esminė meninės komunikacijos dalis¹⁴, kita vertus, tokia interpretacija atitiktų paties Donelaičio literatūrinę praktiką, paliudytą kituose jo laiškuose, iš kurių patikimai žinome, kad rašytojas savo kūrinis balsu skaitydavęs savo bičiuliams. Pagaliau tas faktas, kad „Ihr Schatten schneller Zeit“ rankraštis niekada nebuvo įtrauktas į archyvinę bylą su kitais Donelaičio kūriniais (ir dingo veikiausiai dar XIX a.), liudija, jog Rėza šio teksto nelaikė *Metų* autografams lygiaverčiu rašytiniu artefaktu. Visa tai gana įtaigiai liudija, kad „Ihr Schatten schneller Zeit“ veikiausiai funkcionavo kaip sakinys tekstas. Tokia interpretacija neneigia galimos paralelinės rašytinės komunikacijos tarp Tolminkiemio ir Zaumarų, tačiau naujame biografiniame kontekste „Ihr Schatten schneller Zeit“ įgauna ryškių eiliuotos vestuvinės kalbos bruožų.

Viena vertus, vestuvinė „Ihr Schatten schneller Zeit“ interpretacija leidžia sklandžiau suvokti šį eiliuotą tekstą ir remiasi patikimu šaltiniu – adresato biografija, kita vertus – ji kertasi su Rėzos pateiktu šio teksto kaip paguodos laiško apibūdinimu. Išspręsti šią dilemą

¹² Dalia Dilytė, „Filosofinė paguodos eilėraščio gelmė“, in: Dalia Dilytė, *Kristijonas Donelaitis ir Antika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 23.

¹³ Alina Kuzborska, *op. cit.*, p. 166–167; Alina Kuzborska, „Kristijonas Donelaitis vel Christian Donalitus als deutscher Dichter und Aufklärer“, in: Christiane Schiller, Harald Bichlmeier, Silke Brohm (Hrsg.),

Pfarrer – Dichter – Mechanikus: Donelaitis im kulturellen Kontext seiner Zeit, (ser. *Schriftenreihe der Gesellschaft für Baltische Studien*, t. 4), Hamburg: Baar-Verlag, 2021, p. 108–109.

¹⁴ Jürgen Joachimsthaler, „Donelaitis im literarischen Kontext seiner Zeit“, in: *Annaberger Annalen*, 2014, Nr. 22, p. 13–14.

nelengva, nes Rėza vienintelis skaitė dingusį kūrinio rankraštį, todėl jo ištarmės apie „Ihr Schatten schneller Zeit“ tampa lemiamomis. Pažvelkime į susiklosčiusią situaciją įdėmiau – ar Rėzos pateikti teiginiai patikimi?

Skaitydami „Ihr Schatten schneller Zeit“ kaip paguodos tekstą, interpretacijos atskaitos tašką pasirenkame remdamiesi ne Donelaičio valia, ne imanentiniais paties teksto bruožais ir ne kontekstiniais amtsroto Donaliciaus biografijos duomenimis, o vien tik Rėzos autoritetu. Taigi atsidiuriame toje pačioje teksto recepcijos situacijoje, kuri susiklostė ir pirmojo *Metų* leidimo atveju, kai Rėzos įvesta teksto redakcija smarkiai iškreipė originalaus Donelaičio teksto paviršių ir gelmę: Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas, po 50 metų iš naujo dirbdamas su pirminiais šaltiniais, Rėzos elgesį vadino tiesiog savivale. Tad jei Rėzos redakcinė intervencija *Metuose* daug kur prasilenkia su autoriaus valia, kodėl turėtume besąlygiškai pasitikėti tame pačiame leidime skelbiamais teiginiais apie „Ihr Schatten schneller Zeit“? Žinant, kaip smarkiai Rėza manipulavo *Metų* tekstu, ir matant panašius jo redagavimo pėdsakus „Ihr Schatten schneller Zeit“ (tekstas skelbiamas suskaidytas fragmentais ir sutrumpintas), Rėzos ištarmės apie šį kūrinį dera vertinti su didele atsarga. Jo teikiamas apibūdinimas, kad tai esąs paguodos laiškas, gali būti netikslus teiginys, brūkštelėtas neįsigilinus į situaciją. Rėzai nebuvo žinoma Zaumarų Donaliciaus biografija ir antrųjų jo vestuvių faktas – antraip jis tikrai būtų paminėjęs, kad „Ihr Schatten schneller Zeit“ kalbama apie *pirmosios* žmonos mirtį. Atsižvelgiant į tai, kad ir kiti 1818 m. *Metų* „Įvade“ Rėzos pateikti biografiniai Donelaičio duomenys buvo gana netikslūs, nėra pagrindo galvoti, jog jo ištarmės apie „Ihr Schatten schneller Zeit“ buvo paremtos gilia situacijos analize. Rėzos komentaras veikiausiai kilo iš paviršinio, pirminio teksto išpūdzio, kurį lėmė gedulinga teksto pradžia. Ir nors jo pateiktas „Ihr Schatten schneller Zeit“ apibūdinimas tebelieka svarbus eilėraščio interpretacijos elementas, vis dėlto jo neturėtume laikyti galutine ir neginčijama ištarme.

Atsižvelgdami į visas suminėtas aplinkybes, siūlome tokias išvadas dėl „Ihr Schatten schneller Zeit“ datavimo ir žanrinės identifikacijos: šis tekstas buvo parašytas ne anksčiau negu 1769 m. sausio 20 d., o įtikimiausia jo atsiradimo data yra 1769 m. liepos pradžia ar vidurys, t. y. prieš antrąsias Georgo Albrechto Donaliciaus vestuves. „Ihr Schatten schneller Zeit“ laikytinas Donelaičio proginės poezijos pavyzdžiu – eiliuotos vestuvių kalbos užrašu.

„UNSCHULD SEY MEIN GANZES LEBEN“

Šį eilėraštį Donelaitis įrašė Tolminkiemio 1755–1773 m. krikšto metrikų knygoje, kuri neišliko, todėl

eilėraščio tekstą žinome tik iš pirmosios jo publikacijos: 1896 m. Tetzneris žurnale *Altpreussische Monatsschrift* paskelbė pluoštą ištraukų iš Tolminkiemio krikšto metrikų, tarp jų – ir „Unschuld sey mein ganzes Leben“¹⁵. Kadangi mūsų analizė remsis tiksliais grafiniiais šios publikacijos parametrais – eilučių išdėstymu, atstumais tarp įrašų, šrifto dydžiu – tekstą reprodukuojame iš faksimilės:

1760.

129. 31. Okt. Herr Amtmann Frantz Boltz — war ein feiner Kopf und ein Freund der Religion. [Er war in dem eingepfarrten Waldaukadel Amtmann, nicht im Dorf T. solbst.]

136. (Schlußnummer.) Es starben 24 + 27 = 51).

Unschuld sey mein ganzes Leben
Und mein Wandel Redlichkeit,
Wohl zu thun und gern zu geben
Sey mein ganzes Herz bereit.
Klugheit, — Ernst — und viel Geduld
Gott und Menschen ohne Schein zu lieben;
Niemand auch im geringsten zu betrüben,
Dieses sey nur meine Schuld. — confer Galat. 6, 9. 10.

NB. Mein Bruder, mein Nachfolger, denke an mich, wenn Du dieses liest. Uebe Dich allenthalben, redlich und treu zu seyn. Wir werden uns an jenem großen Tage einander sehn. 1774.

1760.

129. Spalio 31 d. Ponas amtmonas Frantzas Boltzas – tai buvo įžvalgi galva ir religijos bičiulis.

136. (Paskutinis numeris.) Mirė 24 + 27 = 51

Nekaltas tebūnie visas mano gyvenimas,
O mano gyvenimo būdas – dorybė;
Daryti gera ir noriai dalytis
Tebūnie visiškai pasiryžusi mano širdis.
Išmintis – rimtumas – didelė kantrybė,
Dievą ir žmones nuoširdžiai mylėti,
Nieko nė trupučio nenuliūdinti –
Tik tai tebūnie mano prievolės.

Nota Bene. Mano broli, mano įpėdini, prisimink mane, tai skaitydamas. Kiek galėdamas stenkis būti doras ir ištikimas. Mes pasimatysime Didžiąją dieną. 1774.

Tetzneris publikuodamas Tolminkiemio krikšto metrikas atrinko tik svarbesnius ar įdomesnius įrašus, neskelbdamas jų visa apimtimi. Todėl pilnesnį dingusio rankraščinio šaltinio vaizdą galime susidaryti tik kruopščiai rekonstruodami jo grafinius parametrus. Sprendžiant iš faksimilės, Donelaitis eilėraštį „Unschuld sey mein ganzes Leben“ įrašė krikšto metrikų 1760 bažnytinių metų pabaigoje: tai liudija Tetznerio prirašyta pastaba prie 136-o įrašo – „Paskutinis numeris“. Be paties eilėraščio Tetzneris iš 1760 m. met-

¹⁵ Franz Tetzner, „Die Tolminkemischen Taufregister des Christian Donalitiuss“, in: *Altpreussische Monatsschrift*, 1896, t. 33, p. 29.

rikų paskelbė dar tris Donelaičio įrašus: komentarą apie amtmoną Boltzą (pirmosios trys faksimilės eilutės), statistinius duomenis apie mirusiuosius (ketvirtoji eilutė) ir kreipimąsi į būsimąjį įpėdinį (paskutinės trys eilutės). Visuotinai sutariama, kad „Unschuld sey mein ganzes Leben“ parašytas 1774 m., kaip tai nurodyta Donelaičio prierišo įpėdiniui pabaigoje. Taigi galime rekonstruoti tokį eilėraščio atsiradimo procesą: jis į Tolminkiemio 1755–1773 m. krikšto metrikų knygą Donelaičio buvo įrašytas 1774 m. peržiūrint klebonijos archyvą – kadangi 1760 bažnytinių metų pabaigos lape dar būta tuščios vietos, Donelaitis joje 1774 m. įterpė savo eilėraščių ir pastabą įpėdiniui. Tikėtina, kad tuo pačiu metu atsirado ir pastaba apie Boltzą.

Toks „Unschuld sey mein ganzes Leben“ datavimas yra pamatuotas, bet nederėtų jo laikyti neginčijamu: jis galioja tik tuo atveju, jei eilėraščių ir prierišas įpėdiniui buvo įrašyti vienu metu. O šios prielaidos, deja, neįmanoma patikimai paremti šaltinio tekstu: Tetznerio publikacijoje eilėraščių surinktas mažesniu šriftu, nei pastaba įpėdiniui – galimas dalykas, kad taip stengtasi išreikšti rašyenos skirtumus rankraštyje, o tokie skirtumai galėtų liudyti, jog įrašai atsirado ne vienu laiku. Tokiu atveju „Unschuld sey mein ganzes Leben“ būtų įmanoma datuoti tik apytikriai tarp 1760 m. pabaigos (po paskutiniojo tų metų įrašo) ir 1774 m. (prieš pastabą įpėdiniui). Kita vertus, šrifto skirtumų nederėtų pervertinti: Tetznerio publikacijose šrifto dydis ir teksto formatavimas yra vartojami labai nenuosekliai, todėl iš jų neįmanoma daryti patikimų išvadų apie teksto išdėstymą rankraštiniuose šaltiniuose. Be to, 1774 m. naudai kalba tai, kad metrikose ir kituose Tolminkiemio archyvo dokumentuose esama ir daugiau Donelaičio įrašų, padarytų panašiu laiku (tarp 1773–1775 m.), įskaitant ir trečiąjį vokišką eilėraščių „Der Gott der Finsternis“ (žr. toliau), tad „Unschuld sey mein ganzes Leben“ į šią Donelaičio literatūrinio suaktyvėjimo bangą įsiterpia labai natūraliai.

Kalbant apie vokiškų Donelaičio eilėraščių chronologiją, derėtų atkreipti dėmesį ne tik į originalų atsiradimo laiką, bet ir į pirmųjų publikacijų datas: anksčiausiai į filologinę apyvartą pateko Rėzos 1818 m. paskelbti „Ihr Schatten schneller Zeit“, tačiau likę du vokiški Donelaičio eilėraščiai skaitytojams išliko nežinomi iki 1896 m., kai juos paskelbė Tetzneris. Todėl tenka pa-

tikslinti Kuzborskos siūlomą teiginį, kad Rėza rašydamas *Metų* pirmojo leidimo dedikaciją Alexandriui von Humboldtui reflektavo vokiškąją Donelaičio poeziją, ir ypač „Unschuld sey mein ganzes Leben“¹⁶ – Rėza galėjo reflektuoti tik „Ihr Schatten schneller Zeit“, kitų dviejų eilėraščių jis nežinojo.

Ligšiolinė „Unschuld sey mein ganzes Leben“ interpretacinę paradigmą lėmė dviejų tyrėjų darbai. Išsamią šio eilėraščio analizę neseniai atliko Kuzborska, paskelbusi savo tyrimų rezultatus dviejuose straipsniuose¹⁷. Anot tyrėjos, kuri šį Donelaičio tekstą skaito XVIII a. tikybinių procesų ir konfliktų kontekste, tai – bene ryškiausias Donelaičio pietistinės pasaulėžiūros liudijimas¹⁸.

Ryškų pėdsaką „Unschuld sey mein ganzes Leben“ recepcijoje paliko ir Gineitis, suformulavęs kelis esminius teiginius apie šio eilėraščio atsiradimo impulsus. 1977 m. išleistų Kristijono Donelaičio *Raštų* komentaruose jis eilėraščių komentavo taip: „Eilėraščių, Donelaičio parašytas 1774 m., prisiminus savo bičiulio, Valdauskadėlių amtmono F. Bolco mirtį, ir įrašytas prie jo mirimo metrikos (1760.X.31, 129 įrašas) Tolminkiemio bažnyčios 1755–1773 m. krikšto metrikų knygoje“¹⁹. Taigi Gineičio siūloma interpretacinių žingsnių grandinė yra tokia: 1) 129-asis įrašas 1760 m. krikšto metrikose fiksuoja Boltzo mirties faktą; 2) eilėraščių „Unschuld sey mein ganzes Leben“ yra Donelaičio vėliau įrašytas poetinis Boltzo prisiminimas – pagirtino jo charakterio išaukštinimas; 3) šis eilėraščių datuojamas 1774 m. pagal Donelaičio prierišą įpėdiniui.

Deja, iš šių trijų interpretacinių prielaidų galioja – kaip ką tik parodėme – tik paskutinysis teiginys dėl datavimo. Likę du Gineičio postulatai yra klaidingi. Donelaičio komentaras apie Boltzą negali būti laikomas mirimo metrika, nes Valdauskadėlių amtmonas 1760 m. dar buvo gyvas, kaip liudija jo 1762 m. prašymas Donelaičiui priminti parapijiečiams išskirtinę jo teisę naudotis atskiru suolu Tolminkiemio bažnyčioje²⁰. Nesuprantama ir tai, kodėl įrašas apie Boltzo mirtį būtų įtrauktas į Tolminkiemio parapijos krikšto metrikas, nes mirusiųjų sąrašai buvo sudaromi atskirai – Vokietijoje, Saksonijos valstybiniame archyve Leipcige išliko vienos tokios Tolminkiemio mirusiųjų knygos rankraštis nuorašas²¹.

Gineitį veikiausiai suklaidino grafinis Tetznerio pa-

¹⁶ Alina Kuzborska „Kristijonas Donelaitis als literarische Figur in der deutschen Literatur“, in: *Annaberger Annalen*, 2014, Nr. 22, p. 32.

¹⁷ Alina Kuzborska, „Kristijonas Donelaitis vel Christian Donalitus als deutscher Dichter und Aufklärer“, p. 103–107; Alina Kuzborska, „Deutsche Gedichte von Kristijonas Donelaitis“, p. 160–164.

¹⁸ Alina Kuzborska, „Deutsche Gedichte von Kristijonas Donelaitis“, p. 164.

¹⁹ Leonas Gineitis, *op. cit.*, p. 391.

²⁰ „Kristijono Donelaičio pranešimas Tolminkiemio parapijiečiams dėl atskiros vietos Franzui Boltzui bažnyčioje, 1762–05-30“, in: Kristi-

jonas Donelaitis, *Raštai*, t. IV: *Tarnybiniai raštai ir dokumentai: Dokumentiniai leidimai ir vertimai*, sudarė, dokumentinius tekstus parengė, iš vokiečių kalbos vertė ir įvadą parašė Vaidas Šeferis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 60–61; toliau tekste – KDR IV; Franz Tetzner, „Neue Donalitia“, in: *Altpreussische Monatschrift*, 1899, t. 36, p. 306. Dėl šio rašto datavimo 1762 m. žr. Vaidas Šeferis, „Įvadas“, in: KDR IV, p. lxxix–lxxx.

²¹ Alphabetisches-Sterbe-Register der Kirche zu Tollmingkehmen de Anno 1753, in: *Sächsisches Staatsarchiv Leipzig*, Signatur BA106.

skelbtų Donelaičio įrašų vaizdas: spausdintame tekste tuojau po komentaro apie Boltzą, ketvirtoje faksimilės eilutėje, eina duomenys apie mirusiuosius: „Mirė 24 + 27 = 51“. Tad Gineitis komentara apie Boltzą sieja su mirčių statistika ir daro, deja, nepagrįstą išvadą, kad prieš mus – amtmono mirimo metrika. Tačiau užmetus akį į kitus Tetznerio pateikiamus krikšto įrašus, nesunku nustatyti, kad Donelaičio įrašyti statistiniai duomenys reiškia tais metais mirusių vaikų skaičių (plg. toje pačioje publikacijoje esančius 1753, 1754, 1756, 1757 m. įrašus²²). Taigi Tolminkiemio parapijoje 1760 m. mirė 24 berniukai ir 27 mergaitės, o su Boltzu šie duomenys neturi nieko bendra.

Donelaičio komentara dera skaityti kitaip: krikšto įrašė Nr. 129 (kurio turinio Tetzneris neperteikė) Boltzas veikiausiai buvo įrašytas kaip kažkurio krikštijamo vaiko tėvas arba krikštatėvis, o Donelaitis ta proga parašėje prirašė pastabą apie savo mielą bičiulį. Ar ji buvo įrašyta tuojau po krikšto, ar kada vėliau – spręsti trūksta duomenų, tačiau neabejotina, kad Donelaičio komentaras jokiū būdu nelaikytinas Boltzo „mirimo metrika“.

Šitaip prikėlus iš mirusiųjų gerąjį amtmoną, netenka galios ir Gineičio postuluojamasis prasminis ryšys tarp komentaro apie Boltzą ir eilėraščio „Unschuld sey mein ganzes Leben“. Čia veikiausiai taip pat daug lėmė grafinis Tetznerio publikuojamų įrašų vaizdas: publikacijoje komentara apie Boltzą ir eilėraščių skiria tik viena eilutė („Mirė 24 + 27 = 51“), tad interpretatoriui kyla pagunda šiuos įrašus susieti mirties tema ir ieškoti tarp jų prasminio ryšio – taip „Unschuld sey mein ganzes Leben“ tampa pagiriamuoju žodžiu neva mirusiam dorajam amtmonui Boltzui. Deja, tai nepriimtina prielaida. Tetznerio pateikti duomenys rodo, kad komentaro apie Boltzą būta prie 129-o krikšto įrašo, o eilėraščių įrašytas po 136-o įrašo, vadinasi, juos skyrė dar 5 krikšto įrašai, o tai – didelis rankraštinio teksto segmentas. Donelaičio darytų krikšto įrašų apimtis ir išdėstymą lapuose puikiai liudija fotokopijos pavidalu išlikusi Tolminkiemio parapijos 1725–1754 m. krikšto metrikų knyga²³. Knygos formato būta 35 × 12 cm (ilgis × plotis), o viename puslapyje vidutiniškai telpa po 3–4 krikšto įrašus (žr. iliustraciją).

Neabejotina, kad 1755–1773 m. knygoje krikšto įrašai atrodė taip pat. Taigi Donelaičio komentaras apie Boltzą ir eilėraščių „Unschuld sey mein ganzes Leben“ rankraštyje buvo smarkiai vienas nuo kito nutolę įrašai – beveik neabejotina, kad jų būta skirtinguose knygos puslapiuose. Bet kuriuo atveju nėra jokio pagrindo šių

Du Tolminkiemio 1725–1754 m. krikšto metrikų knygos puslapiai su Kristijono Donelaičio įrašais (1750). Fotojuostos kopija iš: Sächsisches Staatsarchiv Leipzig, Bestand der Deutschen Zentralstelle für Genealogie, Signatur B 96

įrašų sieti tarpusavyje dėl tariamo grafinio artumo – ši klaidinga išpūdį sudaro tik Tetznerio pasirinktas įrašų publikavimo formatas, neturintis nieko bendra su teksto išdėstymu rankraštiniame šaltinyje.

Galima daryti tvirtą išvadą, kad Donelaičio komentaras apie Boltzą ir eilėraščių „Unschuld sey mein ganzes Leben“ yra visiškai tarpusavyje nesusiję įrašai. Kartu tenka konstatuoti, kad šio teksto negalima laikyti proginiu eilėraščiu, skirtu Boltzo atminimui. Gaila, kad šie dalykai ligi šiol nebuvo pastebėti, o Gineičio 1977 m. suformuluoti postulatai buvo panaudoti ir kituose darbuose apie Donelaitį²⁴.

²² Franz Tetzner, „Die Tolminkemischen Taufregister des Christian Donalitus“, p. 25–26.

²³ Fotojuosta su šios knygos nuotraukomis saugoma Saksonijos valstybiniame archyve Leipgige, šifras B 96. Šį šaltinį išsamiai ištyrė Christiane Schiller, „Christian Donelaitis und seine Zeitgenossen: das Taufbuch von Tollminkgehmen (1725–1754) als (auto-)biographische Quelle“, in:

Knygotyra, 2015, t. 64, p. 12–14.

²⁴ Alina Kuzborska, „Deutsche Gedichte von Kristijonas Donelaitis“, p. 160; Alina Kuzborska, „Kristijonas Donelaitis vel Christian Donalitus als deutscher Dichter und Aufklärer“, p. 103; Mikas Vaicekuskas, Daila Krištopaitienė, Vilma Zubaitienė, *op. cit.*, p. xxxi, xxxix.

Norėdami „Unschuld sey mein ganzes Leben“ skaityti ir interpretuoti adekvačiai, turime dar kartą grįžti prie grafinių teksto parametrų. Visų pirma, tekstas patikimai liudija, kad esama tiesioginio ryšio tarp Donelaičio eilėraščio ir po juo esančio kreipimosi į įpėdinių: „Nota Bene. Mano broli, mano įpėdini, prisimink mane, tai skaitydamas. Kiek galėdamas stenkis būti doras ir ištikimas. Mes pasimatysime Didžiąją dieną. 1774“. Šie žodžiai neabejotinai buvo įrašyti tuojau po eilėraščio, o kreipdamasis į įpėdinių Donelaitis tiesiogiai nurodo į savo ką tik užrašytą tekstą: „prisimink mane, tai skaitydamas“. Svarbu ir tai, kad eilėraštis ir po juo esantis komentaras krikšto metrikų knygoje buvo įrašyti bažnytinių metų pabaigos lape. Tai ne atsitiktinumai – 1725–1754 m. krikštų knygos kopijose ir Tetznerio publikacijoje esama ir daugiau Donelaičio komentarų, kurie buvo įrašyti būtent metų pabaigos lapuose:

[Prierašas 1747 m. pabaigoje:] Mano įpėdini! Eidamas savo pareigas prisimink Petro žodžius 1. P. 54, 2. 3. 4. Prisimink mano dulkes ir tai, kad turėsi už viską atsakyti. 1772.

[Prierašo ištrauka iš 1749 m. pabaigos:] Mano įpėdini! Jei susilauktum sūnų ir norėtum juos leisti į teologiją, pasirūpink juos laiku gerai išmokyti lietuvių kalbos, kad jie galėtų deramai vadovauti Dievo bendruomenei Lietuvoje. [...] 1773.

[Prierašas 1758 m. pabaigoje:] Klausyk, mano gerbiamas įpėdini, ką tau šaukia mano dulkės. Eik savo pareigas doriai kaip teisingas Jėzaus tarnas ir dažnai prisimink šiuos žodžius. [...] Užrašiau 1773 m. gruodžio 21 d.²⁵

„Unschuld sey mein ganzes Leben“ dera skaityti ir interpretuoti atsižvelgiant į to paties tipo – metų pabaigos – Donelaičio kreipinius į būsimąjį įpėdinių: tokiam kontekste 1760 m. pabaigos įrašas nuosekliai pratęsia šiam adresatui skirtą pamokymų ir pagraudenimų seriją, kuri driekiasi per abi mums žinomas Tolminkiemio metrikų knygas. Eilėraštis skaitytinas kaip didaktinis tekstas – kaip specifinė poetinė adresato pamokymo forma. Donelaitis metų pabaigų komentaruose savo įpėdinių nuolat skatina būti doru kunigu, geru parapijos ganytoju, o eilėraštyje poetine forma perteikia didaktinį tokio ganytojo idealą. Todėl žanriniu požiūriu šį eilėraščių derėtų laikyti didaktine doro kunigo emblema.

²⁵ Franz Tetzner, „Die Tolminkemischen Taufregister des Christian Donalitus“, p. 23, 27.

²⁶ Christian Donalitus, „Amtsbericht des Donalitus“, herausgegeben von Franz Tetzner, in: *Unsere Dichter in Wort und Bild*, t. 6, herausgegeben von Franz Tetzner, Leipzig: Robert Claußners Verlags-Anstalt, 1896, p. 17–31; Franz Tetzner, „Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Christian Donalitus“, in: *Altpreussische Monatsschrift*, 1914, t. 51, p. 178–187, 250–260. Abi publikacijos parengtos iš to paties rankraštinio šaltinio ir yra lygiavertės.

²⁷ Christian Donalitus, „Amtsbericht des Donalitus“, p. 25.

„DER GOTT DER FINSTERNIS“

Šis vokiškas eilėraštis buvo įrašytas *Visokiose patikimose žiniose mano įpėdiniui* (toliau – *Žinios*) – autobiografinio pobūdžio Donelaičio užrašuose, kurių rankraštis yra dingęs, o jų tekstas žinomas tik iš Tetznerio publikacijų²⁶. *Žinias* sudaro 19 skirsnių (sunumeruota 20, numeruojant praleistas 19-asis), o „Der Gott der Finsternis“ įrašytas 14-ame skirsnyje ir skamba taip:

Der Gott der Finsternis, der abgefeimte Teufel,
Erbauet gern den Thor durch eingehaute Zweifel,
Und dieser ranzt sogleich den Unflath in ein Buch;
Zum Leyd der Redlichen, und seinem eignem Fluch.
Die Hölle freuet sich bey diesen Kindesnöthen,
Und jauchzet, wenn sie sieht den Trost des Glaubens tödten,
Drauf fährt die Pestilenz, mit der verdammten Schrift,
Aus des Verlegers Hand in alle Welt wie Gift²⁷

Tamsybių Dievas, klastingas Velnias,
Pasidaro vartus įbedamas abejones,
Ir tuojau pridrebina purvo į knygą –
Dorųjų sielvartui ir savo paties prakeiksmui.
Pragaras džiaugiasi šiomis kančiomis
Ir džiūgauja, matydamas žudomą tikėjimo viltį,
Taip maras plinta per prakeiktus raštus
Iš leidėjo rankos po visą pasaulį lyg nuodai.

„Der Gott der Finsternis“ parašymo data *Žiniose* nenurodoma, tačiau eilėraščių galima datuoti remiantis kontekstinėmis chronologinėmis nuorodomis. Donelaitis 12-ame *Žinių* skirsnyje užsimena: „Tai rašydamas esu šešiasdešimties su puse metų ir dar visai guvus“²⁸. Tetzneris šios nuorodos laikosi dienos tikslumu ir, atsižvelgdamas į Donelaičio gimimo datą (1714-01-01) teigia, kad 12 skirsnis buvo parašytas 1774 m. liepos 1 d.²⁹ Mums atrodo nepamatuota Donelaičio išstarmę *Žinių* tekste interpretuoti pažodžiui, todėl parašymo laiką derėtų teikti atsargiau: 12 skirsnis galėjo būti parašytas 1774 m. liepos pradžioje ar kiek vėliau.

Kitoje *Žinių* vietoje Donelaitis komentuoja 15-o skirsnio atsiradimo laiką ir aplinkybes: „Iki čia buvau parašęs savo žinias *anno* 1775, 62-aisiais savo gyvenimo metais, kai staiga tuometinis amtmonas Ruigys pakėlė

²⁸ Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, t. III: *Egodokumentiniai tekstai. Vertimai: Laiškai ir laiškų fragmentai. Visokios patikimos žinios mano įpėdiniui. Gromata vieno gaspadoriaus būrams apie ganyklų perdalijimo naudą: Dokumentiniai ir kritiniai leidimai, vertimai*, sudarė Mikas Vaičekauskas, dokumentinius tekstus parengė Mikas Vaičekauskas, kritinius tekstus parengė Daiva Krištopaitienė ir Mikas Vaičekauskas, iš vokiečių kalbos vertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, p. 49; toliau tekste – KDR III.

²⁹ Franz Tetzner, „Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichters Christian Donalitus“, p. 186.

triukšmą dėl bažnyčios žemės ir dvaro lauko ir padarė man daug vargo³⁰. Čia kalbama apie Tolminkiemio žemių separacijos bylos pradžią – o kadangi pirmasis Donelaičiui įteiktas šios bylos aktas buvo 1775 m. liepos 24 d. parašytas Įsruities Teismo kolegijos raštas³¹, tai 15-as *Žinių* skirsnis turėjo atsirasti dar prieš šį raštą, taigi 1775 m. liepos viduryje.

Žinodami 12-o ir 15-o skirsnių parašymo laiką galime teigti, kad tarp jų esantys 13-as ir 14-as skirsniai – taigi ir „Der Gott der Finsternis“ – atsirado tarp 1774 m. liepos pradžios ir 1775 m. liepos vidurio. Tikslėniam datavimui duomenų nebepakanka – nors Tetzneris eilėraščio datavimą susiaurina iki 1775 m., o Kostas Doveika siūlo eilėraščio parašymo laiką nukelti į 1774 m. pabaigą³², nė vienu atveju nepateikiama argumentų, ku remiantis taip sprendžiama.

Taigi „Der Gott der Finsternis“ buvo parašytas panašiu laiku kaip ir „Unschuld sey mein ganzes Leben“, t. y. 1774–1775 m sąvartoje. Abu eilėraščiai patenka į tą pačią Donelaičio literatūrinio suaktyvėjimo bangą 1773–1775 m., kurios metu atsirado didžioji dauguma Donelaičio komentarų krikšto metrikų knygoje ir čia ne kartą minėtos *Žinios* (jas Donelaitis pradėjo rašyti 1773 m.). Visą šį Donelaičio tekstų ir komentarų klodą sieja bendras adresatas – būsimasis klebono įpėdinis, kuriam skiriamos Donelaičio pastabos ir kurio akivaizdoje jis stengiasi apibendrinti savo gyvenimą bei veiklą. Tad „Der Gott der Finsternis“ derėtų interpretuoti panašiai kaip ir „Unschuld sey mein ganzes Leben“ – kaip šiam išsivaizduojamam adresatui skirtą didaktinio naratyvo dalį. Iš tiesų krikšto metrikose esančiuose Donelaičio prierašuose ne kartą varijuojama ta pati žlungančio tikėjimo tema kaip ir „Der Gott der Finsternis“:

Mano laikais Prūsijoje jau labai išgalėjo laisvamaniai, tokie buvo ir kai kurie kunigai.

Mano laikais išgalint laisvamanybei ir bedievystei, dažnai prisimindavau šias Šventojo Rašto vietas [...]. *Nota bene*. Ar Paulius ir kiti Jėzaus išpažinėjai leidosi be reikalo nukankinami?

Mano laikais šventumas taip sunyko, kad net kunigai nesigėdydami lošė iš pinigų ir kišosi į kišenę vogtus pinigus. Įsidėmėkite tai, palikuonys.³³

Krikšto metrikų prierašuose ir *Žiniose* kartojasi iš visų pusių puolamos bažnyčios ir ujamų jos tarnų vaizdas:

³⁰ KDR III, p. 65.

³¹ „Kristijono Donelaičio komentaras prie neišlikusio 1775-07-24 d. Įsruities Teismo rūmų rašto dėl separacijos“, in: KDR IV, p. 92–93; Franz Tetzner, „Christian Donalitiūs“, in: *Altpreussische Monatsschrift*, 1897, t. 34, p. 295.

³² Franz Tetzner, „Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ost-

Mes ir linksmindamiesi turime išlikti sektinu pavyzdžiu ir nieko nepapiktinti, kad šiais netikėjimo laikais nebūtų šmeižiama krikščionybė. [...] Juk mums viskas laikoma už blogą, net jei tai būtų tik nekalti dalykai.

[...]

NB. Mūsų laikais visi to tyko ir pasinaudoja kiekviena vargšo kunigo klaida, kad galėtų apšmeižti ir pakenkti.³⁴

Tuojuo po šių žodžių Donelaitis *Žiniose* įrašo „Der Gott der Finsternis“, kuriame įtaigiai kalba apie laisvamanybės plitimą per spaudą („iš leidėjo rankos“). Kažin, ar šiuo atveju turimas omenyje konkretus veikalas – kontekstinė situacija veikiau skatintų manyti, kad Donelaitis čia apskritai rūstauja dėl plintančios bedievystės. Šiaip ar taip, skaitant „Der Gott der Finsternis“ ir „Unschuld sey mein ganzes Leben“ kaip chronologiškai artimus tekstus, tarp jų užsimezga svarbus prasminių ryšių pluoštas. Abu eilėraščiai yra didaktinio pobūdžio poetinės ištarmės, kurių subjektas reflektuoja episteminio lūžio ir vertybių kaitos situaciją kaip gėrio ir blogio kovą: „Unschuld sey mein ganzes Leben“ sutelkiama gėrio vertybinė paradigma (dorumas, altruizmas, išmintis, rimtumas, kantrybė, dievo ir žmonių meilė), o „Der Gott der Finsternis“ įvardija blogio apraiškas – klastą, abejones, bedievystę, netinkamas knygas. Taigi tarp šių tekstų atpažįstamas priešybių santykis, kuriuo Donelaitis dažnai naudojosi ir lietuviškoje savo kūryboje.

Atsižvelgiant į čia suminėtus abiejų eilėraščių panašumus – vienodą atsiradimo laiką, tą patį adresatą, jungiamąjį krikšto metrikų prierašų klodą ir tarpusavio prasminius ryšius – galima teigti, kad „Unschuld sey mein ganzes Leben“ ir „Der Gott der Finsternis“ turėtų būti interpretuojami kaip genetiškai susiję eilėraščiai, poetiniai vienas kito atliepiniai.

IŠVADOS

Vokiškų Donelaičio eilėraščių chronologijos ir kontekstinių ryšių analizė rodo, kad būtina koreguoti nusistovėjusius teiginius dėl šių tekstų atsiradimo aplinkybių ir žanrinės prigimties. Patikslintas „Ihr Schatten schneller Zeit“ parašymo laikas (1769 m. liepos pradžia) ir šio teksto atsiradimo situacija (antrosios Georgo Albrechto Donalicijaus vedybos) leidžia jį laikyti vieninteliu žinomu Donelaičio proginės poezijos pavyz-

preussischen Dichters Christian Donalitiūs“, p. 267; Kostas Doveika, „K. Donelaitis jo asmeninių užrašų ir įvairių oficialių raštų bei dokumentų šviesoje“, in: *Literatūra ir kalba*, 1965, t. 7, p. 343.

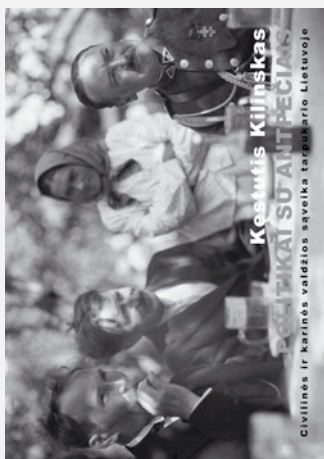
³³ Franz Tetzner, „Die Tolminkemischen Taufregister des Christian Donalitiūs“, p. 28, 30.

³⁴ KDR III, p. 51, 55.

džiu, o naujame kontekste skaitomo teksto turinys skatina atsisakyti jo kaip paguodos laiško žanrinės apibrėžties ir laikyti jį eiliuotos vestuvių kalbos užrašu. Anakreontinio pobūdžio „Ihr Schatten schneller Zeit“ stovi skyrium ne tik nuo likusių dviejų vokiškų Donelaičio eilėraščių, bet ir nuo visos jo kūrybos, kurioje nerandame nei stilistinių, nei filosofinių šio teksto atliepinių.

„Unschuld sey mein ganzes Leben“ tekstologinė rekonstrukcija parodė, kad šis eilėraštis, atvirkščiai, neturi nieko bendra su progine poezija: nėra pagrindo jo sieti su amtmono Boltzo mirtimi, o Donelaičio pastaba apie šį asmenį yra visiškai su eilėraščiu nesusijęs krikšto metrikų prierašas. Kita vertus, analizė išryškino esmines šio teksto sąsajas su trečiuoju vokišku eilėraščiu – „Der Gott der Finsternis“. Paašškėjo, kad

šie du eilėraščiai priklauso platesniam Donelaičio ištarmių pluoštui, kurio gijos driekiasi per visą vokišką rašytinį Donelaičio paveldą, apimdamos komentarus krikšto metrikų paraštėse, *Visokias patikimas žinias mano įpėdiniui* ir pastabas dalykinio pobūdžio Donelaičio raštuose. Chronologinė ir teminė šiuose šaltiniuose išbarstyto Donelaičio komentarų analizė leidžia kalbėti apie rašytojo literatūrinį suaktyvėjimą 1773–1775 m. Šiuo laikotarpiu Donelaitis įtaigiai formuluoja specifinę, pietizmo tikiybiniams principams artimą, konservatyvią vertybinę laikyseną, visas ištarmes skirdamas įsivaizduojamam adresatui – savo įpėdiniui. Todėl eilėraščiai „Unschuld sey mein ganzes Leben“ ir „Der Gott der Finsternis“ žanrine prasme yra laikytini didaktinės poezijos atmaina. ❏

Kęstutis Kilinskis

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

POLITIKAI SU ANTPEČIAIS

Civilinės ir karinės valdžios sąveika tarpukario Lietuvoje

Šalia tradicinių trijų galių valstybėje egzistuoja ketvirtoji – ginkluota galia, kurios tikslas saugoti ir ginti valstybę. Norėdamos kuo ištikimesnių ir efektyvesnių karinių pajėgų, demokratijos riboja karių politines teises ir formuoja profesinę nuostatą tarnauti valstybei, o ne politinei jėgai ar autoritetui. Tai – viena svarbiausių karininkų korpuso efektyvumo sąlygų. Kuo ji tvirtesnė, tuo valstybė saugesnė.

Tarpukario Lietuva ne visada buvo demokratiška, bet visais laikotarpiais turėjo spręsti tą patį klausimą – kaip suvaldyti karinę jėgą? Karininkais tapę tautinio atgimimo veikėjai, už laisvę kovoję savanoriai, ryžtingai nusiteikę aviacijos karininkai ir generolai buvo stipraus charakterio, o dažnai ir nemenko intelekto figūros. Jie nesibodėjo reikšti politinių interesų, dalyvavo politinių partijų veikloje ir seimų rinkimuose, rezgė sąmokslus ir perversmus, tarsi nematoma jėga veikė valstybės užsienio politiką tiek iki 1926 m. perversmo, tiek po jo.

Ši knyga apie politikus su antpečiais, apie kariuomenės galią ir silpnumą nėra abstrakti politinė meditacija – tai istorinis tyrimas, aprėpiantis realų politinį gyvenimą.

SVEČIUOSE PAS JUOŽĄ MILTINĮ

Aistė Paulina Virbickaitė

Ir štai aš Panevėžyje, atokiau nuo centro esančioje Algirdo gatvėje. Tylu, tvarkinga. Vienoje pusėje – nedideli privatūs namukai, kitoje – sutūpę baltų plytų tipiniai sovietiniai penkiaaukščiai. Į vieną jų ir žiūriu. Galvoju: štai jis, plyšelis uždangoje.

Gal net kažkiek jaudinuosi. Namų šeimininkas jau miręs, tačiau prieš kelionę pusę nakties žiūrėjau jam dedikuotus dokumentinius filmus. Ausyse dar skamba monologai, kalbami nuolat pakeltu balsu, kuris lengvai pereina į riksmą, tuose epizoduose tekdavo iš ausies išsitraukti vieną ausinę. Legenda, Mokytojas, Genijus, Maestro. Pusė dievo ir pusė žvėries. Juozas Miltinis.

JUOZAS MILTINIS IR JO TEATRAS

Juozas Miltinis (1907–1994) – Panevėžio dramos teatro įkūrėjas, režisierius, aktorius. Vaikas iš kaimo išvyko mokytis į Kauną, pirmą kartą gyvenime pamatė teatro spektaklį ir suprato, kad tai bus jo gyvenimas. 1932 m. išvyko į Paryžių, kur mokėsi privačioje vaidybos studijoje, gaudavo nedidelių vaidmenų. Pasakojama, kad ten sudarinėjo sąrašą pjesių, kurias norės pastatyti ateityje. Suprasdamas, kad Paryžiuje to pasiekti būtų itin sunku, grįžo į Lietuvą. Bet ir čia nebuvo lengva – nelabai kam reikėjo išūliai savimi pasitikinčio jaunikačio iš Paryžiaus. Jis rašė apie teatrą į *Naująją Romuą*, paprastų žmonių laisvalaikiui skirtoje Kauno Darbo rūmų teatro studijoje pradėjo dirbti su grupele visai jaunų ir nieko apie teatrą neišmanančių jaunuolių. Tuomet į biografiją įsiterpė politinės permainos, kurios daliai žmonių lemia skaudžias, daliai – netikėtai sėkmingas permainas.

1940 m. su teatro mėgėjų grupele dirbęs 33-erį metų Miltinis paskirtas naujai įsteigto Panevėžio dramos teatro „aktoriumi, su teise režisuoti“. Tokia čia ir garbė – teatras mažame mieste be jokios teatro tradicijos. Kitas gal verktų per naktis, kurdamas planus, kaip kuo greičiau iš čia ištrukti. Bet Miltinis per daug dirbo, kad naktimis būtų laiko gailėti savęs. Čia atvažiavo ir jo Kaune pradėti auklėti būsimoji aktoriai, netrukus prisijungė naujų jaunų žmonių. Miltinis su pertraukomis šiame teatre dirbo 40 metų, iki 1980 m. Net ne dirbo, jis buvo Panevėžio dramos teatras. Reiškinyms, fenomenas. Pranašas, diktatorius.

Teatro repertuaras buvo margas: šalia privalomų nuobodokų sovietinių pjesių jis ambicingai statė ir užsienio autorių kūrinis. Sąjunginiame kontekste tai buvo stebuklas: kokybiškas teatras mažame miestelyje – kiekvieno kultūros biurokrato džiaugsmas ir svajonė! Miltinį gyre į premjeras Panevėžyje gabenami kriti-

Juozas Miltinio autoportretas. Paryžius. 1935

kai iš Maskvos, kas Lietuvoje darė įspūdį visiems, nuo paprasto žiūrovo iki aukšto valdininko. Lietuvos kontekste teatras išsiskyrė dėmesiu aktoriui: intelektualiam, galinčiam improvizuoti ant scenos. „Pervaidintas“ teatras režisieriui netiko, jis turėjo įtikinti gyvenimu.

Miltinis niekada neleido po spektaklio skambant aploдимentams vėl pakelti uždangos tam, kad aktoriai galėtų išeiti į sceną nusilenkti žiūrovams. Pasak jo, tai sugriautų teatrinę paslaptį ir spektaklio sukurtą nuotaiką. Įtariu, jis tai taikė ir savo gyvenimui. Iš skel-

biamų atsiminimų atrodo, kad nebuvo Miltinio-režisieriaus teatre ir Miltinio-bičiulio namų aplinkoje. Suprantama, jis keitė bendravimo strategijas priklausomai nuo pašnekovų, kitaip nebūtų taip sėkmingai išvairavęs savo teatro biurokratijos labirintais. Tačiau jis visada buvo tarsi ant scenos. Ar reikia dabar, jam baigus savo gyvenimo pasirodymą, mėginti tą uždangą atitraukti? Ieškoti joje persišviečiančių plyšių? Nežinau. Bet taip smalsu! Butas – viena tų vietų, kur gali tikėtis užtikti bent šiek tiek žmogaus.

BUTAS KAIP SCENOGRAFIJA

Pusė dievo ir pusė žvėries paskutinę savo gyvenimo dalį leido sovietinio daugiabučio antrame aukšte. Po režisieriaus mirties, nuo 1996 m. jo trijų kambarių butas yra tapęs Juozo Miltinio memorialiniu butu-muziejumi. Iš anksto susitarus dėl vizito, buto duris atidarys viena iš dviejų čia beveik nuo pat muziejaus įkūrimo besidarbuojančių damų, Angelė arba Regina. Buvusioje virtuvėje įrengtas jų darbo kambarys, lankytojams neprieinamas ir buvęs režisieriaus miegamasis. Mums atviros tik reprezentacinės buto erdvės: koridorius, svetainė ir biblioteka.

Juozo Miltinio memorialinio buto ekspozicijos fragmentas. Aistės Paulinos Virbickaitės nuotrauka

Tik įėjus – ilgas koridorius, per visą jo ilgį iš abiejų pusių į tvarkingas linijas akių lygyje vienas prie kito sukabinti paveikslai. Neįprastas butas. Visų pirma – dėl paveikslų gausos ir keistoko eksponavimo būdo. Antra – dėl tiems laikams nebūdingo interjero. Panašu, kad šeimininkas neturėjo noro kaupti nei reikalingų, nei tiesiog gražių daiktų. Tie, kurie atsirasdavo namuose, turėjo praeiti atranką. Tas pat pasakytina ir apie čia patekdavusius svečius.

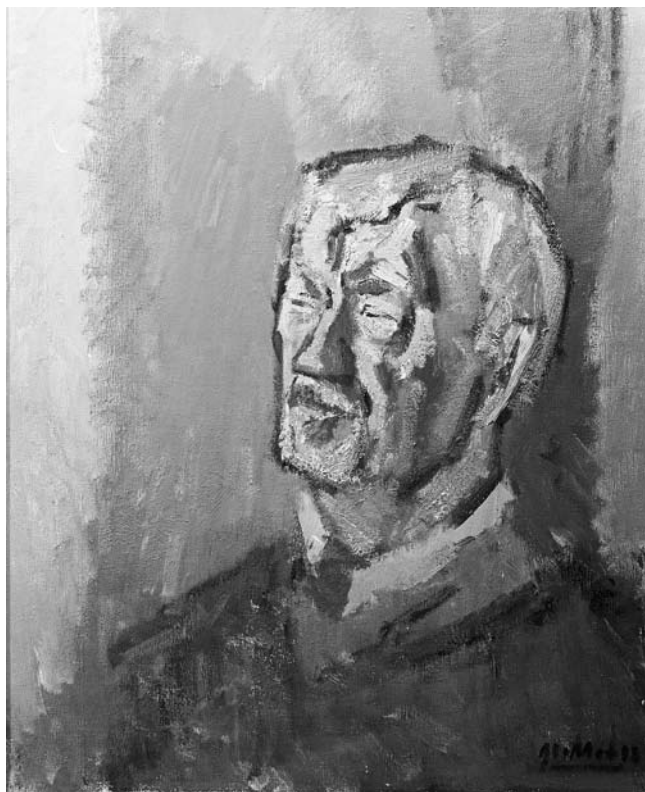
Sodrus turkis, kuriuo išdažytos svetainės sienos, svečiui iš karto paaiškino, kad namų šeimininkas yra buvęs Paryžiuje, turi išskirtinį skonį ir galimybių gauti kokių tik nori dažų. Ant parketo – šviesus persiškas kilimas. Baldai tik keli: masyvus senas drožinėtas stalas pačiame centre, ant kurio – režisieriaus mėgstamiausių geltonų rožių puokštė, pasienyje nedidukas, taip pat senovinis konsolinis staliukas su stalčiais. Per kitą sieną tęsiasi tipinė sovietinių laikų spinta. Kitapus koridoriaus – tokia pat santūri biblioteka. Šiame kambaryje sienos – prislopintos bordinės spalvos, prie trijų iš tų sienų šliejasi aukštos medinės lentynos su trimis tūkstančiais knygų. Darbo stalas, netoliese – juodas telefonas. Kitame kambario kampe – rami supamoji kėdė ir nedidelis apvalus staliukas šviestuvui ir knygai pasidėti.

Tai nėra jaukus butukas. Nepavadinčiau jo ir labai stilingu. Jis savitas. Sakyčiau, puiki scenografija: akimirksniu daro įspūdį, tačiau niekada neužgožia pagrindinio aktorius – šeimininko. Atitinkamai, jis mažai ką ir papasakoja. Vaikštau po namus kaip kurtas, ieškodama dar plyšių uždangoje. Kai kuriuos informacinius plyšius puikiai pildo muziejaus darbuotojos, jos saugo ir dirba su Miltinio archyvu, bendrauja su visais čia užsukančiais svečiais, rengia ekspozicijas ir stengiasi, kad čia būtų malonu ir įdomu būti. Joms tai puikiai pavyksta, pora valandėlių pralekia nepastebimai, tačiau uždanga neatsiskleidžia.

MILTINIS PARYŽIJE IR PANEVĖŽIJE

Grįžusi namo nenustoju galvoti apie Miltinį. Atsinešiau geltonų rožių, pasirūpinau geru raudonu prancūzišku. Pasivaikščiojau su panevėžiečiu. Kiekvienas įspūdis, kiekvienas pletkas kaip įdomi mozaikos detalė. Bet bendro vaizdo sudėti nepavyksta. Su kuo dar galėčiau pasikalbėti? Žinoma, paveikslai!

Paveikslai nekalba, todėl neretai papasakoja daugiau nei žodžiai. Mėginu klausinėti bute esančių, režisieriui priklausiusių meno kūrinių. Visų pirma – delno dydžio Paryžiuje pieštas autoportretas. Siauras veidas, nerūpestinga garbanotų plaukų kupeta ant galvos. Aukšta kakta, ant nosies – akiniai apvaliais mėlynais rėmeliais. Išsišovę skruostikauliai, įdubę skruostai. Akys

Antanas Gudaitis. Juozo Miltinio portreto etudai. 1971

primerktos, lyg įtemptai galvojant ar kažką įdėmiai stebint. Ir lūpos! Didžiulės, išdidintos, sodriai raudonos lūpos. Nenusipėjamas ir kontrastingas personažas. Taip, griežtas, bet kartu ir jausmingas, net juslingas. Tas aištingas lūpas teko palikti meilės mieste. Sovietiniame Panevėžyje jos netiko.

Mėginu išsivaizduoti jauną ambicingą vyrą. Garderober dar pilna rūbų iš Paryžiaus ir Londono, ant liežuvių galo – prancūziškos ar angliškos frazės ir daug pamatytų grožio akyse. Jam reikia nuveikti tiek daug svarbių ir didingų darbų, o čia – karas. Okupacijos. Besikeičiančios kalbos ir tvarkos. Baimė, nežinia, pikti niūrūs žmonės. Daug agresijos ir skurdo. Šiurkštūs karo, pokario metai – pagrindiniai jo darbo metai, laikas, kai gimė Miltinio teatras. Visos dienos skiriamos darbui, aktoriai saugomi nuo aplinkos: kuo mažiau laisvo laiko, kuo mažiau bendravimo su kitais žmonėmis. Vietoje to – ilgi Mokytojo monologai ir gana skaudūs manipuliaciniai žaidimai su jaunais, jį dievinančiais aktoriais. Muša, reiškiasi – myli.

Ir vis tik kietas, valdingas Panevėžio Miltinis mėgo prisiminti tas Paryžiaus dienas. Svetainėje visada kabėjo Viktoro Petravičiaus (1906–1989) Paryžiuje sukurtas jo portretas, nuotaika panašus į autoportretą raudonomis lūpomis. Tas pats siauras veidas, tie patys garbanoti plaukai, kurių nepaklusni sruoga taip žaismingai krenta ant gražios aukštos kaktos. Paslap-

tingos ir viliojančios įkypos akys – tokiomis dažniau piešiamos lemtingos moterys. Pokalbiui praverta burna, tvarkinga barzda, elegantiškai atlenkus riešą laikoma cigaretė. Lengvas, grakštus portretas. Vienintelis toks iš 18 kitų. Atrodo, čia daugiau niekas tokio Miltinio nematė.

MILTINIS IR MENAS

Miltinio bute yra 39 meno kūriniai, palikti kabėti ir stovėti taip, kaip juos buvo eksponavęs buto šeimininkas. Užklausti, jie neabejodami atsako: Juozui Miltiniui labiausiai patiko Juozas Miltinis. Iš 39 meno kūrinių net 19 – režisieriaus portretai. Antano Gudaičio, Bronės Mingilaitės-Uogintienės ir kitų, šiandien gal mažiau žinomų menininkų portretuose Miltinis rimtas ir oficialus, jokių žaidimėlių. Gal tik Leonas Strioga į skulptūrinį portretą įnešė šiek tiek gyvybės ir energijos. Tokių portretų konservatyvumą, matyt, lėmė tai, kad portretuojamasis – nusipelnęs kultūros veikėjas. Ir visi žinojo, kad eksperimentų mene jis nemėgsta.

„Picasso? Draikalas!“ – sako Miltinis. Ne, jo nuomone tai nėra geras menas. Ir čia pat priduria: „Jis... Jis man ranką spaudė!“ Šis pareiškimas nebuvo tik ekstravagantiškas narcisizmas Miltiniui iš tiesų buvo svetimi

Juozo Miltinio memorialinio buto ekspozicijos fragmentas. Aistės Paulinos Virbickaitės nuotrauka

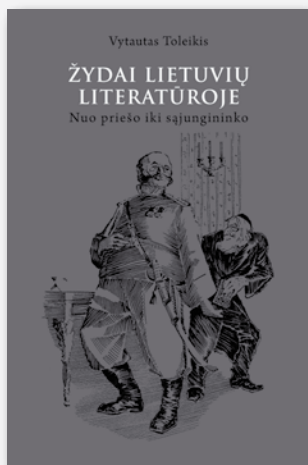
modernistiniai eksperimentai. Jis mandagiai, tačiau nedviprasmiškai atsisakė dirbti su scenografija kuriam nors spektaklių norėjusiu sukurti Vincu Kisarausku. Pernelyg modernu, pernelyg nesušukuota, kaip ta jaunystėje ant kaktos kritusi sruoga. Kita vertus – nedidelis paties Kisarausko dovanotas darbelis vis tik rado vietos ant sienos koridoriuje.

Miltinis pinigų menui nešvaistė. Dauguma namų paveikslų buvo dovanoti. Kartais – pačių menininkų, kartais – draugų ir kolektyvo įvairių jubiliejų proga. Reikia pasakyti, kad draugai gėdos nedarė – dovanoti paveikslai išties geri. Yra tarp jų ir vitražiška mirgantis Jono Švažo paveikslas, ir vynu bei paslaptiniais nuotykiiais kvepianti Antano Martinaičio drobė. Paveikslai memorialiniame bute kuždasi, šnabždasi, tačiau daugiau nieko nebegali papasakoti. Aš pasiduodu. Guodžiu save tuo, kad knygą apie Miltinį rašęs Tomas Sakalauskas pas jį važiavo net 77 kartus! Miltinis nemėgo atsakinėti į klausimus, jis pats rinkosi ką pasakoti. Toks pat ir jo butas.

Režisierius kaip reikiant pasistengė, kad paliktų mums ryškų, išimenantį vaizdinį apie save, jį dar sustiprino su juo dirbusių aktorių prisiminimai bei apie režisierių jautriai ir įdomiai rašę autoriai. Bet laikui bėgant blunka net ir ryškiausi prisiminimai. Mes visi

keičiamės. Su laiku vis kitaip matome (ir suprantame) savo senelius, tėvus ir mokytojus. Karvedžius, politikus, menininkus. Vienos jų savybės išryškėja, kitos nublinksta. Tie patys poelgiai vertinami vis naujai. Vieni nuo mūsų nutolsta, kiti netikėtai vėl tampa savi ir mylimi. Aš netikiu, kad Miltinio asmenybė išvengs naujų klausukų. Kokiuose kontekstuose Miltinis buvo unikalus kaip režisierius: Lietuvos, Sovietų Sąjungos, Europos? Ar tikrai be psichologinio spaudimo neįmanoma sukurti gero teatro? Kodėl biografijoje nesimato nė vieno romantinių santykių epizodo? Kas nutiko, kad Paryžiuje ir Panevėžyje matome tarsi du skirtingus žmones?

Pačiam Miltiniui tokie klausimai nepatiktų, nes jie nei apie dievą, nei apie žvėrį – apie žmogų, kurį jis gana giliai slėpė. Daugiabriaunį ir įdomų, todėl labai intriguojantį. Tačiau klausimų kyla ir kils, atsakymų į juos reikės ieškoti tam, kad ši asmenybė liktų įdomi ir aktuali net ir tada, kai nebeliks jo teatrą ir jį patį mačiusių žmonių. Bet memorialinis butas ir neturi išrišti intrigos, gal net priešingai. Šis žavus siauras plyšelis uždangoje leidžia akims bėgioti paveikslų eilėmis, pirštų galiukais liesti knygų nugarėles, bent mintimis pasisupti supamame krėsle ir išgerti kavos svetainėje, įsitaisius buvusioje šeimininko vietoje. Spėlioti, mėginti pajauti ir suprasti. Užsukus į šį butą, iš jo išeiti su savu Miltiniu.

Vytautas Toleikis

ŽYDAI LIETUVIŲ LITERATŪROJE

Nuo priešų iki sąjungininko

Knygoje *Žydai lietuvių literatūroje* autorius žengia į mažai mokslininkų tyrinėtą teritoriją, į istoriškai ir kultūriškai jautrią temą – imasi tirti, kaip lietuvių ir žydų santykiai atsispindėjo grožinėje literatūroje lietuvių kalba – nuo pirmųjų tekstų iki pat Antrojo pasaulinio karo ar dar vėliau.

Toleikis leidžiasi į minties eksperimentą – ką galime pasakyti apie visuomenę, besiremiamą grožinės literatūros tekstais ir atsižvelgdami į juos supantį istorinį kontekstą – spaudą, laiškus ir atsiminimus? Ar šioje tekstų visumoje galime užčiuopti lietuvių tautos sąmoningumo formavimosi

procesus? Ar galime tekstuose rasti antisemitizmo, antijudaizmo apraiškų? Ar Lietuva to meto Europos kontekste yra kuo nors išskirtinė? Tyrimas, gausiai eksponuojantis nagrinėjamus šaltinius, kviečia skaitytojus pažinti medžiagą ir pabandyti šiuos klausimus atsakyti patiems. Čia nebandoma pasiūlyti vienintelės teisingos interpretacijos. Autorius renkasi atskleisti keblų situacijų kontekstą ir atsargiai pasiūlyti savuosius vertinimus. Ši knyga – proga naujame kontekste pamatyti gerai mums pažįstamus herojus – Simoną Daukantą, Motiejų Valančių, Antaną Tatarę, Antaną Vienažindį, Joną Basanavičių, Vincą Kudirką, Gabrielių Landsbergį-Žemkalnį, Petrą Vileišį, Povilą Višinskį, Žemaitę, Vaižgantą ir gausybę kitų.

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

APIE VILNIŲ IR ALKOHOLIO KULTŪRĄ

Laurynas Peluritis

Po Vilniaus 700 metų jubiliejaus šventimo turbūt daugeli kamavo ar gal net tebekamuoja pagirios – jei ne fizinės, tai bent metafizinės. Situacija, deja, kaip rodo istoriniai faktai, nėra unikali. Pavyzdžiui, šumerai, kaip ir pridera visoms civilizacijoms, taip pat turėjo ne tik miestus, raštą ir alų – jie turėjo ir pagirias. Netgi vienas seniausių žinomų užrašytų šumerų anekdotų yra apie į užeigą (aludę) užeinantį šunį. Peršasi kontraintuityvi išvada: atrodytų, kam žmogui, turinčiam alaus, raštas? Bet alkoholio atradimui esminės reikšmės turėjo sėslus gyvenimo būdas ir žemdirbystė, todėl alkoholio atsiradimas maždaug tuo pačiu metu ir tose pačiose vietose kaip ir apskritai didžiųjų civilizacijų susiformavimas – ne atsitiktinumas. Savo ruožtu alchemijos ir chemijos pirmeiviai ir pirmtakai mums davė distiliavimo procesą, kuris atvėrė pavojų kupiną ir sudėtingą stipriųjų gėrimų pasaulį, su gražiomis metafizinėmis sąvokomis *essentia*, *spiritus* (liet. dalykų esmė) ar poetiškąja *aqua vitae* (liet. gyvybės vanduo).

Tad ir rašant apie Vilnių ar jo istoriją, vertėtų atsigręžti į miesto alkoholinę praeitį ir dabartį, gėrimų vartojimo kultūros peripetijas ir gal net plačiau apmąstyti pagirių mieste fenomeną. Tiesa, sunku nuspręsti, nuo ko tekstą pradėti, galiausiai netgi kaip pavadinti: „Vilnius ir alkoholis“ ar „Vilnius ir pagirios“, jei sektume XIX a. rusų literatūros pavadinimų šablonais? Gal verčiau „Vilnietiškos pagirios“, ar akcentuoti priežastingumo ryšį – „Gėrimas ir pagirios Vilniuje“? O gal semtis stiprybės iš Ričardo Gavelio: „Vilniaus pachmas“? Kaip matome, tema problemiška įvairiais aspektais, be to, sulaukusi ir mokslininkų dėmesio¹. Nederėtų pagirių painioti ir su Pagiriais, nors, tiesa, Pagiriuose taip pat galima kiek netikėtai sau atsirasti ištiktam pagirių. Tačiau kol kas palikime kelionių istorijas nuošalyje ir imkimės fenomenų esmėžvalgos, bū-

dingos apsvaigusiu, t. y. pakeliui į pagirias atsidūrusių studentų šnekoms.

PERKŪNSARGIS

Viskas, ką skaitysite šiame tekste toliau, yra alkoholio antireklama. Taip rašau ne tik juridiniais sumetimais. Kaip žino turbūt kiekvienas, alkoholis yra gana pavojinga substancija, ypač nesaikingas jo vartojimas neabejotinai kelia pavojų žmogaus sveikatai, tačiau taip pat paskui save neša ir įvairias kitas rizikas – socialines, psichologines ir net dvasines². Žinoma, bet kuri priklausomybė kelia pavojų ir blogina mūsų gyvenimus, tačiau priklausomybė nuo alkoholio yra viena pavojingusių ir labai paplitusių priklausomybės rūšių. Alkoholis gali būti mirtinai pavojingas (anaiptol ne atsitiktinumas, kad šventiniu laikotarpiu padaugėja pankreatito atvejų, o ne viena roko žvaigždė užspringo savo skrandžio turiniu). Visa tai daug kartų nagrinėti ir aptarti dalykai, apie kuriuos, deja, nuolat tenka priminti. Tačiau šiuokart juos palikime nuošalyje.

Tiesa yra ir tai, kad Lietuvą, mandagiai formuluojant, yra užvaldęs pseudoblaivybinis politinis korektiškumas. Dažną kovotoją už „dorą“ ir „vertybes“ ne tiek domina kovos rezultatai ar socio-psichologinių problemų sprendimas, kiek dorovinga poza ir snobiškas tonas: „Aš tai, žinokite, negeriu“. Tiesa ta, kad žmonės Vilniuje visais laikais gėrė ir geria beveik visas žmonijai žinomas alkoholio rūšis: vyną, alų, viskį, romą, tekilą, kokteilus. Covidiniais laikais vienas kitas pilietis net sriūbteledavo dezinfekcinio skysčio Vilniaus viešajame transporte. Penktadienio vakarą rasti vietą mėgstamame bare Vilniuje – Heraklio vertas iššūkis, o vasarą žygdarbis gali pasirodyti neįveikiamas net pirmadienio vakarą. Bet į socialinius tinklus nuotraukas su gėrimais

¹ Kadais Vilniaus universiteto studentų alkoholio vartojimo įpročiai panagrinėti ir akademikų: Jekaterina Tarejeva, Kęstutis Žagminas, Danielius Serapinas, „Vilniaus universiteto studentų rizikingos elgsenos įvertinimas“, in: *Sveikatos mokslai*, 2015, t. 25, Nr. 6, p. 51–55.

² Vilniaus miesto ir alkoholio trajektorijų susikirtimai taip pat pasirodė ir kituose akademinuose tyrimuose: Pranciškus Juškevičius, „Vilniaus miesto socialinės erdvės ir deviacijos“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2006, t. 30, Nr. 2, p. 69–77; Valentinas Uvarovas, Liudvikas Kervys, Eugenijus Piešina, Vytenis Adomaitis, „Alkoholio vartojimo įta-

ka ambulatorinėms traumoms Vilniuje“, in: *Lietuvos chirurgija*, 2006, t. 4, Nr. 4, p. 269–275; Ilona Tamutienė, „Sąsajos tarp alkoholio pardavimo vietų tankio, jo vartojimo viešose vietose ir socialinės žalos Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos skirtingo tipo mikrorajonuose“, in: *Kultūra ir visuomenė: Socialinių tyrimų žurnalas*, 2013, Nr. 4 (2), p. 37–48; Lukas Tubutis, *Nusikalstamų veikų ir alkoholio pardavimo vietų teritorinio sąryšio kartografinė analizė Vilniaus mieste*: Magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2018.

Atvirlaiškis su Vilniaus vaizdu. XIX a. pabaiga. Juliaus Sasnausko kolekcija

rankose kelti – kažkaip nepadoru (nebent į istorijas, skirtas tik draugams) – ne tik alkoholio „reklama“ gali būti įtarta, bet ir tiesiog laikoma prastu tonu. Vilniuje santykis su alkoholiu komišškai veidmainiškas – gerti viešose vietose negalima, viešai kalbėti apie gėrimą negalima (tik apie negėrimą), bet po vestuvių prie *zakso* ar bažnyčių šaunamas šampanas; alkoholis nuo švietimo proceso atskirtas griežčiau nei Bažnyčia nuo valstybės, tačiau po paskaitų studentai vis dar eina alaus; po disertacijų gynimų ir konferencijų mokslo žmonės eina pakelti taurės ir tik tada įvyksta tikra mokslinė diskusija, kurioje viena pusė supranta kita; sovietiniuose miegamuosiuose rajonuose ant suoliuko geriamas alus (ir ne tik jis) yra vieša paslaptis, kai tuo tarpu Vokiečių gatvės suoliukų ir alaus dvasinė sąjunga menama tik „G&G sindikato“ odėje.

Net norint pasiekti „Vilniaus degtinės“ internetinę svetainę teko pasitelkti VPN (ang. *virtual private network*). Veidmainiškumas labiausiai atsiskleidžia alkoholio reklamose: reklamuojamas nealkoholinis alus ar vynas, tarsi nealkoholinė jo versija nenurodytų į savo tikrąjį – laipsniais praturtiną – variantą. Mes galime kalbėti apie alkoholio žalą, tačiau ne apie patį alkoholį. Suprantama, esama girtuoklių ir blaivininkų, kuriems nėra jokie esminio skirtumo tarp *Château Pétrus* ir „lengvai spiritizuoto“ uogų-vaisių „vyno“ egzotiškais pavadi-

nimais iš *Château Anykščiai*, tačiau tai daugiau bendro turi ne su alkoholiu, o su psichine būkle ir išsilavinimu. Alkoholis, su visais savo trūkumais ir šalutiniais efektais, yra (Vakarų) civilizacijos dalis – istoriškai, kultūriškai ir net anekdotiškai.

Apie alkoholį ir jo vietą žmonijos istorijoje galime kalbėti įvairiais aspektais. Mes žinome, kad alus buvo plačiai vartojamas senovės Egipte ir Mesopotamijoje, vynas Graikijoje ir Romoje. Tačiau alkoholis vartotas ne vien su tikslu apsvaigti ar užsimiršti. Ką jau kalbėti apie Dioniso ar Bakcho garbinimą... Svarbus miestų modernėjimo bruožas, pagal kurį galima spręsti apie miesto išsivystymo lygį – žmonių ėjimas į kavines, restoranus, aludes, vynines ir kitas įstaigas. Alkoholio kultūra ir gėrimas vienam namuose yra sunkiai suderinamos, menkai susijusios paradigmos. Alkoholio socialinė funkcija buriant bendruomenes, pralaužiant bendravimo ledus toli gražu nėra išsikalbėta pačių vyno gurkšnotojų, apie tai kalbėjo dar graikų filosofai. Platonas dialoge *Puota* mums pateikia senovės Atėnų simpoziumo – pažodžiui verčiant, sugėrimo – vaizdą, kai susirinkę įvairių interesų ir pažiūrų piliečiai kalbasi rimtais klausimais ar filosofišškai blevyzoja. *Istatymuose* Platonas bendrą vyno gėrimą pristato kaip piliečių bendrystės kūrimo ir tikrųjų žmonių charakterių atskleidimo priemonę, kartu tai yra mokymasis apie saiko dorybę. Tai anaipso ne kvaila įžvalga – alko-

holis apnuogina žmonėse dalykus, kuriuos jie paprastai linkę prisilaikyti sau. Kai kuriais atvejais silpnas alus ar vynas buvo saugiausias būdas vartoti vandenį. Tiesa, nereikia pulti į kitą kraštutinumą, esą žmonės vandens negėrė – tiesiog rašyti istorinį šaltinį ateities istorikams apie tai, kaip gėrei su draugais vandenį, ne taip įdomu (reta išimtis: Mikalojaus Radvilos Našlaitėlio Nilo vandens aprašymas ir vartojimo instrukcija)³.

Susiaurindami mūsų kultūrologinį žvilgsnį iki protėvių žemės ir amžinosios baltų civilizacijos plotų, taip pat galime pastebėti, kad vyskupas Valančius ne už tokią blaivybę kovojo, kaip kai kurie šiuolaikiniai valančiniai. Ką jau ten ne vieno mokinuko kadaise užrašinėtas, Jonui Jablonskiui priskiriamas „alus gerti sveika“ (reikėtų klausti savęs, kokių alų šiandien gertų Jablonskis? Sprendžiant iš barzdos – *kraftinį*, su daug apynių). O kur Maironis, Kaune garsėjęs savo krupnikais, kur Juozas Tumas-Vaižgantas, ten pat garsėjęs krupnikų pakaštavojimu! Ar jie mums kultūriškai svarbūs dėl savo santykio su alkoholiu? Greičiausiai ne. Bet pastarasis bent jau nesutrukdė. Alkoholis ir kultūra – ne priešai, dažniau sąjungininkai.

VILNIAUS GĖRIMAI

Ryga turi *balzamą*, Talinas irgi apsiginklavęs savo vardiniu nuodu. Net Palanga turi savo vardo stiprųjį eliksyrą – atskiras klausimas, ar juo reikėtų didžiuliotis. O kokią taurę pakelti švenčiant miesto gimtadienį derėjo vilniečiams ir svečiams? Ką taurelėn įlašinti vargšui turistui, atsidūrusiam sostinėje? Vilnietišku ženklų čia ne tiek ir daug. Pakalnės gatvėje kadaise buvo Vilhelmo Šopeno įkurtas alaus bravoras, menantis XIX a. buržuazinio sluoksnio augimą, bet dabar jo nebėra. Taip, egzistuoja pramonės objektas „Vilniaus degtinė“, tiesa, negalinti veikti be Obeliuose varomo spirito. Tačiau jos gėrimai ypatingu vilnietišku neatsiduoda – Čepkelių raisto garbei užvadintas gėrimas netinka geografiškai, o štai džinas gal labiau tiktų kaip aproksimacija 1984 George'o Orwello aprašytam *Pergalės džinui*. Dar yra alus, Vilniaus vardu pavadintas, bet klausimas, ar jame kas ypatingai vilnietiško.

Net kokteilio savo *firminio* nei Lietuva, nei Vilnius neturi, nors tautiniai miksologijos meistrai dieną (mažiau) ir naktį (labiau) pluša maišydami *starkas*, *žalgirius*, *suktinius*, *devynerias*, *stakliškes* ir kitas įvairias trauktines ar krupnikus į žmonijai dar nepažintas

kombinacijas. Tačiau tautinis brendas, prilygintinas „Manhattan“, „Long Island Iced Tea“, „Chicago Fizz“ ar „Milano-Torino“, kol kas nesigauna. Aišku, yra su nostalgija atsimenančių ir aprašiusių sovietinių laikų kavines, jų florą, fauną ir ritualus, bet kažkokio ilgaamžio paveldo gėrimų srityje jos taip ir nepalikio. Žvilgtelėjus į sovietmečio išsivaizdavimą apie kokteilius – gal ir gerai, kad paveldo iš tų laikų gėrimų srityje ne tiek ir daug. Vienoje gėrimams skirtoje knygoje randame kokteilį „Jūreivis“: „120 g starkos, 120 g citrinos trauktinės, 60 g mėtinio likerio, 30 g citrinų sulčių, konservuotų vaisių, ledo“⁴. Net jei doram tarybiniam piliėčiui ir būtų pavykę aname erdvėlaikyje trumpam surinkti visus šiuos ingredientus, vargu ar jie suteiktų ką nors be jūrligę primenančio pykinimo ar kirviu į kaktą artimo galvos skausmo. Kontrafaktinės istorijos meistrai dar klausė, ar (ir kodėl) nebandė kas su citrina ir ledu *šėikinti* odekolonų „Trojnoj“ ir „Šipr“? Bet vaizduotės šis klausimas nekutena, atsakymas, nors tik numanomas, bet aiškus – efektas turėtų būti panašus į „Jūreivio“.

Vis dėlto Vilniaus alkoholio gamybos ir vartojimo istorija gerokai senesnė. Neabejotina, kad į Vilnių vakarietiška alkoholio kultūra atėjo visų pirma per dvarus ir vienuolijas. Yra, pavyzdžiui, žinoma apie vienuolių virtą (ir – *horribile dictu* – gertą!) alų. Alumi, ir ne tik juo, garsėjo karmelitės. Kaip nustatė Tojana Račiūnaitė, „[b]ūtent meduoliais ir degtine Vilniaus basosios karmelitės vaišino jų vienuolyne 1655 m. apsilankiusį karalių Joną Kazimierą. Vilniaus kronikininkė liudija: „Mūsų motina, įpylusi į taurelę degtinės, padavė, o jis [karalius Jonas Kazimieras] kuklius meduolius, kokių turėjome, ne tik su didele meile iš mūsų motinos priėmęs suvalgė, bet paprašė ir likusius į popierių suvynioti“⁵. Alus ir degtinė apskritai šių geografinių platumų gėrimai – vynas gi buvo importinė prabangos prekė. Deja, istorija nusinesė vienuolijų ir dvarų gamybos ir varybos tradicijas beigi įdirbį, o kartu – galbūt ir kažkokį autentiškai vilnietišką gėrimą.

Tautinio atgimimo ir valstybės kūrimo laikotarpiu, XIX–XX a. sandūroje, kažkuo ypatingu vilnietiškoji alkoholinė kultūra nepasižymėjo. Józefas Mackiewiczus, fiksuodamas Lietuvos atsiimtą Vilniaus būklę ir lietuvių valdininkų lėbavimus restoranuose atėjus komendanto valandai, ironiškai pasigėrėjo: „Kai įžengiu į restoraną, širdis džiaugiasi... Seni buržuaziniai laikai: vynai likerai, ... prisidėjo dar ir puikūs lietuviški krupnikai“⁶. Be krupniko jokio kito unikaliai lietuviško

³ „Vanduo, tiesa, kaip jau sakytą, drumstas, bet inde per porą valandų nusistoja. Per naktį pastovėjęs, pasidaro tyras kaip krištolas ir labai skanus gerti“ (Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę*, iš lotynų kalbos vertė Ona Matusevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1990, p. 145).

⁴ Birutė Purvinienė, *Šalti patiekalai ir gėrimai*, antrasis pataisytas leidimas, Vilnius: Mintis, 1971, p. 179.

⁵ Tojana Račiūnaitė, „LDK istorija: Basųjų karmelitų (karmeličių) reflektorius“, in: <https://www.15min.lt/naujienu/aktualu/istorija/ldk-istorija-basuju-karmelitu-karmeliciu-reflektorius-582-420439?fbclid=IwAR2YFGBvOUNIXABFwilWKFWt4aT97KZlgEMmUzgt9Mx7vVBkguMP9CjQSo&copied>, (2023-01-30).

⁶ Józef Mackiewicz, *Tiesa akių nebado*, iš lenkų kalbos vertė Jonas Malinauskas, Vilnius: Naujasis Židyns-Aidai, 2015, p. 116.

indėlio į Vilniaus gyvenimą tarsi ir nebuvo, bet tai vis plona jungtis tarp Kauno ir Vilniaus Lietuvos. Tiesa, karas ir ilgi sovietinio *obščepito* metai nutrynė ir tuos kultūrinius sluoksnius, kuriuos brangino tokie seni vilniečiai kaip Mackiewiczius. Sovietmetis nutrynė ir kitą svarbų aspektą – valgymo ir gėrimo vietų nuosavybę. Tai kartu sunaikino ir asmeninio rūpesčio tokiomis vietomis ir jų lankytojų tradicijas.

Po 1990 m. pradėjo formotis naujas kavinių, alu-barių ir užėigų žemėlapis, didele dalimi nutrynęs ne tik prieš tai buvusių kavinių pavadinimus, tačiau ir po savęs palikęs vos vieną kitą pavadinimą ar interjerą. Bet per trisdešimtmetį susiformavo nauji įpročiai ir papročiai – Modestas Vaišnoras 2011 m. gražiai aprašė penktadienio vakaro esmę „iki-kriziniame“ Vilniuje: „Prieš gerą pusmetį dar buvau tipiškas iš provincijos atvykęs ir per dešimtį metų vilniečiu tapęs ciniškas pižonas. Darbas kūrybos sektoriuje – radijas, reklama, televizija. Laisvalaikis: barai, naujos kartos renginiai su progresyviomis grupėmis, neblavių nuotykių kolekcija, sostinės undergroundo kultūra, šokiai su Rožyte, prieš-

Gabrielė Stankūnaitė. Vilnius, Bokšto gatvė. 2022. Fotografija

aušrio „McDonald’s“ ir maštymas, kad jei penktadienį neišeisi į centrą, ką nors praleisi. Arba dar blogiau – miestas ką nors praleis“⁷. Nors mus paliko ir Rožytė, ir kunigaikštis Vildaugas, ir pats Vaišnoras, o barų bei užkandinių pavadinimai ir alaus rūšių gausa persivertė per tuos tuziną metų bent kelis kartus, bet iš esmės sostinės gyvenime nekas tepasikeitė. Gal tik vėl sumažėjo vietų, kuriose naktį pavargęs keleivis gali pasistiprinti riebiu maistu.

... IR SUNKŪS RYTAI PO JŲ

Lėbavimai mieste visiems baigiasi skirtingai, o ir faktorius čia ne vienas. Vakaro pabaiga ir ryto pradžia priklauso nuo piniginės storio, nuo išgertų gėrimų kokybės ir kiekybės, nuo socialinio statuso. Labai turtingi yra surenkami asmeninių vairuotojų, mažiau – pėsčiomis kėblina į savo būstus senamiestyje ar jo prieigose, vidurinioji klasė sėda į taksi ar pas pavežėjus, o štai studentai laukia pirmųjų troleibusų. Žinoma, didžiausi vakaro nelaimėliai paprastai važiuoja į priimamąjį ir areštines. Bet yra tam tikra demokratinė viso to dalis: Vilnius yra beprotiškai žavus, kai išvirsti iš savo mylimos landynės ketvirtą ar penktą rytą.

Pagirios – vienas iš mažiausiai kultūriškai ir filosofškai reflektuotų žmogiškojo gyvenimo reiškinių. Galbūt todėl, kad pagirios menkai susijusios su protine refleksija, veikiu su dvasine plotme. Tik vienas kitas drašesnis maštytojas yra šį bei tą parašęs apie nelengvus rytus ir liūdnas dienas po vakaro linksmybės⁸. Pagiriotą rytą daug kas žada „mesti gerti“, t. y. nebevartoti alkoholio. Civilizacijų istorija rodo, kad tai klaidingas požiūris, nors pagrindimą ir turi. Silpnumas, nerimas, drebulys ir net pykinimas daugeliui nesvetimas ir jokie kiekiai gaviųjų gėrimų, greito maisto ar juolab daržovių pagirių nepagydo akimirksniu. Pagirios mums primena apie kainą. Vakar vakare smagiai kelta taurė su burbuliukais ar kai kuo smarkesniu šiandien ne vienam mūsų primena, kad galbūt apsiskaičiavome savo jėgose, neįvertinome varžovo besidžiaugdami akimirkos malonumais. Kaip Lietuvos krepšinio rinktinė – mums prognozavo medalį, o mes iš grupės vos išėjome ir greitai kritome kovoje su čempionu.

Nuo pagirių nėra vaistų. Jas galima kiek pasilengvinti, tačiau didžiąja dalimi jas tiesiog reikia iškęsti. Žinoma, yra žmonių, kurie bando pagirias bent jau nukelti vėl iš naujo imdamiesi to, kas juos ir susargdino. Galutiniame rezultate pagirios nėra įveikiamos, jos tik

⁷ Modestas Vaišnoras, „Laiškai nuo dirvožemio“, in: Modestas Vaišnoras, *Rudens kelias pas mane*, sudarytoja Evelina Paliulytė, Vilnius: Grafija, 2011, p. 116.

⁸ Mark Edmundson, „The Metaphysics of the Hangover“, in: <https://hedgehogreview.com/issues/the-meaning-of-cities/articles/the-metaphysics-of-the-hangover>, (2023-01-30).

nukeliamos, dar padidinant ir taip nemažą jų paliktą žalą (čia slypi ir vienas tiesesnių kelių į priklausomybę ir įvairias kitas sveikatos problemas). Tačiau Vilniuje yra ši kario kelią pasirinkęs piliečių luomas – ryžto kupini veidai „prie arklio“ Lazdynuose, „Kometos“ ir „Saturno“ Karoliniškėse, nesvarbu ar lyja, ar saulė tvoskia, ar šaltis spaudžia, kaip prieš dvidešimt metų, taip ir dabar.

Ko mus moko įvairių rūšių pagirios skausminguoju būdu, tai nuolankumo dorybės, primena mūsų žmogiškąjį ribotumą, trapumą ir net mirtingumą (ir anaip tol ne perkeltine prasme – pagiringi išgyvename organizmo apsinuodijimą). Pagiringame žmoguje nelieka puikybės, vakar dienos žaižaruojančios charizmos ir šmaikščių remarkų. Pagiriose nėra nieko romantiško: erzina kvapai, skoniai, organizmui trūksta gliukozės ir elektrolitų, kuriuos atstatyti streikuojant skrandžiui gali būti nemažas iššūkis. Kartu, žinoma, pagirios yra savotiškos vilties ir laukimo metas – tik čia laukiama nebe šventės, o palengvėjimo. Beje, yra teorija, kad angliškas žodis *blues*, kurio garbei vadinasi ir vienas svarbiausių muzikos žanrų Vakarų kultūros istorijoje, kyla iš frazės *the blue devils*, kuria buvo nusakomas abstinencijos sindromas ir *delirium tremens* (lietuviškai mėlynieji velniai skamba ne mažiau poetiškai nei baltieji arkliai). Bliuzas – sunkus, vien žmogiškosiomis priemonėmis nepagydomas liūdesys. Jį galima tik išlieti, bet ne išgydyti. Taigi vakar dienos smagumas ir šėlas netrunka virsti proporcingo dydžio naujos dienos kančia.

Pasaulis, žinoma, iš džiaugsmingo ir švytinčio staiga netapo blyškiu, tačiau problemas patiria ne vienas jo stebėtojų. Taigi pagirios mums primena ir apie liūdesį kaip neatimamą egzistencijos dalį. Tiesa, yra vienas receptas, kaip išvengti pagirių – negerti. Bet tai irgi būtų pasidavimas savotiškam liūdesiui.

Žinia, jei mėlynųjų velnių pinklių nepavyko išvengti, lieka griebtis kažkokios žalos valdymo taktikos. Sunkus rytas kaime yra kova už išgyvenimą – namą pasikurti teks pačiam, maisto susiruošti kokio nors taip pat (ar iš čia ir pagunda „taisyti sveikatą“?). Mieste gi daug lengviau: net labai sunkų rytą yra pasiekiamas greitas maistas ir kokakola. Turint kiek daugiau sveikatos ir valios, galima išsiriti į lauką medžioklei. Esant visiškam nusilpimui – keli brūkštelėjimai išmaniojo telefono ekrane ir pagalba jau kelyje. Bet ar turime išskirtinį Vilniui ar Lietuvai pagirių šlamštmaistį ar atgaivinantį gėrimą? Iš mano tėvo kartos pasakojimų – mineralinių vandenų ir vaisvandenų krautuvėje Lenino prospekte (dabar kažkur ties Gedimino pr. 32A) pagiriotiems jaunuoliams geraširdė teta sumaišydavo pomidorų sulčių ir mineralinio vandens „Vytautas“. Vanduo, žinia, iš Birštono, bet prospektas bent Gedimino.

Taigi Vilnius turi knygas, eilėraščius ir dainas apie save. Kai kuriose dainose net apdainuojami vidutinės ir aukštosios kilmės eliksyrų. Bet neturi savo gėrimo – net nealkoholinio. Gal tai mūsų kartos iššūkis prieš 800 metų jubiliejų? ❧

Atvirlaiškis su Vilniaus senamiesčio vaizdu. XX a. vidurys. Juliaus Sasnausko kolekcija

In memoriam vysk. Jonas Boruta (1944–2022)

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

Vyskupas Jonas Boruta SJ. Lietuvos jėzuitų archyvas

Regis, vėlyvą 1982 m. rudenį, vienas tada dar nelabai įžymus mokslininkas sutrikęs pasakojo, kad štai, jų institute, moksliniame institute, vienas perspektyvus bendradarbis tapo kunigu. *Nelegaliu* kunigu. Jį jaudino du dalykai – kiek nukentęs institutas ir ar bus „tašomi“ bendradarbiai bei vadovai. Bet asmeniškai – nieko blogo negalįs pasakyti. Bendradarbis esąs ramus, malonus, taktiškas žmogus. Bet yra ir antras aspektas – kaip *mokslininkas*

galįs tapti kunigu. Mėginau pasakyti kažką apie Pascalį ir Leibnizą, kurie gal ir nebuvo kunigai, bet giliai religingi mokslininkai. „Taip, bet juk *šiais laikais...*“

Tas perspektyvus mokslininkas, tais pat metais apsigynęs „fizikos-matematikos mokslų kandidato“ (dabar – daktaro) disertaciją, buvo Jonas Boruta. Savo gamtamokslinio išsilavinimo niekada neakcentavo, nes netikėtai pasuko visai kita kryptimi. Tapo pro-

fesionalių istoriku ir, gal net svarbiau, vienu iš naujos istorikų kartos ugdytojų. Stebėtis, bent jau garsiai, kad kunigas gali būti mokslininkas, šiaudien jau nelabai solidu. Vis dėlto reikia pripažinti, kad galima stebėtis pačiu kun. Borutos asmeniu – jis tikrai ikūnijo jėzuito-mokslininko įvaizdį. Jame tarsi atsispindėjo XVII–XVIII a. jėzuitai – matematikai, fizikai, etnologai, galiausiai dėstytojai. Ir, žinoma, jaunimo mokytojai, lavintojai, liudijantys mokslo ir tikėjimo dermę. Lūžiniais 1989-aisiais, kai ne tik Lietuvai, bet ir Bažnyčiai teko atrasti naujus kelius, velionis buvo tarsi naujos tapatybės pažadas, bet, būkime atviri, ir artėjančių rūpesčių ar net nesėkmių nuoroda. Vysk. Algirdas Jurevičius laidotuvių homilijoje pasakojo:

1989 m. po Vilnių pasklido gandas, kad tam tikrą savaitės dieną į Šv. Kazimiero koplyčią renkasi jaunimas ir klausosi tęstinių pamokslų apie Dievo buvimo įrodymus. Nuėjau ir aš. Mišias aukojo man nematytas kunigas – tai buvo kun. Boruta, kuris po Evangelijos vietoj pamokslo dėstė šventųjų Augustino ir Tomo Akviniečio išplėtotus Dievo buvimo įrodymus. O tai atrodė maždaug taip: kun. Boruta užsimerkdavo ir taisyklinga lietuvių kalba maloniu tyliu balseliu dėstė mums galias filosofines tiesas. Nors tai trukdavo apie pusvalandį ar dar ilgiau, bet po savaitės, žiūrėk – ir vėl Šv. Kazimiero koplyčia pilna jaunimo. Iš po sovietijos pado išėję mes nieko panašaus nebuvome girdėję.

Bet Lietuva keitėsi staigiai ir gan drastiškai. Radosi naujų galimybių ir Bažnyčiai. Reikėjo vis daugiau kunigų, galinčių kalbėti visuomenei. Kun. Boruta ėjo, kur buvo siunčiamas ar kviečiamas. Gausiuose nekrologuose, regis, nebuvo prisiminta jo televizininė misija. Tuo pačiu maloniu tyliu bal-

su jis kalbėjo žiūrovams, iš pradžių gausiesiems, paskui vis retėjantiems. Jėzuitas mokslininkas pateko į visai kitą kontekstą, svetimą jo jausenai ir mąstymui. Tokia dalia tenka ne vie-

nam, gyvenančiam pervartos laiku. Gal kas nors tai pavadintų nesėkme, kaip ir neįautrumą pamokslių auditorijai. Bet klausytojų reakcija liudijoką kita – supratingumą. Dabar, žvel-

giant iš viso gyvenimo perspektyvos, galime drąsiai pasakyti, kad kun. Boruta pirmiausia buvo akademinis žmogus, to ilgėjosi jau tapęs vyskupu. Jau užsiminiau apie jo darbą Vilniaus universitete. Bažnyčios istorija jam buvo iš tiesų *istorija*, o ne apologetinių pasakojimų rinkinys. Kai kilo mintis parašyti naują *Krikščionybės Lietuvoje istoriją*, naujosios kartos autoriai vienu ar kitu būdu jau buvo patyrę kun. Borutos įtaką. Manau, ne vienas jų ir dabar pavadintų save jo mokiniu. Vis dėlto, pakviestas neformaliai prisijungti prie diskusijų rengiant veikalo apmatų, laikėsi ne kaip mokytojas, o kaip delikatus diskusijos partneris. Lygiai taip delikačiai ir supratingai, kol perdavė pareigas naujos kartos intelektualams, vadovavo atsikūrusiai Lietuvių katalikų mokslo akademijai, nelengvai ieškančiai savo tapatumo.

Ne man aptarinėt jo darbą Lietuvos vyskupų konferencijos generaliniu sekretoriumi ar ilgamečiu Jėzaus Draugijos provincijolu. Bet jis pats neslėpė kartėlio, susidūręs su vėlgi naujais, jam pačiam, regis, netikėtais vienuolinio gyvenimo pokyčiais: „Kai dirbai ir žinojai, jog už tai niekas nepagirs, bet gali nukentėti, jausdavai džiaugsmą, o kai dabar tenka tarsi vienuolių varžybose dalyvauti, tai nėra gerai – gerąjį Dievą liudijantis vienuolinis gyvenimas nebėra nei patrauklus, nei pakankamai dvasiškai įtaigus“.

Šie keli *in memoriam* štrichai nėra nekrologas. Tai veikiau mėginimas priminti, kad vysk. Jonas Boruta buvo daugiau negu epochų kaitos liudytojas – jis buvo jos veikėjas. ☒

Vyskupas, jėzuitas, gamtos mokslų daktaras Jonas Boruta SJ. Tomo Vyšniausko nuotrauka

Skonio reikalas

MARKAS AURELIJUS PIESINAS

William Shakespeare,
TITAS: Dviejų dalių degustacinė
tragikomedija,
Menų spaustuvė, premjera 2022-05-25,
trukmė: 2 val. 30 min.
Režisierius Gildas Aleksa, vakarienės
šefas Tadas Eidukevičius, dailininkė
Ugnė Tamuliūnaitė, kompozitorius
Jokūbas Tulaba, pjesę vertė Aivaras
Mockus.
Vaidina: Dalius Skamarakas, Vilma
Raubaitė, Arnas Ašmonas, Milda
Jonaitytė, Julius Žalakevičius, Mantas
Pauliukonis, Milda Naudžiūnaitė,
Karolis Kasperavičius, Laurynas Jurgelis,
Kasparas Varanavičius.

Titas Andronikas – drama apie tragišką romėnų karvedžio likimą ir išdavystę artimojoje imperatoriaus aplinkoje, laikoma pirmąja Shakespeare'o tragedija. *Titas* taip pat laikytinas vienu iš keistesnių Shakespeare'o tekstų dėl jo receptijos: amžininkai *Titą* labai mėgė, bet laikui bėgant jos vertė sparčiai kritusi – tekstas buvo laikomas nykios, blogai parašytos dramaturgijos pavyzdžiu. Iki pat šiol abejojama tragedijos autoryste – neva jos prastas stilius ir menkas turinys neatitinka britų dramaturgijos genijaus braižo. Tekstas iš dalies reabilituotas XX–XXI a. sandūroje, kai literatūros tyrinėtojai ir kritikai apie *Titą Androniką* rašė kaip apie „pjesę po Bosnijos“, tarsi kaip apie „poeziją po Aušvico“. Tokios interpretacijos atveju tekste esantys smurtas, žudymas, seksualinė prievarta ir kanibalizmas rezonuoja, kuria akistatą su istorine atmintimi. *Titas* ilgam tapo drama, kuria permaštomas žiaurumas – kritikas Jonatha-

nas Foremanas 1999 m. recenzijoje *New York Post* citavo režisierę Julie Taymor: net žiauriausios tragedijos scenos neprilygsta tam, kas šiandien vyksta mūsų pasaulyje. Žiaurus sutapimas, kad dabar apie Gildo Aleksos *Titą* galima kalbėti kaip apie spektaklį po Bučios, Iziumo, Kramatorsko ir kitų Rusijos karo nusikaltimų Ukrainoje.

Šiuo atveju teigiamai suveikia ir šiuolaikinio Lietuvos teatro bruožas, kai nesiorientuojama į istorinių, kostiuminių dramų pastatymus kaip savaime vertus dėmesio (tam, tiesa,

to svarbus: režisierių ir aktorius nuo statomo teksto skiria bent 400 metų, o Shakespeare'ą nuo tos epochos, kurią jis vaizdavo – senovės Romos imperijos – dar bene pusanatro tūkstantmečio. Šis atstumas, pats tekstas savaime yra problemiškas režisieriui ir aktoriams, spektaklio sėkmė bent iš dalies priklauso nuo jų santykio su tekstu, nuo to, kaip užmezgamas pokalbis tarp statomos medžiagos ir žiūrovo. Tiesa, aktoriai kalba švaria, pompastikos ir senoviškumo turinčia Shakespeare'o kalba, kurios manieringumas sėkmingai išlaikytas vertėjo Aivaro Mockaus pastangų dėka.

Aleksos kūrybinė strategija yra orientuota į šiuolaikišką, tarpdisciplininį teatrą. Konceptualia spektaklio ašimi tampa maistas ir valgymo aktas – virtuvės šefas Tadas Eidukevičius spektaklio metu gamina maistą ir pateikia jį išskirtam žiūrovų ratui, tai veikia ir kaip kulinarinės teksto interpretacijos. Šie žiūrovai (išsigiję

Degustacinės tragikomedijos „Titas“ plakatas. Donato Ališausko nuotrauka

ir neturime tinkamos erdvės), todėl dažnai istorinė pjesė šiuolaikiniame Lietuvos teatre atsirenkama veikiau pagal tai, kaip pasakojimą galima išgvildinti iš senovės konteksto ir ieškoti jame laikui nepavaldžių motyvų. Laikas kaip aplinkybė vis dėl-

brangesnius bilietus) yra sodinami prie ilgo, balto padengto stalo priešais kitus žiūrovus salės sėdimosiose vietose, ir taip atsiduria scenoje kartu su joje veikiančiais aktoriais. Šia prasme vieta VIP ložėje ir šampano taurė pasiekė naują evoliucijos pakopą – dabar

Degustacinės tragikomedijos „Titus“ plakatas. Donato Ališausko nuotrauka

galima pavakarieniauti ir tapti spektaklio dalimi. Scenoje kuriamas ne tik spektaklis, o lyg ir „heningas“, kuriame veikia gastronomika ir teatras, nes žiūrovai prie stalo, mėgdamiesi šefo parengta vakariene (ir gėrimais, už papildomą mokestį), iš tiesų tampa pasyviais spektaklio dalyviais. Jų nuolatinis, bet neįpareigojantis buvimas su aktoriais, gurkšnojimas, vos girdimas įrankių klaksėjimas kontrastuoja su besirutuliojančiu pasakojimu – juk kalbame apie Shakespeare’ą, kurio tekstuose gausu smurto, kūno žalojimo, prievartos, o tai, kad „visi miršta“, net tapo anekdotu. Šis sprendimas suveikė: kai prie to paties valgomojo stalo Titui Andronikui buvo nukirsta ranka kaip išpirka už jo sūnų gyvybes, kažkas iš salėje sėdinčių žiūrovų ėmė isteriškai juoktis. Kai jau berankis Titus gauna dėžę su išpirktų sūnų galvomis ir supranta esąs apgautas, kažkas

pildosi taurę vyno ir mes girdime, kaip skystis atsimuša į stiklą. Taip atsiranda autentiškų (ir kas kartą skirtingų) absurdo ir tragikomedijos atvejų, kurie viršija paties teksto krūvį. Stebina tai, kaip Aleksos *Titus* išlaiko sveiką pusiausvyrą tarp spontaniško žiūrovų į(si)traukimo ir profesionalaus aktorių darbo – inovatyvi spektaklio forma netampa vienintele karta, ant kurios statoma spektaklio sėkmė.

Degustacinė vakariene pasiekia kulminaciją kartu su spektakliu: kai Titus visai imperatoriaus sūnui patiekia pyragą su Tamosos vaikų mėsa, aktoriams ir vakarieniaujantiems žiūrovams patiekiamas šefo šviežiai keptas pyragas. Buvo matyti, kad kai kurie dvejojo valgyti, bet galiausiai palūžo. Galbūt aktoriai kartu su žiūrovais pasineria į socialinį eksperimentą, kuris klausia, ar nesunku vienu metu mėgautis ir šlykštėtis, ar susigyvenome

su smurtu kasdienybėje. Svarbu, kad ir pats Shakespeare’as tragedijoje išnaudojo valgymą kaip smurto aktą: aprašo nužudyto žmogaus kūno valgymą, į siužetą įtraukia ir panašaus pobūdžio bausmę, kai Aaronas baudžiamas įkasant jį iki krūtinės į žemę, paliekant mirčiai nuo bado ir troškulio. Todėl ir spektaklio metu vykstanti degustacinė vakariene iškreipia patį mėgavimosi aktą, kai hedonizmas persipina su žiaurumu, be abejo, sustiprinant ir tradicinį „nuopuolio Romos“ vaizdavimą, kuris režisieriui rūpėjo ne mažiau nei dramaturgui.

Rašydamas tekstą dramaturgas tikriausiai rėmėsi skirtingais šaltiniais apie senovės Romą ir todėl jo sukurtas naratyvas veikia chronologiškai nenusakomu laikotarpiu. Pjesėje vaizduojama romėnų aplinka yra butaforiška, veikiau ne tikrasis tų laikų atvaizdas, o jo šešėlis. Čia režisierius sutinka su

dramaturgu, mat nei vienam, nei kitam, panašu, istorinis tikslumas nėra svarbus. Todėl nors spektaklyje atsidūręs mobilusis telefonas ar kovinis pistoletas yra juokingi sprendimai (blogą prasmę), jie turi logikos. Visiškai pagrįsta ir tai, kad tekstu nepasikliaujama akiai – pavyzdžiui, Shakespeare’as rašo, kaip Lavinija apžioja ir dilbiais suima pagalį ir juo rašo ant smėlio, norėdama tėvui ir dėdei atskleisti vardus tų, kurie ją išprievartavo ir suluošino. Keistas ir nepatogus sprendimas, kai tą patį galima padaryti kojos nykščiu – Aleksos Lavinija mąsto praktiškiau. Dailininkės Ugnės Tamuliūnaitės dizainas, sukurtas pagal golfo, fechtavimo, teniso aprangą – suprask, tai elito žaidimai, „švarus“ sportas – tikslingai skatina žiūrovą matyti žiauria, smurtui abejingą aukštuomenę kaip nesenstantį konceptą. Vis dėlto mažiau atleistini anachronizmai vertime, kai, pavyzdžiui, Tamora liepia sūnums ieškoti Tito jo „kabinete“. Na, kokie ten kabinetai senovės romėnų rūmuose? Angliškame originale (*Knock at his study, where, they say, he keeps*) žodis reiškia kambarį kaip erdvę skirtą darbui, tačiau iš konteksto neiškrenta.

Ne visi Shakespeare’o tragedijos veikėjai yra vienodai sudėtingi ar reikalingi veiksmo plėtojimui. Tekstą

galima skaityti kaip istoriją apie dviejų žiaurių asmenybių – romėnų karvedžio Tito Androniko ir gotų karalienės Tamoros – susidūrimą. Abu taip stipriai pasiduoda kerštui, kad pavirsta tikro blogio išsikūnijimais, kol galiausiai kerštas pasiglemžia ir jų, ir jų vaikų gyvybes. Tuo tarpu Lavinijos vaidmuo yra apgaulingai lengvas, mat nors ir anksti netenkama eilučių, personažas ir toliau lieka esminių veiksmo dalyviu, tad buvimas scenoje reikalauja ypač intensyvios energijos. Aktoriai Dalius Skamarakas (Titas), Vilma Raubaitė (Tamora) ir Milda Jonaitytė (Lavinija) profesionaliai kuria nepakartojamus veikėjų portretus, kurie galėtų tapti atskaitos tašku tiems, kas ateityje imtųsi šio sudėtingo uždavinio. Bendrai nuvilia tik Lietuvos teatrui būdingos vis dar keistos ir neįjaukios reivo scenos ir tas etiudiškas, vaidybos būrelį primenantis suvaikėjusio vyro ar veikiau berniukiško jaunuolio vaizdavimas. Spektaklio metu blaškė ir garso aparatūros zvimbimas, bet galbūt tai erdvės, o ne kūrybinės komandos klausimas.

Vakarienės dalyviai suvokia prieš akis vykstantį veiksma kaip meno kūrinį, todėl nieko keisto, kad atsiradusi estetinė distancija sukuria saugią erdvę mėgautis maistu. Bet ar jie gali

atsiriboti nuo aštrių pojūčių, kuriuos patiria kartu su kitais spektaklio žiūrovais? Spektaklio metu šis klausimas keliamas nuolat, o politinė tikrovė jį tik aštrina: kaip dera prabangi vakarienė su tragedija; koks santykis tarp mūsų kasdienybės ir visai netoli esančių Mariupolio, Chersono ar Bachmuto gyventojų kasdienybės? Kai kur gyvenime mūsų patirtys susikerta, tampa universalios, o kai kur prasilenkia, likdamos svetimam protui nepažiniomis žaizdomis. Negalime pretenduoti į visišką susitapatinimą patys to nepatyrę, galime tik įsivaizduoti tokią kančią ir tokį skausmą, kurio dar nežinome – tarp mūsų vaizduotės ir realybės atsiveria tuščia vieta. Bet ar toje tuščioje vietoje gali užderėti abejingumo sėkla? Ar visa tai tik nekintanti pasaulio taisyklė – kai kur gyvenimas sustoja, o kai kur tęsiasi? Juk tortą parduotuvėje išsirinkti vis tiek reikia, ar ne?

Režisierius ir jo komanda mezga dialogą su tekstu, žiūrovu, net žmogiškąja būkle. Vienareikšmiškai sėkmingas kaip šiuolaikinė Shakespeare’o teksto interpretacija, Gildo Aleksos *Titas* pasirodė kaip spektaklis, gebantis pakilti virš įprastų teatrinių konvencijų ir išsaugoti esmines pasirodymo savybes, dėl kurių žmonės vis dar eina į teatrą. ❧

Didžiųjų valstybių interesai Baltijos šalyse prieš šimtmetį

ZENONĄ BUTKŲ KALBINA MIKAS DANILEVIČIUS

Profesorius Zenonas Butkus – vienas svarbiausių diplomatijos istorikų Lietuvoje, vykdamas projektą „Anglijos, Prancūzijos, Vokietijos ir Rusijos interesų sankirta Baltijos šalyse ir jų valstybingumo problema 1918–1920 m.“ (remia Lietuvos mokslo taryba). Šis pokalbis – projekto sklaidos dalis, jame aptariamos su tyrimu susijusios Baltijos valstybių susikūrimo ir didžiųjų valstybių vaidmens temos ir aplinkybės. Bandyta išaiškinti ir įvairias neįgyvendintas geopolitines idėjas, kurias aptaria neišsilaikiusius ar niekad ir neegzistavusius valstybinius darinius; neišvengta ir istorinių įvykių lyginimo su dabarties aktualijomis ir bėdomis.

Kodėl pasirinkote tirti būtent šių keturių valstybių – Prancūzijos, Anglijos, Vokietijos ir Rusijos – interesų sankirtą Baltijos šalių klausimu po Pirmojo pasaulinio karo?

Šios keturios valstybės turėjo interesų Baltijos šalyse ir tie interesai susikirto tarpusavyje. Per tų valstybių politiką, jų pozicijas galima išsiaiškinti ryškiausią tarptautinių santykių mazgą. Manau, kad tarptautiniai santykiai ir diplomatija yra svarbūs visai istorijai ir netgi gelbsti istoriją. Yra išplitęs požiūris, kad praeitis nepažini, kad ją galima rekonstruoti tik subjektyviai, o šaltiniai yra neišlikę. Bet diplomatija yra tokia sritis, kur šaltiniai išlikę: yra diplomatų, ambasadorių ataskaitos, dažnai be galo išsamios. Jose viskas išdėstyta geriau negu kokių nors šalių vadovėliuose – jeigu nori sužinoti ką nors apie kokią šalį, yra diplomatų ataskaitų apie jų reziduojamas šalis ir

po septyniasdešimt ar daugiau puslapių. Čia diplomatiniai šaltiniai galbūt net išgelbsti istoriją.

Tai dar aktualiau čia, Baltijos šalyse. Net ir dabar, praūžus valstybingumo šimtmečiui, jį švenčiant apie Lietuvos valstybingumą buvo deklaratyviai sakoma, kad Lietuvos ir Baltijos šalių valstybingumas yra tik tam tikra anomalija ir tarptautinių santykių šalutinis produktas. Nusilpo Vokietija, Rusija, kurios valdė Baltijos šalių žemes ir dėl to galėjo susikurti Baltijos šalys. Karo nugalėtojos Anglija, Prancūzija rėmė Baltijos šalis, atnešė joms valstybingumą kaip ant lėkštutės. Toks supaprastintas požiūris man kėlė nerimą, dėl to kaip reakcija į tokia visuomeninę ir politinę aktualiją ir radosi mintis parengti projektą ir ištirti šį reikalą.

Kaip suprantu, JAV tuo metu interesų šiame regione neturėjo?

JAV tuo metu ne taip seniai buvo pakilusios iš savojo regiono, izoliacijos politikos. Apskritai tuo metu daugiau aktualūs buvo kiti regionai, net Anglija nebuvo tiek suinteresuota Baltijos šalimis. Britų imperijai aktualesnė buvo Indija, Afganistanas, kiti regionai. JAV čia dalyvauja ta prasme, kad prezidentas Woodrow Wilsonas paskelbia garsiuosius keturiolika punktų ir kelia idėją, kad vertybės lemia tarptautinius santykius. Ne interesai, kuriais Paryžiaus Taikos konferencijoje vadovaujasi Britanija, Prancūzija, Georges Clemenceau. Wilsono pozicija buvo paranki Baltijos šalims. Jų valstybingumas tuo rėmėsi.

Apibrėžiant pačias Baltijos valstybes, mes šiuo atveju kalbame apie tris ar apie keturias, kartu su Suomija?

Šiuo atveju kalbame apie tris. Suomijos nepriklausomybė radosi kiek ankstėliau, bet į ją taip pat atsižvelgiama. Tose vietose, kur interesai ar politika bendra, paliečiama ir Suomijos situacija, nors ji buvo gal kiek kitokia. Suomija buvo toliau nuo Rusijos ir palaikė geresnius santykius su Vokietija. Vokiečių generolas Gustavas von der Goltzas dalyvavo Suomijos nepriklausomybės įtvirtinime (nors ir daugiau gyrėsi nei iš tiesų dalyvavo), sumušė Raudonąją gvardiją. Aišku, buvo nepriklausomybei besipriešinusiu dalinių, kurie buvo suformuoti iš senųjų Rusijos karinių struktūrų. Suomija buvo von der Goltzo, kažkiek Vokietijos įtakoje, bet ji nebuvo lemtinga.

Ar didžiosios valstybės kalbėdamos apie regioną kalba apie kažkokią Baltijos trijulę, ar skiria Lietuvą nuo Latvijos ir Estijos?

Apie trijulę. Paryžiaus Taikos konferencijoje 1919 m. Lietuvos diplomatai net aimanavo, kad Baltijos šalis visur traktuojama kartu, ypač JAV diplomatai. Vakarų valstybės neatskiria Lietuvos specifikos, jos konflikto su Lenkija ir to, kad Lietuva, kaip jos politikai dėjosi, yra už Latviją ir Estiją viršesni – Lietuva turėjo istorinę valstybę, o Latvija ir Estija – ne. Ir šiandien sakoma, kad Lietuvos kelias į Europą eina per Lenkiją. O kur nueisi per Latviją ir Estiją? Tik į Šiaurės ašigalį. O kam ten eiti? Dėl to ir šiandien Baltijos šalių santykiai nėra labai tvirti. Nors kai kurie ano meto Lietuvos diplomatai sakė „į latvius ranka nemoti“. Tai yra gana platus klausimas, bet daugiau trys Baltijos šalys buvo laikomos vienu regionu.

O kas šiuo atveju yra Rusija? Kuri iš tų dviejų tuo metu kariaujančių vizijų – kylanti bolševikinė, sovietų, ar tuo metu dar per baltagvardiečių generolus politiniu subjektu besilaikanti, imperinės Rusijos vizija?

Taip, deja, tuo pačiu metu vyko pilietinis karas Rusijoje, toje pačioje Rusijoje dar vadintas ir užsienio intervencija. Bet Baltijos šalių valstybingumo nenorėjo palaikyti ne tik bolševikai, kurie čia įsiveržė, bet ir baltagvardiečiai, siekę atkurti nedalomą Rusiją. Pastarųjų interesai Vakaruose buvo suprantami, kažkiek ir palaikomi.

Tai nepaisant to, kad konceptualiai Sovietų Rusijos užsienio politika buvo paremta revoliucijos eksportu, o baltagvardiečiai kalbėjo apie imperijos išlikimą, bet rezultato prasme tai buvo ta pati politika Baltijos šalių atžvilgiu?

Taip, šioje vietoje buvo tam tikras pereinamumas, buvo pateikiamas kitas motyvas, bet interesai buvo tie patys. Deklaruotas bolševikų tikslas buvo revoliucijos eksportas. Nors bolševikai ir sudarė taikos sutartį, jie ketino užgrobti vos ne visą pasaulį. Čia reikia pacituoti Salomėją Nėrį: „Apsistosis, kai raudonu žiedu visa žemė skaisčiai sužydės!“ Nėris geriausiai išreiškė bolševikų lozungą – revoliucijos eksportą.

O Vakarai, Anglija ir Prancūzija, Baltijos šalis matė tik Rusijos klausimo rėmuose, ar maštė apie šį regioną kaip savarankišką?

Deja, ypač iš pradžių, matė tik Rusijos klausimo rėmuose. Lietuvos diplomatai nusiskųsdavo, sielojosi dėl to, kad Vakarai sieja Baltijos šalių valstybingumo problemą su Rusijos klausimu, kad Rusijos klausimas Vakarų šalims buvo svarbiausias. Net Paryžiaus Taikos konferencijoje buvo toks forumas, į kurį pasikvietė baltiečius Rusijos reikalų aptarimui. Rusijos klausimas buvo kaip šešelis, kaip liepingas debesis, kaip Damoklo kardas.

Bet paskui, ypač Anglija, ėmė manyti Baltijos šalis jau atskirai nuo Rusijos problemos, nes Anglija buvo vienintelė suinteresuota valstybė, kad Baltijos šalys atsiskirtų nuo Rusijos, nes Anglija tarptautiniu mastu nuolat susidurdavo su Rusija dėl kolonijų, Indijos, Afganistano. Anglija norėjo Rusiją susilpninti. Prancūzijos pozicija buvo kiek kitokia, nors irgi buvo vyk-

doma bendra Antantės politika. Bet Prancūzija pirmiausia manė, kad čia svarbus Lenkijos vaidmuo, kad Lietuva turi iš esmės jungtis su Lenkija, o ši bendra valstybė bus alternatyva Rusijai, ir taip bus galima kovoti prieš bolševikų režimą.

O britų laivyno veiksmus remiant Estiją ir Latviją kare prieš bolševikus jūs irgi traktuotumėte kaip „Didįjį žaidimą“, tik ne Afganistano rėmuose, o Baltijos šalyse?

Na taip, bet šiuo atveju tai yra ir pagalba, ne vien žaidimas. Pagalba Baltijos šalims kovoje su bolševikais. Ir ne tik tai: laivyno parama buvo ir ginklų tiekimas, ir kitokia pagalba. Vokiečiai, nenorėdami prarasti įtakos Latvijoje, organizavo perversmą: 1919 m. Liepojoje vyksta balandžio 16-osios perversmas, kai Kārlio Ulmanio vyriausybė buvo nuversta (ta, kuri buvo remiama Anglijos, Prancūzijos) ir turėjo laikinai slėptis Anglijos laive. Buvo iškeltas kitas, provokiškas valstybės vadovas Andrievs Niedra. Jo atsiminimai labai įdomūs, visiems reiktų iš jų mokytis, Niedra juos pavadino *Tautos išdaviko atsiminimais*. Kažkur turiu pasidėjęs, savikritiški atsiminimai.

Žinome įdomų faktą, kad Estija net prašė būti paskelbiama britų imperijos protektoratu. Tai iš Estijos perspektyvos buvo reakcija labiau į Vokietijos ar labiau į bolševikų imperinę politiką?

Ir to, ir to. Bet čia jūs per griežtai pasakėte. Tokia protektorato idėja buvo, bet ir Lietuvoje ji buvo svarstoma. Kadangi situacija 1918–1919 m. buvo be galo sunki, vos ne beviltiška. Buvo tokių idėjų, bet jos niekur pilnai neįsigalėjo, nepriklausomybės idėja buvo stipriau palaikoma. Tai buvo vienas iš galimų variantų.

Įvairių junginių idėjos yra pačios įdomiausios, tiesa, neįgyvendinamos ir pamiršamos. Ar kokios nors jėgos kėlė bendros Lietuvos valstybės su Latvija idėją?

Oi, žinoma, kėlė. Tokia idėja buvo iškelta dar gerokai iki nepriklausomy-

bės, atrodo, dar 1885 m. Amerikoje, Jono Šliūpo. Buvo manoma, kad šią idėją reikia sieti ir su LDK istorija, kad toje valstybėje bus dešimt milijonų gyventojų. Na, Šliūpo idėja buvo nesaijinga, bet ji sulaukė tam tikro populiarumo Amerikoje, diasporose. Lietuvoje ir Latvijoje į ją žiūrėta gana skeptiškai, kad ji yra ne visai reali. Lietuviai ir latviai jau buvo subrendusios, atskiros tautos ir siekė savo atskiro, ne bendro valstybingumo. Tikrovėje tik norėta sudaryti kokią nors gynybinę, ekonominę sąjungą, muitinių uniją, bet nepavyko. Bendros valstybės idėja išliko daugiau pavienių entuziastų reikalas.

Kaip apibūdintumėte tuometinius Lietuvos santykius su Latvija? Ar tai tik konfliktai dėl Palangos ir Daugpilio, diplomatų apsižodžiavimai, latvių atsisakymas palaikyti Lietuvą Vilniaus klausimu?

Na ne, čia jūs iškelėt dar menkesnius klausimus. Buvo nesutarimų dėl Palangos, dėl Padauguvio, dėl Mažeikių, kur į Liepoją eina svarbus Latvijai geležinkelis. Buvo susišaudymų pasienyje, ypač ten, kur nei lietuviai, nei latviai nesudarė daugumos – Padauguvyje. Bet apskritai latviai ir lietuviai dėl visko susitarė, patys nusistatė sieną, tiesa, pasikvietė arbitražą, Jamesą Simpsoną, kuris sieną ir padėjo nustatyti. Konfliktas taikiai buvo išspręstas, diplomatinio būdu sudaryta sutartis, o lokalinis konfliktas netapo grėsme nepriklausomybei. 1919 m. kovą Lietuva ir Latvija sudarė sąjunginę sutartį, kurios vienas punktas buvo bendra kova prieš bolševikus. Taip pat ir paskolos: tada buvo striuka su pinigais, bet Lietuva paskolino Latvijai penkis milijonus markių, vėliau skolino pinigų ir Paryžiaus Taikos konferencijoje dalyvavusiai Latvijos delegacijai, ir kitus rėmė šitaip. Iš esmės pavyko susitaikyti ir tai nekėlė grėsmės nepriklausomybei. Tai yra puikus pavyzdys, kaip tautos gali išspręsti konfliktus.

Kokios jėgos kėlė bendros Lietuvos ir Baltarusijos valstybės idėją?

Buvo baltarusių veikėjų, kurie su Lietuva turėjo draugišką santykį, bet tai daugiau tiria istorikas Edmundas Gimžauskas. Jūs turbūt daugiau klausiate apie bolševikinį Lietuvos-Baltarusijos planą – Litbelą. Politbiuras svarstė šį klausimą, mat Lenino artimiausioje aplinkoje kilo konfliktas – iš kelių gubernijų sukurti Baltarusiją. Iš pradžių buvo ketinta vos ne iš penkių, o galiausiai liko dvi. Ketinta sukurti mažą Baltarusiją ir tada ją sujungti su Lietuva. Tai pakankamai įdomu: Litbelas yra ne šiaip Lietuvos-Baltarusijos idėja, o sumanymas iš Maskvos su tikslu nuskriausti Baltarusiją, suteikiant pirmenybę ir aukščiausius postus Vincui Mickevičiui-Kapsukui, Lietuvos komunistų lyderiams. Bolševikai tuo metu manė, kad baltarusiai yra didesni nacionalistai negu lietuviai – nacionalistai ta prasme, kad jie nori bent savo žemeles išsaugoti ir gauti kažkiek mokesčių Baltarusijos valdžiai. Rusija

nuo pat pradžių skriaudė, o dabar jos yra sąjungininkės.

Kaip būtų galima apibūdinti tuometinius Vokietijos interesus Baltijos šalių atžvilgiu?

Vokietija pralaimėjo Vakarų fronte, pasirašė Kompjeno paliaubas, po to Versalio taiką. Tiesa, kariniu požiūriu Vakaruose Vokietija nepralaimėjo (jokia didesnė kariuomenės dalis nepateko į nelaisvę), o Rytuose apskritai laimėjo. Todėl Vokietija čia norėjo išlaikyti savo interesus, tam tikrą bazę, bet šalis buvo karo nualinta ir prie bado slenksčio.

Baltijos šalys, ypač Lietuva ir Latvija, buvo vienintelė vokiečiams priinama vieta, kur buvo galima kažko sočiau pavalgyti, gauti maisto. Vokiečių įtaka jaunoms valstybėms net ir tada išliko pakankamai stipri, joms reikėjo gintis nuo bolševikų, kurie buvo užėmę praktiškai visą Latviją,

išskyrus Liepojos apylinkes. Tokiomis sąlygomis vokiečiams pavyko pristesti Latvijai sutartį, pagal kurią mainais už tarnybą Latvijos kariuomenėje bus suteikiama pilietybė ir žemė. Ši idėja vokiečiams labai patiko ir jie nenorėjo atsisakyti to, kas jiems buvo pažadėta, jų kariai ketino čia pasilikti.

Tačiau Vokietijos interesai yra labai painus klausimas – iš vienos pusės jie tarsi ketina ginti nepriklausomą Latviją, bet vėliau sutampa rusų baltagvardiečių ir Vokietijos interesai, jie suburia bendrą, gana galingą bermontininkų kariuomenę, puola Rygą, kiek mažiau Lietuvą. Ir vėlgi – tikslas susiburti buvo žygiuoti toliau, į bolševikinę Rusiją, bet pats avantiūristas Pavelas Bermontas nenorėjo į šaltą Rusiją žygiuoti, ketino įsitvirtinti Latvijoje.

Ar adekvatu apibrėžti Prancūzijos poziciją tik kaip norą turėti kuo stipresnę sąjungininkę į Rytus nuo Vokietijos?

Atvirlaiškis iš Vilniaus Pirmojo pasaulinio karo metu. Juliaus Sasnausko kolekcija

Ne. Toks interesas buvo, bet Prancūzija yra didi, kultūriškai išsivysčiusi šalis, čia mezgė ryšius. Prancūzija labai aiškiai patarė Lietuvai susitarti su Lenkija ir atnaujinti federaciją jau moderniu būdu. Tai yra prieštaringa politika, bet Prancūzija Lietuvą rėmė daugeliu klausimų, ypač prieš Vokietiją, nors jos vaidmuo ne toks kaip Anglijos.

O Prancūzijos vadovavimas Antantei administruojant Klaipėdos kraštą iki 1923 m.? Ar čia labiau atspindimas kompromisas Tautų sąjungos koridoriuose, ar šiuo atveju būtent ir atliepiamas Prancūzijos noras būti aktyvia veikėja regione?

Paprasčiausiai reikėjo rasti išeitį, kadangi pagal Versalio taiką Klaipėdos kraštas (kuris, beje, dar nebuvo vadinamas Klaipėdos kraštu) buvo atskirtas nuo Vokietijos. Clemenceau apie tai daug kalbėjo Paryžiaus Taikos konferencijoje. Buvo numatoma, kad Klaipėda atiteks Lietuvai kaip vienintelis išėjimas į jūrą, bet Lietuva dar nebuvo susiformavusi ir pripažinta valstybė, dėl to Klaipėdą kažkam reikėjo valdyti. Buvo sumanyta, kad čia bus anglų administracija, vis dėlto galiausiai valdė Gabrielio Petisné prancūzų administracija. Bet ilgainiui Klaipėda turėjo atitekti Lietuvai. Kada, kokių būdu – sunku pasakyti, čia, matyt, buvo siejama ir su Vilniaus klausimu. Jeigu Lietuva būtų dariusi nuolaidų Vilniaus klausimu,ėjusi į federaciją su Lenkija, būtų buvę lengviau. Tačiau Lietuva vykdė gana kieta, savarankišką politiką ir teko dėl Klaipėdos kautis, ir kovėsi gana neblogai.

Jūsų nuomone, kas galiausiai nulėmė naujai susikūrusių Baltijos valstybių nepriklausomybių išsilaikymą ir nežlugimą?

Kažkiek nulėmė palankios tarptautinės aplinkybės, Vokietijos ir Rusijos pralaimėjimas kare bei Anglijos parama. Bet taip pat ir pačių Baltijos šalių gyventojų veiksmai, savanoriai, sukurtos kariuomenės ir savanorių kovos. Daugiausia nulėmė Nepriklausomybės kovos.

somybės kovos. Kaip ir profesorius Edvardas Gudavičius yra pasakęs, kad nemainytų vieno savanorio į visus Lietuvos didžiuosius kunigaikščius.

O tai, kad Baltarusija ir Ukraina neišsilaikė, – jūs tai labiau sietumėt su nepalankesnėmis geopolitinėmis aplinkybėmis ar su mažesniu gyventojų kovingumu, su mažiau gaju tautiniu judėjimu?

Sunku pasverti kovingumą, bet daugiau siečiau su geopolitinėmis aplinkybėmis. Bolševikinė Rusija, pavyzdžiui,ėjo į susitarimą ir su Estija. Nors bolševikams buvo svarbios ir Baltijos šalys, bet Ukraina, Ukrainos grūdai, Europos aruodas ypač juos viliojo, prarasti jo bolševikams nebuvo galima. Baltarusijos atveju jūsų klausimas turi daugiau prasmės, o dėl Ukrainos sunku būtų tvirtinti, kuris veiksnys turėjo daugiau įtakos. Aišku, tautinė savimonė irgi yra veiksnys, tie regionai buvo įvairūs, bet vis dėlto su rusifikacijos žymėmis.

Tad tuometinė Lenino pozicija Ukrainos klausimu ir dabartinė Putino pozicija Ukrainos klausimu esminių skirtumų neturi?

Gal turi, bet į dar blogesnę pusę. Leninas, kad ir laikinai, pripažino tautų apsisprendimo teisę, ją gynė ir politbiuro posėdžiuose. Jis ir pasiūlė Estijai derėtis dėl taikos 1919 m. rugpjūčio pabaigoje, o rugsėjį ir Lietuvai. Bet tarp jų yra daug bendro.

Tam tikra prasme Putinas netgi radikalesnis Ukrainos klausimu už Leniną?

Manau, kad taip. Leninas buvo labiau linkęs daryti kompromisus. Bet nuolaidos irgi buvo sąlyginės – jis manė, kad ateityje Lietuva niekur nedings, Ukraina niekur nedings, o bolševikai spės sugrižti. Stalinas juk sudarinėjo planus, ką reikės daryti, kai bolševikai užims Italiją. Ką jau čia – kai nueisim į Italiją, tai ir Baltijos šalys atsidurs mūsų glėby.

Galbūt vykdant tyrimą pasitaikė

koks nors labiau nustebinęs atradimas, kurį pavyko padaryti?

Daug atradimų, kadangi tyrimui naudojamus dokumentus nagrinėju pirmąkart. Atėjus į archyvą, reikia pasirašyti skaitytojų lape, kas tą bylą skaitė. Dabar žiūri bylas, o jos visai be jokių parašų. Kone kas antras dokumentas su įvairiomis naujovėmis, dar neatsispindinčiomis istoriografijoje. Tie diplomatiniai šaltiniai nėra kaip reikiant apdoroti, diplomatinėse ataskaitose yra daug perliukų. Deja, lemiami, esminiai perliukai yra Rusijos archyvuose, į kuriuos įsmukti man pavyko tik Jelcino laikais. Vienintelė Rusija iš visų valstybių nenori viešinti savo diplomatinių dokumentų, nes išaiškėtų imperialistinis politikos pobūdis.

Galbūt dar ką nors svarbu paminėti, ko negalėjo aprėpti prieš tai buvę klausimai?

Asmeniškai didžiausią nerimą kelia dažnai girdimas pasakymas, net ir Lietuvoje, kad Baltijos šalių valstybingumas yra geopolitinė anomalija. Ne vienas politologas ir istorikas taip teigia. Jeigu tai geopolitinė anomalija, tai, suprask, Baltijos šalių valstybingumas yra laikinas.

Kelia nerimą ir šiandien Vakaruose išeinančiose knygose išskylantis požiūris į mažas valstybes, į mažųjų ir didžiųjų valstybių santykius, esą mažos valstybės neturi jokio savarankiško vaidmens, viską lemia didžiosios valstybės. Tačiau jeigu idėjos pradedą vaidinti svarbų vaidmenį, pavyzdžiui, Wilsono idėjos, tuomet mažų valstybių, pasirinkusių geras sąjungas, vaidmuo gali būti labai stiprus. Henry Kissingeris yra pasakęs, kad po Pirmojo pasaulinio karo prisiveisė daugybė valstybių, kurios siekdamos savo tikslų nesivadovavo aukštesniais principais. Vakarų didžiųjų valstybių vadovai taip pat pasisakydavo, kad mažųjų valstybių politikai, net visuomenės, yra didesni imperialistai negu Anglija ir Prancūzija. Ir kaip nuo tokių kaltinimų apsiginti? ❧

Ar tai tikrai meilė?

GIEDRĖ KAZLAUSKAITĖ

Skaitydama šią knygą niekaip negalėjau atsiriboti nuo išankstinio žinojimo, kad autorė užsiima psichologijos praktika. Nors tai nėra nei autobiografinė, nei dokumentinė proza, į galvą lindo įvairios schemas – asmenybės tipai, sutrikimai, elgesio modeliai. Laiminga pabaiga?.. Išoriškai jokiais laimingomis pabaigomis apsakymuose net nekvepia. Visų penkių istorijų pagrindinės veikėjos – gyvenimo vėtytos ir mėtytos, su itin ryškiu aukos sindromu, emociškai kopriklautosomos nuo kitų. Regis, Rasa Aškinytė sąmoningai vaizduoja jas kaip nevykęles (žvelgiant iš „sėkmingo“ statistinio žmogaus pozicijų); išeiti iš aukos vaidmens joms beveik neįmanoma. (Ir gyvenime tas pats, kai pagalvoji.) Bet visos veikėjos tą priima kaip lemtį, susitaiko, nenusižudo; patiria lūžį, ima gyventi kitaip, atranda dvasingumą, nesukelia skausmo kitiems.

Schema galvoje, kad autorė nagrinėja kopriklaušomybę ir emocinę priklausomybę, buvo ypač įkyri. Atpažįstami mechanizmai – įtikti, patikti, galvoti už kitą žmogų (nuolat svarstyti, ką jis apie mane galvoja), tarnauti, vergauti, mylėti ligi visiško atsidavimo. Kai aptarinėjome *Penkias istorijas apie meilę su laiminga pabaiga* knygų klube, nemažai skaitytojų atpažino savo mamas, tetas, pažįstamas ir net save (tik vienas atvejais,

bet negebėjo išsamiau mentalizuoti). Pirmajame apsakyme „Apie Leilą“ iškart įjungiamas magiškojo realizmo registras: Leilą pagimdžiusi mama numetė ją nuo skardžio, ji kelias dienas išgulėjo skuduruose, kuriuos saugojo gyvatės, o kaimo vaikai spardė gniutulą vietoj kamuolio. Logika keistoka, bet gyvatės metafora graži: ligoninėje Leila žiūri į gyvatės atspaudą ant patalynės. Ją užauginusi močiutė geba gydyti prisilietimais ir glostymu, net atgaivina skeletą (na, jau visai Meksika). Atgijėlis nulipdo iš molio šventyklą, ten prisirenka kitų skeletų – atpasakojimas gali skambėti šaržuotai, nes pabrėžiu tik magiškuosius broūzus: iš tikrųjų Aškinytė rašo subtiliu, skaidriu stiliumi, kai kurie pasažai tikrai vykę ir ironiški, nenusentimentalinti, tiksliai išreikštas veikėjos sielvartas ir nuoskaudos.

„Alkyje“ bevardė veikėja įsimyli archyvuose sėdintį vyrą ir palikinėja laiškus jo segtuve. Nors pasakojama dviem balsais, vyro ir moters, veikėja įdomesnė savo nestabilumu: pavagia kūdikį, vėliau jį gražina. Turbūt tai meilės alkis, tik į jį neatsakoma. „Laukime“ moteris vietoj trokštamų vaikų nuo niekšo vyro dovanų gauna šunį, nors savo ištikimybe ir atsidavimu greta jo pati atrodo kaip šuo. Simptomai preciziškai atskleisti:

Paiėškosiu feisbuke, gal ten kokią draugę rasiu, gal iš vaikystės ar universiteto, juk turėjau, turėjau turėti. Tik prieš tai patikrinsiu, ką jis veikia. Kelios naujos nuotraukos, tiesiog iš kavinės, tokioj prietemoj, bet labai meniškios, dar pora vyrų ir moterų. Dirba. Gerai, kad dirba. Kažin ar dirba. Matyt, dirba. O gal ne? Koks galėtų būti jo feisbuko slaptažodis, daugiau pažiūrėčiau. Gal mano vardas? Gal mūsų pažinties data? Gal tas, gal anas, viską bandau, kas šauna į galvą. Nieko. Pažiūriu į laikrodį. Penkios. O gal kuris nors iš jo mėgstamų modelių vardų? Surenku pirmą, šovusį į galvą, vardą ir pavardę. O Dieve, profilis atsidaro. Klaikiai išsigąstu, nebegaliu įkvėpti oro, rankos nutirpusios, smegenyse dilgčioja. Skausmas nežmoniškas, kūnas virsta didžiule žaizda, aptraukta peršviečiama sudirgusia plėve, širdis gangrenuoja, o siela tyli, kaip seniai sudegusi anglis. (p. 91–92)

Taikli ribų neturėjimo anamnezė.

Kitos veikėjos, Brigitos Magijos, tėvai valdingi – kiekvienas šaukia ją atskiru savo rinktu vardu, moko skirtingų kalbų, primeta individualius lūkesčius. Kas išeina iš vaiko, pasakojama apsakyme „Užkalbėtoja, arba pažvelk, gyvenime, pro mano langą“ – pavadinimas ne visai originalus, bet gal jis turėtų veikti kaip intertekstas. Abortas vaizduojamas sudramatintai, tačiau su

Rasa Aškinytė,
PENKIOS ISTORIJS APIE
MEILĘ SU LAIMINGA
PABAIGA: Apsakymai,
Vilnius: Lietuvos rašytojų
sąjungos leidykla,
2022, 184 p.

Dailininkė Asta Puikienė

empatią. *Penkiose istorijose* nemažai epigrafų, jie atrodo kaip aliuzija į Rytų išmintį ar ezoteriką, bet tik apsakyme „Mergaitė linų spalvos plaukais“ paaiškėja visos knygos dedikacija „Skiriu Šviesai“ (kas tai? Dievas, aukštesnioji jėga, gėrio abstrakcija?..). Šviesa deklaruojama gal ir naivokai, bet pagrįstai – paskutinėje istorijoje veikia organizacija „Šviesos moterys“, postuluojami net jos įstatai. Konstruojama asmeninė kristologijos versija: „Aš nesu Šviesa, bet atėjau liudyti apie Šviesą, – vieną dieną pareiškė Matilda, prieš sakydama gerai apsižiūrėjusi, kad aplink nieko nebūtų, kad nieks neišgirstų, neišsigastų, tyliai pasakė, tik pati sau“ (p. 168). Veikėjos kaunasi už sąmoningo moralumo persvarą nedraugiškame pasaulyje, bet tam neretai trukdo jų pačių ne visai sveika savivoka, praeities įvykiai, savigaila.

Įdomu, nes, tarkime, Eglės Frank knygoje *Mirę irgi šoka* akcentuojama moterų veikėjų vidinė tamsa, bet abi autorės savo knygas yra pristatinėjusios kartu – antipodai geriausiai matomi kontrasto principu, nors nepasakyčiau, kad idėjos skiriasi kaip diena ir naktis. Aškintė neidealizuoja savo veikėjų, bet ji jas savaip myli ir tikrai atjaučia. Kitaip nebūtų skiriama tiek dėmesio traumoms, apleistumui ir gailėsčiui. Visos veikėjos su tuo tvarkosi savarankiškai, taip, kaip moka: aplinkoje ne per daugiausia galinčiųjų padėti. Apsakyme „Mergaitė linų spalvos plaukais“ maža Matilda nuo šeimos barnių slepiasi šiaudų stirtoje, bet šiene kyla gaisras, ji klykia ir verkia nesustodama. Aškintė sugeba vaizdingai aprašyti traumą, rasti jai tinkančias metaforas, neegzaltuoti ir nenusaldinti įvardyti tolesnį veikėjų likimą (ironija neutralizuoja):

Klykė Matilda taip, kad net niekada nieko nebijojęs vyras išsigando, o moteris lėkė garso link, dega vaikas, kitaip nepaaiškinsi. Rado mergaitę krūmynuose toli nuo ugnies, gulinčią kaip buvo numesta, tik akys išsprogusios, o burna lyg bedugnė, tiek pražiota, net lūpos kraštus išplyšusios. Vyras nusikeikė, ban-

dė ausis rankomis prisidengt, burną samanomis užkišt, bet kur tau, klyksmas veržėsi per samanas lyg per orą, sklido, kilo aukštyn lig žvaigždžių, kurių nesimatė, bet buvo, skverbėsi per visatą nežinomas lig pat Dievo ausies. (p. 144)

Svarbu, kad būtent moterys, ne vyrai tampa tomis, kurios „turi daugiau drąsos, atsparumo ir atkaklumo, nei yra įmanoma“ ir „kalba ne triukšmu, o tylą“ (p. 179). Psichologinis moters pranašumas ne plakatiškai deklaruojamas, o paprasčiausiai įtvirtinamas pasirenkant moteris pagrindinėmis veikėjomis.

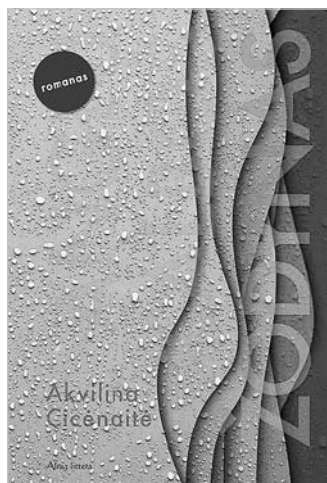
Ilgai galvojusi apie literatūros ir psichologijos ryšį, visgi priėjau išvadą, kad gal tų dviejų dalykų simbiozė nėra taip blogai, kaip esu galvojusi anksčiau. Atmintis niekaip neištrina Jono Aisčio minties, esą poezija taip skirtinga nuo filosofijos, kaip pienas nuo žibalo... Jie, atskirai paimti, esą geri dalykai, bet, juos sumaišius, gauni niekam netinkamą daiktą, kurio negali nei deginti, nei gerti (in: *Aidai*, 1952, Nr. 2, p. 89). Tačiau tai galioja ne išskirtinai literatūriškai Aškintės prozai, o labiau bendram šiandieninės prozos kontekstui, kai jau sunku atskirti, kur terapija, o kur grožinė kūryba, kur fikcija, o kur diagnozė. Nors *Penkių istorijų* viršelis ryškiai rožinis (turbūt tokia jau rinkodara, pardavimų algoritmai), turinys nedvelkia populiariaja literatūra. Ją palanku aptarinėti su vadinamaisiais „ne literatūros burbulu“ žmonėmis, paprastais skaitytojais: jie nekelia didelių kriterijų literatūrai ir apie tai, kas vaizduojama, mąsto kaip apie gyvenimą, kaip tik tokiu būdu atpažindami šį tą savyje ir kituose. Kad pabaiga vis dėlto nelaiminga, netrunka suvokti. Tačiau ir beatodairiška veikėjų meilė apsakymuose jiems kelia dvejonų: ar tai tikrai ji?.. Savipagalbos knygos ir portalų antraštės yra išmokusios bėgti nuo tokių mylimųjų, bet Aškintės knyga kalba ir apie atvejus, kai pabėgti nėra kur, tenka tame išbūti. Atsiribojant net nuo krikščioniškos „mylėsiu ligi mirties“ perspektyvos, nes knygoje ji ne visai aktuali. ❧

Tanatofobija, širdies kompasai ir neišverčiamos patirtys

LINA BUIVIDAVIČIŪTĖ

Anglų kalbos žodynas yra antrasis Akvilinos Cicėnaitės romanas suaugusiesiems. Autorė iki šiol sėkmingai kūrė knygas paaugliams ir jaunimui, yra laimėjusi įvairių literatūros premijų. Kai rašytojas yra sėkmingai įsitvirtinęs konkrečiame kūrybiniame lauke, labai smalsu, kaip jam seksis atrasti naujas formas, spalvas ir turinius, kuriant jau kitam adresatui. Iš karto norisi konstatuoti – Cicėnaitės kūrybinės ambicijos pasiteisina su kaupu. Aptardama universalias temas, autorė sugeba pasakyti aktualius, svarbius dalykus šviežiai, jautriai čiuopdama pamatines egzistencines dedamąsias. *Anglų kalbos žodynas* maloniai stebina ir rezonuoja su vidinėmis patirtimis – tikėtina, taip yra ne tik šios recenzijos autorei, bei ir didelei daugumai skaitytojų ir kritikų.

Išorinė knygos ašis sukasi aplink du herojus, moterį ir vyrą, kurie išsiruošia į kelionę iš Sidnėjaus į Broken Hilį (*broken* konotacijos čia itin svarbios). Išorinę kelionę, žinoma, seka vidinė – bendražmogiškas patirtis lydinti itin asmeniškais dvasios virpesiais. Tikima, kad ir vienas vidinio drugelio plastelėjimas gali sukelti rezonansą kito žmogaus visatoje. Įspūdį daro pasirink-

Akvilina Cicėnaitė,
ANGLŲ KALBOS
ŽODYNAS: Romanas,
Vilnius: Alma littera,
2022, 317 p.

Dizainerė Kristina Karklė

tas autorės pasakojimo būdas, balansas tarp asmeniškų ir universalų. Cicėnaitė geba pasakoti ir Kito, ir savo istorijas. Nusikeldama į praeitį, vykusiai įpindama istorinius faktus, dabarties realijas, ji kalba ir apie save, ir apie Kitą. Žvilgsnio fokusas keičiasi nuo išorės link vidaus, nuo gamtos iki vidinių peizažų. Ir viskas čia regisi organiškai ir kone vienodai stipru.

Knygos struktūra remiasi savitai interpretuotu žodyno principu – anglų kalbos sąvokos aiškinamos ne trumpais moksliniais apibrėžimais, o pasitelkiant meninę kalbą, kuri, paradoksalu, neretai būna tikslesnė ir labiau suprantama už aiškias ir siauras definicijas. Autorės žodynas kuriamas jautriai ir čiuopliai, neskubriai atskleidžiant gamtos, žmonių ir žmonėse tveriamų miestų peizažus. Jo vyraujantis tonas – tanatofobija, melancholija, tuštuma, tačiau išvengiama savigailos ir egzaltacijos, nes kai kyla pagunda perdėtai eskaluoti save, gali nukreipti žvilgsnį į miestus, augalus ir žmones, į praeitį, į čiabuvių istorijas, į ekologiją ir visuomenės susisluoksniavimą, į liūdnuosius imigrantų namų kvapus ir pasaulį, nejučiantį saiko.

Norėtusi aktualizuoti ir plačiau praskleisti vyraujančias knygos temas. Žinoma, viena pamatinių – emigranto būties kaleidoskopai, įsivietinimo (ne)galimybės, patirčių neišverčiamumas. Bėgimas į svetimą kalbą, mėginimas save iš naujo suvokti, sukurti atsimumą į bejėgystę, į neišmatuojamą ilgį, į kalbos ribotumą, bet kurios kalbos ribotumą, nes tarp patirties ir žodžio visada žiojės bedugnė: „Mes dezertyravome į anglų kalbą, nes likti savojoje atrodė per sunku. Mes skridome į anglų kalbą kaip drugeliai į liepsną. Bloškėmės į jos beribiškumą, beaistriškumą, į jos neišmatuojamas galimybes, į jos siūlomą dovaną – pamiršti. Susikurti save iš naujo. Anglų kalba mus suvedžiojo. Ji turėjo tapti mums laisve, bet tapo dar vienu kalėjimu – įstrigti gyvenime su neišverčiamais žodžiais“ (p. 157). Įsivietinimas romane traktuojamas kaip iliuzija, maja. Nes net esant gimtuosiuose namuose, patiriama solastalgija – praeties namų ilgesys. Nes kartais grįžus į Lietuvą, tave pasitinka žiema be sniego, nes negali sugrąžinti senelių kepamos duonos kvapo, nors ir kaip taisyklingai iškeptum kepalėlį šutros pripildytuose Sidnėjaus namuose. Vidinių namų sukūrimas irgi regisi apgaubtas regimybės šydo, kaip ir romano herojės noras, kad kažkas galiausiai išpėtų jos vardą, esmę, kad tikroju vardu pašauktas dvasios debesis pagaliau virstų ežeru, tyvuliuojančiu konkrečioje erdvėje, apčiuopiamybėje. Į(si)vietinimo negalimybės romane eina greta trauminių vaikystės ir paauglystės patirčių – tėvų skyrybos, nuolatinis kraustymasis iš vietos į vietą, apleistis, vaikas, kuris turėjo negimti – visa tai paženkliną įdagu, visa tai skatina abejoti, ar įmanoma išsilaisvinti, ar įmanoma sukurti tikrus namus, leisti užimti sau vietą, atrasti autentišką savastį, sukurti pil-

naverčius santykius su kitais žmonėmis: „Ar įmanoma perrašyti žodyną, sukurti talpesnius žodžius, perrašyti mus, ar įmanoma susigražinti namus?“ (p. 241). Knyga skatina užklausti ir to, ar sulaužyti, *broken*, žmonės gali sukurti tvirtą tarpusavio ryšį, kai vieno širdies kompasai visada rodo kryptį į šiaurę, o kito į čia, į pietus, į Australijos dykynes ir karštį, kuris degina praeitį, tiltus, jausmus, nelaukto vaiko savastį, nors visiškai išdildyti skausmo ir nostalgijos nėra pajėgus.

Kita svarbi *Anglų kalbos žodyno* tema – tanatofobija, mirties artumas, pastanga užsitikrinti nemirtinumą – rašant, savotiškai levituojant skrydžio metu, kai skrendama lėktuvais, kai plasnojama rankomis sapnuose. Vis dėlto kelionių ir svetimų miestų lengvai žarstomas nemirtingumo pažadas neišsipildo, pasauliui vis labiau grimztant ir nebūtį: „Važiavome tais metais, kai *thanatophobia* nusidažė įvairiausiomis prasmėmis – tai buvo mirties baimė, baimė netekti mylimo, baimė netekti namų, žemės, vandenynų, koralų gyvybės, tūkstantmečių istorija išraižytų olų. *Thanatophobia* buvo baimė neapsakomo, baimė išnykti nespėjus papasakoti savo istorijos, tylus žinojimas, jog tam, kad gyventum, kažkas turi mirti“ (p. 252).

Greta mirties temos, romane svarbi tuštumos sąvoka, kuri čia skleidžiasi iš vakarietiškos ir rytietiškos perspektyvų. Greta tuštumos kaip stokos, amžino neišsipildymo konotacijų svarbi ir daoistinė visų galimų prasmų šaltinio, potencialios rasties prasmė. Nes tikrai – kad gimtų nauja, sena turi mirti. Nes tik tuščia vieta gali pamažu užsipildyti.

Greta aukščiau įvardytų temų itin rezonuoja savanoriškos bevaikystės tema – labai svarbu kalbėti apie kitokius moters pasirinkimus ir galimus išsipildymus, nes kurti naujas gyvybes galima ir pasirinkus meni-

ninkės, mokslininkės, migrantės, gyvenimo partnerės ir visus kitus gyvenimo kelius: „Tai pasirinkimas, kuris turi savo kainą, kuris atskiria nuo visų kitų. Vyrams leidžiama turėti galybę tapatybių, jie retai apibrėžia save tiesiog kaip tėvus. O moteris, negalinti apibrėžti savęs kaip motinos, atsiduria paraštėse tikro, teisingo, norminio buvimo, pasijunta paribiuose, kitokia, aikštėje ant STEBUKLO plytelės daug metų kartodama kitokias, jei ne mažiau svarbias maldas“ (p. 39). Apskritai knygoje svarbus feministinis aspektas – ne tik per nuosavas herojės istorijas, bet ir per žvilgsnius į Kitą, Kitokią, per intertekstus. Pavyzdžiui, minima Sidnėjaus ekscentrikės Beatrice Miles istorija ir prieinama prie svarios išvados: „Man tik keista, kad moteris anais laikais turėjo išeiti iš proto, kad galėtų gyventi taip, kaip nori“ (p. 48).

Įdomus knygoje ir santykis su autobiografiškumu – imponuoja Cicėnaitės įvardyta galimybė rašyti savimi, per save ir – apie kitus: „Rašau apie save, nes jaučiuosi nebeturinti ko slėpti. Nėra unikalių, tik man priklausančių dalykų. Man čia niekas nepriklauso. Autobiografiškumas man dabar atrodo judesys į bendruomenę, nebe egocentrizmas“ (p. 184). Svarbu ir tai, kad literatūra tikima kaip kone didžiausiu galimu tikrumu – liudyti ir pasakoti istorijas apie žmones, miestus ir žemę. Net jei tik mažas procentas rankraščių atsilaiko prieš visa siaubiančią laiko ugnį.

Apibendrinant belieka konstatuoti, kad Akvilinos Cicėnaitės romanas iš tiesų yra labai talpus, daugiasluoksnis, o šiame tekste tilpo aptarti tik dalis aktualių ir svarbių jo aspektų. Sveikinu autorę parašius įtaigų, svarbų, reikalingą kūrinį. Tikrai ne veltui jis tapo portalo *15min.lt* organizuojamų geriausių metų knygų rinkimų laureatu. Vertas. ❧

Ieškai Dievo ir žmonių artumos? *Skaityk Artumą!*

Susitikime
Vilniaus knygų mugėje
Artumos stende 5.23
vasario 23–26 d.

Artumos straipsniais ir diskusijomis siekiame draugė ieškoti atsakymų į aktualius krikščionių gyvenimo klausimus, suprasti sinodinio kelio ir kasdienio gyvenimo aktualijas, stiprinti bendruomenės ir taip prisidėti prie šandienės Bažnyčios misijos.

Ieškokite redakcijoje, bažnyčiose, didžiuosiuose prekybos centruose ir katalikiškuose knygynuose visoje Lietuvoje!

www.artuma.lt

Kartojimo prasmė

RAMŪNAS ČIČELIS

Prozininko, eseisto Sigitos Parulskio kūrybinė biografija nuo mūsų šalies nepriklausomybės atkūrimo iki šių dienų primena didžiausio popierinio Lietuvos dienraščio *Lietuvos rytas* santykio su skaitytojais istoriją ir nūdieną. Šio laikotarpio pradžioje ir Parulskio poezija, ir minėto leidinio puslapiai traukė auditoriją dėl smalsumo: ką tik atgauta teisė laisvai ir necenzūruojant rašyti tai, kas norima, priminė ilgai po uždanga buvusios tikrovės atidengimą. Vėliau, praėjus maždaug penkeriems-dešimčiai metų, Parulskis, kaip ir *Lietuvos rytas*, vis stipriau bylojo apie Lietuvos realybėje visomis, daugiausia tamsiomis, tendencijomis išsigalėjusį „laikini“ kapitalizmą. Anuometinis dar jaunas poetas, kartu su kolega Aidu Marčėnu, šokiravo ne vienos regioninės bibliotekos personalą ir susitikimų lankytojus nenormine leksika, atviromis protesto nuotaikomis ir neretai vulgaria jų raiška. Toks veiksmas būdavo įvardijamas kaip jaunų autorių siekis sudrumsti provincijos gyvenimą, išjudinti „užsistovėjusį pelkės vandenį“. Rašytoja, pedagogė Vanda Juknaitė to laikotarpio atspindžius lietuvių grožinėje literatūroje yra įvardijusi kaip visuomenės paribių ir net užribio elgesio kodekso ir antivertybių išsiveržimą į patį literatūrinio sociumo centrą. Tai reiškė, kad laisvoje valstybėje kūryba buvo neretai suvokiama kaip būdas vaizduoti nusikalstančius, priešingus aukštiems moraliniams standartams reiškinius ir žmones.

Sigitas Parulskis,
DRAMEDIJOS,
Vilnius: Alma littera,
2022, 348 p.

Dailininkas Agnius Tarabilda

O šiandien ir *Lietuvos rytas*, ir Parulskis yra akivaizdžiai beveik praradę savąją auditoriją. Naujausios savo knygos *Dramedijos*, pasirodžiusios praėjusiais metais, ketvirtajame viršelyje jos autorius jau be šoko ar sukrėtimo prašo skaitytojų dėmesio, tokį narcisistinių veiksmą pateisindamas teiginiu, kad visuomenėje, kurią veikia socialiniai tinklai, norėti dėmesio yra normalu. Vis dėlto mūsų dienomis ir didžiausias spausdintas dienraštis, ir Parulskis turi naują vaidmenį: tikrovėje, kurioje daugelio piliečių pajamos auga, gyvenimas tampa vis labiau komfortiškas, *Dramedijos* veikia kaip besiformuojančios, prie vakarietiško *modus vivendi* įprantančios auditorijos pažadinimas ir raginimas suprasti, kad ir prieš tris dešimtmečius, ir dabar vis dar negyvename puikiai ir be mažiausio konflikto ar net jo galimybės. Parulskio *Dramedijos* – tai ne avangardinis ar socialiniu prognozavimu dvelkiantis kūrinys, o labiau į mūsų kolektyvinę praeitį ir dabartį nukreipta knyga.

Aptariamų pjesių autorius jau pačiu jų rinkinio pavadinimu teigia formuluojantis ir formuojantis naują sceninio rašymo žanrą – dramediją. Knygoje beveik nėra tokių konfliktų ir siužetinių vingių, kurie būtų artimi klasikinės tragedijos ypatybėms. Kai *Dramedijose* vyksta kas nors bloga, personažus persekioja nesėkmės, skaitytojas vis tiek nepraranda plika akimi matomo veiksmo sąlygiškumo suvokimo. Parulskiui šiame pjesių rinkinyje pavyksta pasiekti tą efektą, apie kurį seniau nei prieš šimtmetį rašė ispanų filosofas José Ortega y Gassetas, vienoje savo esė tragedijos ir sceninio veiksmo sąlygiškumą pagrindęs beveik savaimė suprantamu teiginiu, kad spektaklio metu scenoje vykstančios nelaimės nepaskatina žiūrovų pulti gelbėti apgailimų personažų, kuriuos vaidina aktoriai. Parulskis įdomus tuo, kad aptariamoje knygoje analogišką poveikį pasiekia ir be teatro scenos, tiesiog knygos puslapiuose. Kad ir kaip *Dramedijų* personažams būtų blogai, skaitytojo neapleidžia suvokimas, jog tikrovėje tokia įvykių eiga mūsų dienomis sunkiai įmanoma.

Komiškąją dramedijos žanro aspektą autorius sukuria knygos veikėjams atsiduriant neretai būtinių juoką primenančiose situacijose. Šiuo atžvilgiu Parulskis, kaip komikas, artimas klasikinei prancūzų situacinės komedijos tradicijai. *Dramedijos* skaitytoją šypsotis verčia tada, kai su personažais jis nesitapatina ir nesusigyvena. Skaitydami romaną ar kitokį siužetinį pasakojimą, neretai dar esame įpratę veikėjus gretinti su savimi, vaizduotėje patirdami jų nuotykius ir kitus siužetinius įvykius. Parulskis ne tik iškonstruoja antikinį mimezės kanoną (pagal jį dramoje turi vykti tai, ko tikrovėje nebuvo, bet šiaip jau atsitikti gali daugeliui skaitytojų ar teatro žiūrovų), bet ir radikaliai apverčia skaitymo kaip veiksmo apibrėžimą. Knygos autorių skaitytojui atskleidžia tokias įvykių ir personažų išgy-

venimų sekas, kurios iš karto kuria distanciją tarp to, kas skaito ir kas skaitoma.

Dramedijos – knyga, kuri, viena vertus, neįpareigoja skaitytojo, kita vertus, atveria tokį socialinį gyvenimą, kuris vis dar primena Parulskio jaunystę, 1990–2000 metus. Ne vienas knygos personažas pakliūva į daugelio Lietuvos skaitytojų gerokai primirštas situacijas, kuriose veikia nusikaltėliai ir kitokie žmonės, kuriuos vadintume artimus padugnėms. Jie ciniški, pikti, linkę konfliktuoti ir kelti kitokias problemas. Šiandieniam vidurinėsios kartos skaitytojui Parulskis yra lyg psichoanalitikas, verbalizuojantis tai, kas neabejotinai tebeglūdi Lietuvos knygų auditorijos kolektyvinėje sąmonėje – melas, niekšybė, akivaizdi piktadarystė, didžiulis neteisingumo jausmas ir kiti jausmai bei elgesio formos, kurių dabartinėje socialinėje tikrovėje tikrai yra mažiau, nei, pavyzdžiui, 1995 m.

Kai skaitomos *Dramedijos*, psichoterapijos metodas – psichodrama – vėlgi patiria transformacijų. Pagal nusistovėjusį psichodramos apibrėžimą šis būdas gydyti dvasines traumas reikalauja sunkių praeities situacijų pakartotinio išgyvenimo jau dabartinėje saugioje aplinkoje, kurioje pacientui nieko bloga negresia. Parulskio personažų likimai labai primena Lietuvos žmonių kolektyvines traumas, tačiau jų kartojimas yra tiek saugus, kad retrospektyviai apčiuopiamos tikrovės, atrodo, lyg ir niekada nėra buvę. Skirtingai nei jaunystėje, *Dramedijų* autorius neverčia skaitytojų pasijusti nepatogiai ir nebando jų sukrėsti. Parulskio knyga pati savaime neišjudina skaitytojų iš palaimingos nekonfliktinės būsenos. Šis pjesių rinkinys yra ne gilioji mūsų praeities psichoanalizės pastanga, o tarsi besišypsant pateikiama tik užuomina apie tai, kad gal nei praeityje, nei dabar negyvename taip jau gerai.

Dramedijose veikia tokie žmonės, kurie neretai yra ciniški ir niekšingi. Tokia jų charakteristika akina atkreipti dėmesį ne vien į knygos autorių, bet ir į tai, kad dažnas veikėjas (galbūt ir neretas skaitytojas) nėra vientisas. Paviršiniame socialiniame gyvenime daugelis knygoje vaizduojamų veikėjų gyvena tvarkingą, įprastą ir mažai kam įdomų gyvenimą. Suklusti dramedijos paskatina tada, kai knygos puslapiuose ima reikštis personažų gelminis turinys – nevaldomos aistros, polinkis kenkti kitam ir net artimajam, pragaištingi geis-

mai ir kitokie kompleksai bei baimės. Skaitytojui mintyse pašiepti tokius personažus yra lengva būtent dėl jų paviršinio ir gelminio elgesio neatitikimo. Dažniausiai knygos veikėjai yra psichiškai suskilę, nevientisi, nenuoseklūs, nenusipėjami.

Sigitas Parulskis savo naujausiu kūrinium, atmesdamas religinį tikėjimą (humanistinėje psichologijoje be teologinio aspekto asmens integralumas yra sunkiai įmanomas), vis dėlto formuluoja dvejopą radikalų klausimą: ar žmogus pats sau ir kitiems yra priešas? Daugelis *Dramedijų* puslapių perteikia nuostatą, kad veikėjams kiti žmonės dažnai yra linkintys tik pražūties ar bent nesėkmės.

Tendencija, pagal kurią darnesnis žmonių sambūvis nėra įmanomas, Parulskio pjeses nuo trijų dešimtmečių senumo praeities artina prie šiandienos, popandeminės ir karo grėsmėje gyvenančios visuomenės problemų apmąstymo. Laikais, apie kuriuos vis dažniau prabylama kaip apie posthumanistinius, žmonių dialogas ir pakantumas vienas kitam tampa efemeriški. Autorius, turėdamas stiprią praeities chuligano ir literatūrinio ciniko reputaciją, netikėtai virsta tuo, kuris apčiuopia didelę humanistinio mąstymo stoką ir akina skaitytojus, neatmetant jaunystės psichologinių traumų, tačiau pernelyg su jomis ir neužsižaidžiant bei nevirstant religiniais išpažinėjais, pabandyti sukurti savąjį dvasinį vientisumą ir integralumą, kurio pagrindas būtų mąstymas, pagrįstas aiškesne savivoka ir bent kiek racialesniu tikrovės vertinimu. Parulskio *Dramedijos* savo skaitytojus atveda į tą būseną, kurioje gali tarpti laisvas apsisprendimas ir didesnis atsakingumas už save. Kai asmuo yra laisvesnis, galbūt randasi ir susikalbėjimo su kitais galimybės. Tokį punktyrą brėžia dramedijų autorius, kaip ir ispanų klasikinio teatro dramaturgai, įsitikinęs, kad gyvenime savąjį vaidmenį atlieka ir sapno tikrovė, leidžianti pernelyg neišsijausti ne vien į *Dramedijas*, bet ir mūsų tiesiogiai patiriamą realybę. Šiandienos Lietuvos dramaturgijoje ir teatre, kuris labai stipriai orientuotas į aktualijas, Sigitas Parulskis lieka tokioje pozicijoje, kurioje teigia, kad niekas nei visuomenėje, nei individo praeityje ir dabartyje nėra tiek svarbu, kad reikėtų kalbėti kasandriško tragiko balsu. ❧

Nauji nervų ligų istorijos puslapiai

TITAS KRUTULYS

Nervų ligų istorija šiek tiek susijusi su Lietuva. Modernios neurologijos gimimas XIX–XX a. lydimas nuo 1851 m. rašyta Lietuvos patriarcho *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija*. O čia aptariama knyga *Pamišimas ir epilepsija paūmėja šviečiant mėnesienai: Nervų ligos Vilniuje XIX a. pirmoje pusėje* parodo iki šiol menčiau aktualizuotą ryšį tarp nervų ligų gydymo evoliucijos ir XIX a. Vilniaus universiteto. Jei ne institucijos uždarymas amžiaus viduryje, kaip knygos pabaigoje samprotauja Eglė Sakalauskaitė-Juodeikienė, būtų buvę galima tikėtis „[n]ervų ligų klinikos įsteigimo ir neurologijos gimimo Vilniuje dar anksčiau, nei tai įvyko Vakarų Europoje“ (p. 286).

Viršelyje monografija pristatyta kaip medicinos istorija, bet atsivertus įvadą ir turinį, matyti keliamas platesnio pobūdžio tikslas: „Išnagrinėti, kaip pagrindinės medicinos sistemos paveikė nervų ligų kilmės ir išsivystymo sampratą, nervų ligų diagnostiką ir gydymą Vilniuje“ (p. 16). Iki XIX a. vidurio nebuvo psichologijos ir neurologijos kaip atskirų disciplinų, kaip ir anksčiau laikais medicina šalia kūno stengėsi išgydyti sielą. Todėl autorės keliamas nervų ligų sampratos ir ryšio su epistemologinėmis sistemomis klausimas yra esminis, o kartu leidžiantis visą knygą susieti ir su platesne mokslo idėjų istorija.

Eglė Sakalauskaitė-Juodeikienė,
PAMIŠIMAS IR EPILEPSIJA
PAŪMĖJA ŠVIEČIANT
MĖNESIENAI:
Nervų ligos Vilniuje
XIX a. pirmoje pusėje:
Monografija,
Vilnius: Lapas,
2022, 352 p.

Dizaineris Jurgis Griškevičius

Tyrimė dominuoja elitistinis žvilgsnis į XIX a. mediciną, visų pirma sąlygotas šaltinių. Nors gausiai naudojami išlikę to meto medikų atsiminimai, Vilniaus medicinos draugijos protokolai, tačiau ši darba būtų galima pavadinti disertacija apie disertacijas, mat čia daugiausia analizuojami Vilniaus universiteto medikų apginti darbai daktaro laipsniui gauti. Ligos pažįstamos iš to, kaip jas suprato aukščiausias tuometinis lenkakalbis Rusijos imperijos mokslo elitas. Autorė, žinoma, įvertina savo tyrimo ribas ir pabrėžia, kad apie eilinio gyventojų gydymą ir ligų aiškinimo būdus daug ko pasakyti negalima. Be to, knygoje stengiamasi pateikti kiek įmanoma platesnį kontekstą. Ši tą pasako ir tai, kad monografijos literatūros sąrašė (iš 274 pozicijų) sutinkame net 8 kalbų publikacijas, iš kurių bent 46 % yra anglų kalba, 24 % – lietuvių, 16 % – lotynų. Būtent anglakalbiai XIX a. medicinos istorijos tyrimai sudaro šio tyrimo istoriografijos epicentrą ir todėl Vilnių pamatome Vakarų ar net pasaulio nervų ligų ir apskritai medicinos mokslo kontekste. Taip pabrėžiama knygoje akcentuota Universiteto kaip „valstybės valstybėje“ idėja – nuo miesto ir politinių peripetijų šiek tiek izoliuotas mokslininkas jau gyveno globalioje akademikų visuomenėje.

Tai nėra visai tipinė disertacijos pagrindu išleista istorinė monografija. Itin daug dėmesio skirta knygos dizainui: viršelyje puikuojasi stilizuotas nervo piešinio fragmentas iš XVII a. Andrejaus Vesalijaus veikalo, knygoje yra net 40 iliustracijų (nuo žymiausių medikų portretų iki išskirtinių auglių ar žmogaus anatomijos piešinių), bent 13 lentelių, padedančių geriau suprasti konkrečias teorijas, gydymo metodus. Kartais knygos vaizdinė pusė daro didesnę įspūdį nei tekstinis turinys.

Knyga sudaryta iš įvado, penkių dėstymo dalių ir išvadų. Įvadas šiek tiek chaotiškas: šalia tradicinių tikslų, uždavinių, šaltinių, istoriografijos apžvalgų, įvadas dar skirtas patraukti potencialų skaitytoją, apibrėžti asmeninį autorės santykį su knyga ir pateikti išsamią neurologijos mokslo ir Vilniaus universiteto istorinę santrauką. Pirmoji dalis skirta teoriniams medicinos mokslo Vilniuje kontekstams – šešioms pagrindinėms medicinos sistemoms. Antroji, trumpiausia, dalis skirta Jano Sniadeckio teorijai, menkai susieta su likusia knyga, tai šiek tiek neišplėtotas, bet įdomus įtakingo žmogaus idėjų apie sielą intarpas. Trečioji ir ketvirtoji dalys, apimtimi didžiausios ir glaudžiausiai susijusios su neurologija, – jose aprašomos pagrindinės XIX a. pirmos pusės nervų ligos Vilniuje, rekonstruojami gydymo metodai. Paskutinė knygos dalis skirta kaltūnui, kuris it lakmuso popierėlis atskleidžia, kad tik „XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje [užgimė] tikroji mokslinė medicina“ (p. 276).

Michelis Foucault, analizuodamas Apšvietos amžiaus beprotybės sampratą bei jos kaitą ir aiškindamas psichines ligas, daugiausia dėmesio skyrė vadinama-

jai humoralistinei keturių organizmo skysčių teorijai, kuri buvo neatskiriama nuo keturių charakterio tipų ir žmogaus kūno kaip mikrokosmoso idėjų. Sakalauskaite-Juodeikienės knygoje neginčijamas šios teorijos pirmumas, jos atspindžiai matomi absoliučioje daugumoje ligų aiškinimų. Tačiau aprašomos ir penkios kitos teorijos, galinčios padėti susidaryti gerokai spalvingesnį ir įdomesnį XIX a. pirmos pusės medicinos vaizdą. Knygoje aprašomos solidizmo ir organologijos doktrinos pasirodo kaip labiau materialistinės medicinos teorijos, nutolstančios nuo idealistinės kūno skysčių, susipynusių su pasaulio skysčiais ir dangaus kūnais, idėjos; jų plėtojimas, panašu, atvėrė kelią smegenų anatomijos tyrimams. Priešingai, vadinamojo braunizmo požiūris ir vitalinio magnetizmo doktrina monografijoje pristatomos kaip tam tikros trumpą laiką buvusios madingos pseudomokslinės teorijos, didesnės įtakos turėjusios tik išbaigtų sistemų medicinoje raidai, bet ligų gydymui daugiau kenkusios. Tik XIX a. antroje pusėje „magnetizmas nulėmė [...] psichoterapijos mokslo [...] vystymąsi“ (p. 95). Tuo tarpu paskutinioji, vadinamoji vitalizmo teorija, skelbianti, kad pats žmogaus organizmas, padedamas gamtos, turėtų susidoroti su visomis ligomis, tam tikromis formomis išliko iki šių dienų. Nors visos šios teorijos pristatytos gana lakoniškai ir daugiausiai dėmesio skirta jų praktiniam taikymui, toks XIX a. mokslo pjūvis atskleidžia, kad perėjimas iš ikimodernos epistemos į mokslinę vyko palaipsniui: jau tuomet taikyti ne tik gydymo principai, bet jau buvo prasidėjęs ryškus medicinos poslinkis į materializmą ir pozityvizmą. Antra vertus, kaip tik XIX a. sutinkame visą puokštę netradicinėje medicinoje ir šiandien taikomų teorijų, tad aprašyta epocha teorijų pliuralizmu ir tam tikru reliatyvizmu panaši į šiandienę.

Knygos skaitytoją galbūt sužavės įvairios egzotiškos idėmų ir margumynai iš XIX a. Vilniaus, aptinkami ligų gydymo aprašymuose. Tuo metu vis dar nebuvo bakteriologijos ir virusologijos, todėl dažnai komiški pasirodo ligų priežasčių aiškinimai, pavyzdžiui, kad encefalitu galima susirgti persikaitinus saulėje ir nesaikingai mokantis, prie apopleksijos gali prisidėti orų kaita, aštrūs kvapai, emociingumas, o stuburo ligos atsiranda nuo per dažnų lytinių santykių. Ši paveikslą papildo ir kai kurie gydymo būdai – nekonkretizuotas moralinis, vitalinio magnetizmo teorija grįstas gydymas metalinėmis plokštelėmis. Tiesa, tikriausiai tik gydytojas neurologas sugebėtų tinkamai įvertinti visą to meto terapijos veiksmingumą ir komizmą. Šiurpiausia ir neįprasčiausia knygos dalis yra apie operacinį gydymą, kur net ir sėkmingi operacijų atvejai dėl vaizdingų aprašymų primena siaubo istorijas ir siūlo pasidžiaugti, jog šiais laikais medicina toli pažengė. Svarbiausiu įdomybės skyreliu galima laikyti išsamų *Plica polonica* (kaltūno) pristatymą. Aprašytas laikotarpis yra pasku-

tinė epocha, kaltūną (šiandien paprasčiausiai siejama su higienos stoka) laikiusi pačia tikriausia nervine ar net viso organizmo liga. Kitais atžvilgiais itin progresyvus gydytojas Josephas Frankas rašė, kad tai „nacionalinė rykštė: lėtinių užsikrėtimų ir vietinių sąlygų rezultatas“ (p. 263).

Aptariama monografija nėra tobula. Nors čia ir gausu kontekstų, tačiau aprašomas laikotarpis tarytum prasideda *in medias res*, nėra iki galo aišku, kas ir kaip užsiėmė gydymu LDK iki VU medicinos fakulteto sukūrimo, kuo Vilnius medicinos požiūriu skyrėsi nuo didžiausių Rusijos imperijos miestų, problemiškas lieka ir santykis tarp XIX a. pradžios ir pabaigos, kai įvyko milžiniška mokslo revoliucija. Tai tikriausiai nėra šio darbo problema, o apskritai šiek tiek skurdus Lietuvos mokslo istorijos ištirtumo (ar pristatymo visuomenei) lygis. Kiek nusivilti galėtų knyga atsivertęs kultūrologas ar filosofas – iš jos nėra iki galo aišku, kaip šioje epochoje buvo suprantama liga, kaip liga buvo atskiriama nuo simptomo, kiek ligų aiškinimui įtakos turėjo krikščionybė, vyraujančios moralės normos, kaip aprašytos teorijos buvo suderinamos tarpusavyje ir kokį vaidmenį gydyme turėjo tuo metu paplitusi sielos idėja. Išsamesnio Vilniaus ligoninių, klinikų ir nervų ligomis sergančių pacientų paveikslas pasigestų kasdienybės istorijos tyrėjas, nors jį, žinoma, maloniai nuteiktų prieduose pateiktos visų būdingiausių gydymo metodų ir vartotų vaistų lentelės. Pedantiškam istorikui užkliūtų ir dažnai jaučiamas mokslinio progresyvizmo balsas, ypač išryškėjantis dėl dažno retrospektyviosios diagnostikos taikymo ir kito pobūdžio lyginimų su dabartimi. Vietomis jaučiamas ir šiek tiek neišplėtotas novatoriškų temų pristatymas, ypač teorijas siejant su gydymo praktikomis, be to, akademikui tikrai nepatogus pasirodys sprendimas visas aiškinamąsias išnašas nukelti į knygos pabaigą. Šiek tiek apsigautų ir naivus skaitytojas, patikėjęs knygos pavadinimu – čia menkai tenagrinėjami psichinio pamišimo gydymo atvejai, dažniau susitelkiama į neurofiziologinius sutrikimus. O apie mėnulio ciklą įtaką nervų ligoms užsimenama vos keliose pastraipose.

Autorei galima pagirti – gydytoja neurologė, pasirinkusi istorijos temą (tiesa, anksčiau publikavusi net du romanus), sugebėjo atskleisti menkai pažįstamą mokslo istorijos tarpsnį ir parodyti, kad neįprasta tarpdisciplininė medicinos ir istorijos monografija gali būti parašyta vaizdinga ir gan įtraukiančia kalba, su taikliai parinktomis citatomis ir nestokoti mokslškumo, istoriškumo. Tai nėra visai naują tyrinėjimų sritį atverianti studija, bet joje pristatyti istoriografiniai kontekstai, nenaudoti šaltiniai, teorinės sistemos ir specifinis mediko žvilgsnis, dabartiniame Vilniaus jubiliejaus kontekste, galbūt taps reikalingu impulsu tyrinėti ir kitus menkai pažintus miesto fenomenus. ❧

Marksistinė sovietinių mentalitetų istorija

NERIJA PUTINAITĖ

Džiugina pasirodančios vis naujos knygos, iš labai skirtingų perspektyvų ir pasitelkusios netikėtas teorines prielaidas analizuojančios sovietmetį ir ypač lietuvišką sovietmečio versiją. Stanislovo Juknevičiaus knyga *Archetipinė mentalitetų istorija: Sovietmečio Lietuva* yra viena iš tokių įdomių netikėtumų. Knygos didžiausia vertė yra pasitelkta analizės prielaida, kurią autorius vadina „archetipine mentalitetų istorija“.

Knygą sudaro trys skyriai, kuriuose aptariamos teorinės prielaidos; sovietinio pasaulio kaip reiškinio istorijoje radimasis ir žlugimas, nusikeliant ir į dabartinę Rusijos tikrovę; lietuviškasis sovietmetis. Pabaigoje pridėta ir knygoje naudotų šiais laikais atliktų interviu medžiaga.

Knyga yra marksistinės mentalitetų istorijos, pritaikytos sovietinei tikrovei, versija. Kas įprastai suprantama kaip mentalitetų istorija (kad ir Philippe Ariès versijoje), analizuoja konkrečios kultūros ir epochos mentalitetą. Ji neretai fiksuoja ir mentalitetų pokytį ar evoliuciją, tačiau nesiekia galutinai paaiškinti mentalinių struktūrų kaitos dėsningumą. Knygoje autorius mentalitetų ir istorijos kaitą aiškina per tam tikrą priežastinį mechanizmą, kuris yra anapus konkrečiau kultūrinio konteksto ir yra universalus. Viena pagrindinė socializmo žlugimo priežastis esanti, kad „išseko kūrybinė visuomenės energija; energija išseko todėl, kad

dingo ją gaminusios įtampos; įtampos dingo todėl, kad išnyko jas palaikę išivaizduojančios bendruomenės; išivaizduojančios bendruomenės išnyko todėl, kad išnyko jas sukūrę ir vieniję archetipai“ (p. 114). Šis aiškinimas atskleidžia, kad tai yra savitai hegeliskai-marksistinis požiūris į istoriją ir jos raidą. Apibendrintai galima sakyti, kad knyga yra savitas marksistinis mentalitetų istorijos tyrimas, pritaikytas sovietinei tikrovei.

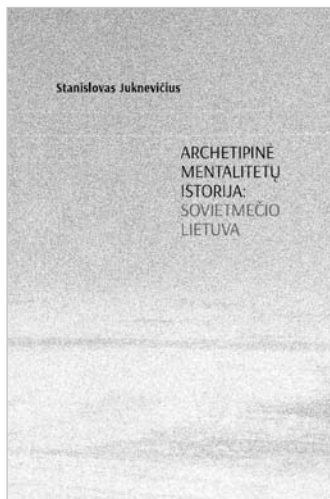
Klausimas, kuris kyla skaitant, kiek šis savitumas leidžia paaiškinti ir naujai pažvelgti į sovietinę tikrovę, joje pamatyti kitų nematytus aspektus. Mano manymu, toks mentaliteto istorijos ir marksistinės (ar hegelinės) istorijos sampratos susiejimas, net jei ir įdomus kaip eksperimentas, duoda gana ribotą rezultatą.

Klausimų kelia autoriaus pasirinktos ontologinės prielaidos. Archetipai veikia kaip tam tikra psichosocialinė gamta, kurios žmogus negali paveikti: „Istorija – spektaklis, kurio režisierius – gamta“ (p. 50). Kitaip tariant, autorius nepripažįsta valios laisvės įtakos istorijos raidai. Žmogus gali elgtis kaip nori, „bet atsi-dūręs tipinėje situacijoje, jis privalo elgtis vienaip, o ne kitaip“ (p. 41), nori to žmogus ar nenori, „patinka jam tai ar nepatinka, pasąmonė jam siunčia vis naujus vaizduotės turinius“ (p. 55). Tuomet ir žmogaus racionalumas traktuojamas ne kaip esminė žmogaus savybė, o instrumentas, kuriantis aiškinimus to, kas vyksta, bet ne padedantis žmogui į tą vyksmą įsiterpti ar nuo jo atsiriboti.

Šiuolaikiniai neomarksistai, tokie kaip Alainas Badiou, pripažįsta individo laisvės įtaką istorijos raidai. Pats Badiou tai įvardija kaip Tiesos pasirodymą laiko tėkmėje, tam tikrą įvykį, kuris nėra nuspėjamas. Ne-maža dalis Vakarų neomarksistų mano, kad istorijos raidos aiškinimas tam tikru nekintamu dėsningumu yra menkai pagrįstas, ir būtent tai laiko vienu pagrindinių tradicinio marksizmo trūkumų.

Mentalitetų istorijos, kaip ir kitų kultūros istorijos pakraipų, autoriai paprastai labai idėmiai studijuoja įvairius konkrečiau istorijos laikotarpio tekstus, siekdami atskleisti tik šiam laikotarpiui būdingas mentales struktūras. Juknevičius, pasirinkdamas archetipinės mentalitetų istorijos prielaidą, eina kitu keliu. Jis pasitelkia archetipus, kuriuos laiko universalius (ar „tipinius“, etaloninius) žmonijai, esama nuorodų į Naująjį Testamentą, indiškuosius tekstus. Taip pat ieško archetipų apraiškų konkrečios epochos ar kultūros (šiuo atveju – sovietinės) tekstuose. Kantiškai kalbant, archetipai yra tam tikros transcendentalinės struktūros, kurios tam tikru būdu struktūruoja žmonių psichosocialinį pasaulį (mentalitetus): „Archetipai, ar, platesne prasme, kolektyvinė sąmonė ir yra tam tikroms žmonių grupėms būdingų tipiškos elgsenos, jausenos, mąstymo, suvokimo formų priežastis“ (p. 26).

Archetipai kaip kolektyvinė sąmonė ir jų raiška

Stanislovas Juknevičius,
ARCHETIPINĖ
MENTALITETŲ ISTORIJA:
SOVIETMEČIO LIETUVA,
Vilnius: Lietuvos kultūros
tyrimų institutas,
2022, 286 p.

Dailininkė Skaistė Ašmenavičiūtė

knygoje yra svarbesni negu konkretūs mentalitetai. Tad neanalizuojami ir mentalitetai, kurie prasilenkia su archetipais. Todėl knygoje ir sovietinės Lietuvos mentalitetai atitinka bendrą sovietinį mentalitetą, nes jie išsiskiria toje pačioje archetipinėje struktūroje. Tai leidžia Lenino idėjiškumą gretinti su Justo Paleckio ar Antano Sniečkaus idėjiškumu. LSSR sovietinė mentalinė evoliucija tik atkartoja bendrą sovietinę evoliuciją, kaip kad buvo rašoma ir sovietiniuose vadovėliuose.

Tai nėra labai įtikinamas reiškinys ir tikrovės aiškimumo būdas. Iš jo išplaukia nekritis, sąmoningai naivus santykis su egodokumentais (tokiais kaip autobiografijos). Lenino ir kitų veikėjų autobiografijos ir viešos veiksmų savirefleksijos perskaitomos kaip liudijimai apie jų mąstymą ir jauseną. Sovietiniai perversmininkai pristatomi kaip revoliucionieriai romantikai. Karolis Požėla, Antanas Sniečkus, Justas Paleckis pristatomi kaip turėję aiškų gyvenimo tikslą, idėją pagerinti Lietuvą ir pasaulį (p. 126). Šiems kovotojams socialinis teisingumas buvęs svarbesnis už Lietuvos nepriklausomybę (p. 129), svarbus „tikrai tikinčiųjų bruožas buvo tai, kad meilė idealams daugelio jų gyvenime buvo neatsiejama nuo meilės Lietuvai“ (p. 128). Sovietinių veikėjų egodokumentai knygoje vertinami kaip atskleidžiantys sovietinį mentalitetą. Panašiai tiesiogiai pasitelkiami ir šių dienų žmonių pasakojimai apie sovietmetį.

Ką iš knygos sužinome apie sovietmetį? Naujų istorinių žinių ar apibendrinimų nėra, tačiau toks ir nebuvo knygos tikslas. Knygos naujumas yra sovietinio pasaulio atsiradimo ir išnykimo aiškinimas per kolektyvinę psichosocialinę prizmę.

Sovietinio pasaulio istorijos eigoje radimasis aiškinaamas gana paprastai kaip sekuliarizacijos ir individualizacijos, t. y. modernizacijos, pasekmė: „pagrindinė Vakarų mentalitetų kaitos tendencija – tikėjimu grįstų ir idealistinių mentalitetų vaidmens silpnėjimas“ (p. 80). Silpnėjant archetipų sukurtam Dievo vaizdinui, jo vietą užima tikėjimas būsimu aukso amžiumi žemėje, t. y. komunizmu. Suyra ankstesnių mentalitetų sistema. Susiformuoja energiją teikianti įtampa tarp įsivaizduoto ir julsėmis suvokiamo pasaulio. Revoliucionierius romantikus įkvepia „užuojauta pažemintiems ir varge gyvenantiems“ (p. 107). Atsiranda etaloniniai lyderiai (kaip Leninas), kurie tiki šia idėja ir yra asketai, patraukia paskui save mases, įvykdo socialinį ir politinį perversmą: „Bolševikai nugalėjo pirmiausiai todėl, kad jų gretose buvo daugiausiai nesavanaudiškų idealistų, sugebančių kalbėti liaudžiai suprantama kalba“ (p. 93).

Susiformuoja naujų mentalitetų sistema, kuri maitinasi šia energija. Vėliau energija išsikvepia, mentalitetų sistema pradeda irti (vėlyvasis sovietmetis). Asketizmą pakeičia hedonizmas. Aukso amžiaus idėja palengva praranda savo įkvepiančią galią masėms, atitrūksta nuo realių problemų sprendimo (p. 105). Žmonės praranda tikėjimą, ir valstybė žlunga.

Knyga trikdo, nes siekdamas istoriją paaiškinti uždegančia naujų idėjų energija, autorius nekreipia dėmesio į socialinės tikrovės kontekstą ir tos tikrovės kompleksiskumą. Pavyzdžiui, į paraštes išstumia bolševikinį ir stalininį terorą. Prievarta kaip sovietinio pasaulio fenomenas paminima, tačiau nesvarstoma, kad galbūt viešai skelbiamas besąlygiškas idėjiškumas tėra politinės galios ir labai pragmatinio siekio valdyti priedanga. Knygoje minimi etaloninių asmenybių (Lenino, Paleckio, Mickevičiaus-Kapsuko) tekstai, kuriuose išvelgiamas idėjiškumas. Tačiau nesvarstoma, kiek tie tekstai tėra valstybės sukamos propagandos dalis, valstybės politikos konstruktai, kuriuos turėjo atitikti kiekviena vieša savirefleksija. Be to, neanalizuojamos ir nesvarstomos idėjos anapus propagandos.

Knyga negalėtų paaiškinti, kodėl taip išsiskyrė skirtingų šalių keliai griuvus Sovietų Sąjungai. Kad suveikė skirtingi archetipai? Bet kodėl Lietuvos atveju suveikė vieni archetipai, o Baltarusijos – kiti? Niekaip kaip tik skirtingai pasireiškusia laisva valia, skirtinga kultūrine patirtimi, su racionalumu siejama savivoka, o gal ir kitomis nearchetipinėmis aplinkybėmis to nebūtų galima paaiškinti.

Knygoje yra ir kitų trikdančių, bet turbūt iš pasitelktos prieigos išplaukiančių dalykų. Pavyzdžiui, rėmimasis dabartinės Rusijos imperinės vizijos kūrėjo Aleksandro Dugino mito ir jo išsisėmimo idėja (p. 85). Pati knygoje pateikta mentalitetų kaitos idėja labai artima žmogaus vaidmens istorijoje nepripažįstančio Dugino samprotavimams. Savita bei sunkiai paaiškinama ir autoriaus antivakarietiška nuostata: „Teisė tobulėti virsta teise gyvulėti, kas sėkmingai vyksta dabartinėje Vakarų visuomenėje“ (p. 159). Dabartinė Lietuva esanti atsirėmusi į žūstančios tautos ar tautos nykimo archetipą, kuris buvęs „ne toks juntamas okupacijos metais“ (p. 163).

Esama įvairių knygų ir įvairios knygos turi teisę gyvuoti. Net ir tos, kurios meta iššūkį pamatinėms mūsų mąstymo apie pasaulį ir žmogų nuostatoms, sukelia daugiau klausimų nei pateikia atsakymų. Jos taip pat skatina mąstyti ir ieškoti argumentų. Būtent tokia ir yra ši knyga. ❧

Heather, Peter, *Rome Resurgent: War and Empire in the Age of Justinian*, Oxford: Oxford University Press, 2020, 408 p.

Remdamasis naujausiais tyrimais autorius pateikia išvalgią imperatoriaus Justiniano valdymo studiją, kai iš ostgotų, vandalų ir kitų barbarų genčių buvo atkovota didžioji dalis Vakarų Romos žemių aplink Viduržemio jūrą. Knygos pavadinimas sufleruoja, kad daugiausia dėmesio skiriama kariniams ir strateginiams Rytų Romos imperijos (Bizantijos) klausimams, taip pat Justiniano politinių veiksmų ir pasekmių analizei. Heatheris kritiškai ir argumentuotai pristato tai kaip politinio oportunisto laikotarpį, kuris netiesiogiai tapo viena pagrindinių priežasčių vėlesnių amžių politinei krizei, lėmusiai arabų genčių įsigalėjimą Artimuosiuose Rytuose ir Konstantinopolio apgultį. Knyga yra nuodugnus ir kol kas neprilygstamas Justiniano valdymo laikotarpio ir Bizantijos imperijos politinių užkulisių tyrimas, kritiškai vertinantis išlikusius istorinius šaltinius ir atsiskaitantis net mokslinėje literatūroje įprasto šio laikotarpio romantizavimo.

Tomas Riklius

Maldeikis, Matas, *Pasaulio pabaišos istorija*, Vilnius: Tyto alba, 2022, 199 p.

Gali būti, kad šia knyga Maldeikis siekė padaryti pernelyg daug. Bandoma papasakoti Vakarų pasaulio istorija nuo 1945 m. iki šių dienų. Tezė tokia: pasaulis, kuris formavosi ties dviem lūžiais – 1945 ir 1991 m. – baigėsi. Atsiranda nauji autoritarizmai, Vakarami išsikvepia, o mums iš naujo reikia atrasti jėgos ginti laisvę, žmogaus teises ir teisės viršenybę. Tezė, matyt, labiau teisinga, nei ne. Svarstoma, kaip ateita iki šių dienų, kai virš mūsų pakibę tamsūs debesys, o mes

patys stovime didelėje sankryžoje ir neturime jokie supratimo (gal ir valios spręsti), kur sukti. Bet tekstas lekia didžiuliais šuoliais, vietomis mintis visai išstirpsta. Knyga galėjo būti peržiūrėta žmogaus, rimčiau išmanančio XX a. istoriją. Gal tada nebūtų likę „nacistinės Japonijos“, teiginių apie tai, kad „Thatcher vertybės sukūrė nežaboto materializmo pasaulį“ ar tokio anachronizmo kaip „Versalio taikos sutartis [...] suteikė tribūną populistams“. Kita vertus, išpūdį paliko konceptualus Johno Maynardo Keyneso idėjų aprašymas. Kritikos čia daugiau nei malonybių, bet padėkoti drąsiam naujos kartos politikui už bandymą – verta.

Gabrielius Juozapavičius

Murakami, Haruki, *Pirmojo asmens vienaskaita*, iš japonų kalbos vertė Gabija Enciūtė, Vilnius: Baltos lankos, 2022, 221 p., 4000 egz.

Aštuoni bene garsiausio šiandienos japonų rašytojo pasakojimai, parašyti vienaskaitos pirmuoju asmeniu. Saviti ir tuo, kad, pasak autoriaus, tai tik keletas „nereikšmingų istorijėlių iš mano gyvenimo“, kurios „netikėtai stipriai suvirpina man širdį“ (p. 171). Kvietimas į koncertą, kurio išvis nebuvo. Vieną kartą matyta *Bitlų* plokštele nešina moksleivė. Bjauriausia iš visų pažintų moterų, kuri gebėdavo šia aplinkybe pasinaudoti. Pats pasakotojas, vos keletą kartų per metus šiaip apsivelkantis kostiumą su kaklaraiščiu ir pan. Tai keisti, nepaaiškinami ir nelogiški nutikimai, kurie skaitytojo širdyje ir prote turėtų palikti skaidrią sumaištį. Taip bandoma kalbėti apie iracionalią žmogaus gyvenimo pusę. Sakytum, tai rytietiškai apsakymai, kuriuose, kitaip nei dažnai vakariečiuose, rašytojas nepateikia jokių aiškių išvadų, jo pasakojimas neturi įprastos aiškios pabaigos.

Dalia Zabielaitytė

Šv. Dominykas ir šv. Hiacintas Lietuvoje. Aštuoni atminties šimtmečiai, sudarė Birutė Valečkaitė, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2022, 366 p., 400 egz.

Šis katalogas, kaip ir dauguma šio muziejaus knygų, yra daugiau negu parodos katalogas. Specialistų straipsniai pristato parodos temas plačiame, tarptautiniame kontekste, dažnai tai savaime vertingos istorinės ir ikonografinės studijos. Aišku, tobulumui ribų nėra, pavyzdžiui, Vilniaus šv. Hiacinto (kažkodėl tarpais vadinamo ir Jackumi) „kopyltėlė“ aprašyta bei iliustruota ir painiai, ir nepakankamai, o kai kurios vertingos iliustracijos, matyt, estetikos vardan pateiktos mažutės, nei įskaitomos, nei įžiūrimos. Kad ir kaip būtų – tai knyga, be kurios nebeapsieis nei dailės, nei kultūros, nei krikščionybės istorikas.

Vytautas Ališauskas

Vonnegut, Kurt, *Čempionų pusryčiai*, iš anglų kalbos vertė Povilas Gasiulis, Vilnius: Kitos knygos, 2022, 304 p.

Kitos knygos pateikė skaitytojams atnaujintą kūrinių leidimą. Vonnegutas turbūt yra vienas tų ribinių autorių, kuriuos skaitytojas arba labai mėgsta, arba labai nemėgsta. Skaitant būtina turėti omenyje knygos rašymo laiką ir erdvę – tuomet viskas tvarkoje. 1973 m., kai rašė Vonnegutas, aštri ir ironiška kritika Amerikos kultūrai ir (vidaus) politikai buvo labai suprantama. Tad knygą ir reikia matyti kaip tos epochos kultūros kritiką. Vis dėlto Vonneguto stilius labai savitas, kupinas juodo humoro. Žodį valdo šauniai, parabolių sumąsto puikių, o vertėjas jau prieš 40 metų atliko kokybišką darbą.

Teodoras Žukas

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Trisdešimt antri metai. 2023, Nr. 1 (356)
Išeina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“

Pilies g. 8, 01403 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorius Mantas TAMOŠAITIS
Mob. tel.: +370 643 47069
El. paštas: nzidiny@nzidiny.lt
<http://www.nzidiny.lt>
<http://www.knygynas.nzidiny.lt>

REDAKCIJA

Antanas TERLECKAS (vyriausiasis redaktorius)
Rūta TUMĖNAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Nerijus ŠEPETYS (specialusis redaktorius)
Violeta BOSKAITĖ (maketuotoja)
Ieva NOVICKIENĖ (ikonografė)

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA

Arūnas STREIKUS (pirmininkas), Mantas ADOMĖNAS,
Vytautas ALIŠAUSKAS, Guoda AZGURIDIENĖ,
Alfredas BUMBLAUSKAS, Antanas GAILIUS,
Kęstutis K. GIRNIUS, Giedrė JANKEVIČIŪTĖ,
arkivysk. Kęstutis KĖVALAS, Paulius SUBAČIUS
Irena VAIŠVILAITĖ

BENDRADARbiai

Vilius BARTNINKAS, Lina BUIVIDAVIČIŪTĖ,
Simas ČELUTKA, Norbertas ČERNIAUSKAS,
Jūratė ČERŠKUTĖ, Audrius DAMBRAUSKAS,
Mikas DANILEVIČIUS, Tomas DAUGIRDAS,
Marija DRĖMAITĖ, Marius ĖMUŽIS, Liudas JOVAIŠA,
Mingailė JURKUTĖ, Monika KARENIAUSKAITĖ,
Katarzyna KORZENIEWSKA, Jonas MALINAUSKAS,
Simona MERKINAITĖ, Živilė NEDZINSKAITĖ,
Laurynas PELURITIS, Kazys PREIKŠAS, Nerija
PUTINAITĖ, Eligijus RAILA, Kęstutis SKRUPSKELIS,
Monika ŠIPELYTĖ, Eleonora TERLECKIENĖ, Mantas
TOLOČKA, Tomas VAISETA, Tomas VAITELE, Aistė
Paulina VIRBICKAITĖ, Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA, www.bernardinai.lt,
GAILIŲ klanas, LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO

AKADEMIJA, Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“,
žurnalas „ARTUMA“

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ IR
SPAUSDINIMĄ RĖMIA

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

remia skiltis LAIŠKAS REDAKTORIUI,
KRITIKA, PAIEŠKOS, ŠIANDIENA,
POEZIJA, MANTO ADOMĖNO, VYTAUTO
ALIŠAUSKO, AISTĖS KUČINSKIENĖS,
JONO MALINAUSKO, PAULIAUS
SUBAČIAUS ir MARKO AURELIJAUS
PIESINO publikacijas

Projektas „Puikus naujas pasaulis: krizių įveika ir Lietuvos
kultūros perspektyvos“ (60 000 Eur)

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

remia AISTĖS PAULINOS
VIRBICKAITĖS, JŪRATĖS ČERŠKUTĖS,
LINOS BUIVIDAVIČIŪTĖS, RAMŪNO
ČIČELIO ir GIEDRĖS KAZLAUSKAITĖS
publikacijas

Lietuvos
mokslų
taryba

remia skiltis ISTORIJA, LITERATŪRA,
TITO KRUTULIO ir NERIJOS
PUTINAITĖS publikacijas

Lietuvių katalikų mokslo akademijos projektas „Lituanistiką
apmaštant: naujų mokslo tyrimų sklaida ir refleksija žurnale
„Naujasis Židynys-Aidai“, finansuojamas Lietuvos mokslo tarybos
pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų
programą (Sut. Nr. S-LIP-22-42)

remia
LAURYNOS PELURIČIO
publikaciją

Popierius: viršelių – 170 g Munken Pure,
vidaus lankų – 80 g Munken Pure

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25 C, 03153 Vilnius
Tiražas 1200 egz. Kaina 5,00 €
SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845

Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa.

Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu.

Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta tvarka.

Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako.

© Maketas – „Naujasis Židynys-Aidai“, M. Gedminas, 2000

Wilno
Widok z Bakszty

Vilnius
Matymas nuo Baksštos

INDEKSAS 5063

KAINA 5,00 €

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

PILIES G. 8, LT-01403 VILNIUS
LIETUVA / LITHUANIA, EUROPE

www.nzidiny.lt

9 771932 684002 | 20231